

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANS ÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS PROGRAMI**

**TÜRKİYE VE MİSİR ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLERİN
DEĞERLENDİRİLMESİ VE DİĞER AKDENİZ ÜLKELERİ İLE
KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

Mustafa GHONIEM

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi: Metin ÖNER**

MANİSA-2025

**Mustafa
GHONIEM**

**TÜRKİYE VE MİSİR ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLERİN
DEĞERLENDİRİLMESİ VE DİĞER AKDENİZ ÜLKELERİ İLE
KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

2025

TAAHHÜTNAME

Bu tezin Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Finans Ana Bilim Dalında akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını ve kullanılan tüm literatür bilgilerinin referans gösterilerek tezde yer aldığını, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, tezin yazımında akademik ve etik kurallara aykırı herhangi bir yapay zeka ve program kullanmadığımı beyan ederim.

.../.../2025

Mustafa GHONIEM

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa GHONIEM

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Uluslararası Ticaret ve Finans Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi: Metin ÖNER

Mısır ile Türkiye arasındaki ticari ve siyasi ilişkilerin kökeni çok eski tarihlere dayanmaktadır. Osmanlı döneminden de önce başlamış olan bölgenin ilişkisi günümüzde de devam etmektedir. Doğu Akdeniz'deki ticari ve askeri gücün lokomotifleri olarak değerlendirilen iki ülkenin birbirleri ile sağlamış oldukları ticari ilişkilerin, bölge için büyük önem arz ettiği gözlemlenmektedir. İki ülke arasında 2005 yılında imzalanıp 2007 yılında hayata geçirilen Serbest Ticaret Anlaşması ardından iki ülkenin birbirleri ile olan ticari ilişkilerinde büyük sıçramalar sağlanmıştır. Bölgedeki diğer ülkelere nazaran çok daha stabil ilerleyen iki ülkenin arasındaki ilişki, bölgedeki diğer ülkeler ile kurulan ilişkiden çok daha hayati bir konumda bulunmaktadır. Mısır ile Türkiye arasında kurulan ticari ilişkilerin değerinin anlaşılması amacı ile yapılan çalışma içerisinde veriler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Verilerin sağlıklı bir değerlendirmesinin yapılabilmesi amacı ile özellikle Arap Baharı süreci baz alınmaya çalışılmıştır. Bu durumun temel sebebi ise Arap Baharı sürecinin objektif veriler sağlamasından kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Türkiye, Ticaret, Serbest Ticaret Anlaşması, Doğu Akdeniz

2025, 108 sayfa

ABSTRACT

Master Thesis

Mustafa GHONIEM

**Manisa Celal Bayar University
Graduate School of Education
Department of International Trade and Finance**

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi: Metin ÖNER

The roots of the commercial and political relations between Egypt and Türkiye date back to very old times. The relations between the two countries, which began even before the Ottoman period, continue today. It is observed that the commercial relations established by the two countries, which are considered the locomotives of commercial and military power in the Eastern Mediterranean, are of great importance for the region. Following the Free Trade Agreement signed between the two countries in 2005 and implemented in 2007, great leaps have been made in the commercial relations between the two countries. The relations between the two countries, which are much more stable compared to other countries in the region, are in a much more vital position than the relations established with other countries in the region. In order to understand the value of the commercial relations established between Egypt and Türkiye, an attempt was made to evaluate the data in the study conducted. In order to make a healthy evaluation of the data, an attempt was made to take the Arab Spring process in particular as a basis. The main reason for this situation is that the Arab Spring process provides objective data.

Keywords: Egypt, Türkiye, Trade, Free Trade Agreement, Eastern Mediterranean
2025, 108 pages

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Bu tez yüksek lisans eğitimimin en önemli çıktılarından biri olarak hazırlanmıştır. Tez çalışması boyunca, konuyla ilgili literatürü derinlemesine inceleme ve elde edilen veriler ışığında akademik değerlendirmelerde bulunma fırsatım olmuştur. Çalışmanın temel amacı, Türkiye ile Mısır ticari ilişkiler ve diğer Akdeniz ülkeleri arasındaki ticari analiz amaçlandırılmıştır. Bu doğrultuda elde edilen bulguların, hem akademik dünyaya hem de karar vericilere faydalı olacağına inanıyorum.

Bu süreçte karşılaştığım güçlüklerin üstesinden gelmemde bana destek olan akademik danışmanım başta olmak üzere, tüm katkı sağlayan kişi ve kurumlara minnettarım. Tezimin, ilgili alandaki araştırmacılara ve uygulayıcılara yararlı olması en büyük dileğimdir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında bilgi, tecrübe ve rehberliğiyle bana yol gösteren, ayrıca tezimin uygulama kısmında veri uygulamasına yardımcı olan değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖNER'e en içten teşekkürlerimi sunarım..

Bunun yanında, eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme ve yakın çevreme de sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Onların desteği ve sevgisi, bu süreci daha anlamlı ve güçlü kılmıştır.

Son olarak, çalışmanın geliştirilmesi sürecinde katkı sunan tüm akademisyen ve arkadaşlarıma da şükranlarımı sunarım.

Mustafa GHONIEM

Manisa, 2025

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

\$	: Dolar
AB	: Avrupa Birliği
EFTA	: European Free Trading Area (Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi)
GB	: Gümrük Birliği
M.Ö	: Milattan Önce
STA	: Serbest Ticaret Antlaşması

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti Hacmi ve STA Kapsamı Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$) (Cihan ve Sandalcılar, 2021: 40)	38
Tablo 2: Türkiye'nin STA İmzaladığı Ülkelerle Olan Dış Ticaretinde Ülkelerin Payları (1985-2019) (Cihan ve Sandalcılar, 2021: 40).	38
Tablo 3: 2000-2010 Arası Türkiye Mısır Arasında Karşılıklı İthalat Değerleri ve Türkiye'nin Ticaret Payı	40
Tablo 4: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Değerleri 2006-2018 (Bin Dolar) (TÜİK, 2018).	45
Tablo 5: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Değerleri I (TTO, 2018).	46
Tablo 6: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Değerleri II (Ticaret Bakanlığı, 2024).....	47
Tablo 7: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Değerleri III (Çerkezköy Tic. ve San. Odası, 2019)	48
Tablo 8: Mısır-Türkiye Dış Ticaret Değerleri I (TTO, 2018)	50
Tablo 9: Mısır-Türkiye Dış Ticaret Değerleri II (TTO, 2018).....	51
Tablo 10: Mısır-Türkiye Dış Ticaret Değerleri III (TTO, 2018)	51
Tablo 11: İş birliği yapılabilecek Sanayi Sektörleri (Tire Tic. Odası, 2018)	57
Tablo 13: Uygulama Kriterleri	80
Tablo 14: Uygulamaya ilişkin karar matrisi.....	82
Tablo 15: Normalize edilmiş karar matrisi	83
Tablo 16: p_{ij} , lnp_{ij} değerleri	83
Tablo 17: Hesaplanan Entropi e_j değerleri	84
Tablo 18: Farklılık derecelerinin $d_j = 1 - e_j$ hesaplanması.....	84
Tablo 19: $w_j = d_{jj} = 1/nd_j$ formülü ile hesaplanan kriter ağırlıkları.....	84
Tablo 20: Uygulamaya ilişkin karar matrisi.....	85
Tablo 21: $r_{ij} = a_{ij} = 1/ma_{ij}$ formülü ile Normalize edilmiş karar matrisi	85
Tablo 22: Ağırlıklı normalizasyon edilmiş matrisi	86

Tablo 23: Pozitif ideal ve Negatif ideal çözümlerin hesaplanması.....	86
Tablo 24: $S_i^+ = j = 1Nv_{ij} - v_j + 2$ $i = 1, 2, \dots, m$, $S_i^- = j = 1Nv_{ij} - v_j - 2$ $i = 1, 2, \dots, m$ formülleri kullanarak pozitif ve negatif ideal çözüme uzaklık mesafe hesaplanması.....	86
Tablo 25: $C_i^* = S_i - S_i^- + S_i^+$ formülü kullanarak ideal çözüme göreceli yakınlığı hesaplanması	87
Tablo 26: TOPSIS yönteminde analiz sonuçlara aşağıdaki gibi sıralanmıştır	87
Tablo 27: Uygulamaya ilişkin karar matrisi.....	89
Tablo 28: Karar matrisinde en iyi ve en kötü değerler.....	89
Tablo 29: Normalize edilmiş karar matrisi.	90
Tablo 30: Ağırlıklı normalize karar matrisi	90
Tablo 31: Ülkelere göre hesaplanan S_i ve R_i indeksleri.....	90
Tablo 32: $v = 0.95$ için hesaplanan Q_i değerleri.....	91
Tablo 33: Hesaplanan Vikor indeksleri.....	91
Tablo 34: $v = 0.95$ için elde edilen ülke sıralamaları.	92
Tablo 35: Koşul 1'in kontrolü.....	92
Tablo 36: Koşul 2'nin kontrolü.....	93
Tablo 37: Uygulamaya ilişkin karar matrisi.....	94
Tablo 38: $r_{ij} = x_{ijk} = 1m x_{kj}^2$ formül ile normalize edilmiş karar matrisi	95
Tablo 39: Ağırlıklı normalizasyon edilmiş matrisi	95
Tablo 40: $ckl = j \in Cklw_j$ formül ile uyum matrisinin hesaplanması	97
Tablo 41: $d_{kl} = \max_{j \in Dkl} v_{kj} - v_{lj} \max_{j \in vkj} - v_{lj}$ formül ile uyumsuzluk matrisinin hesaplanması	97
Tablo 42: $c = 1m(m - 1)$ $k = 1ml = 1mckl$ formül ile uyum üstünlük matrisinin hesaplanması	98
Tablo 43: $d = 1m(m - 1)$ $k = 1ml = 1mdkl$ formül ile uyumsuzluk üstünlük matrisinin hesaplanması	98

Tablo 44: $ekl = fkl \times gkl$ formül ile bütünleşik baskınlık matrisi hesaplanması	99
Tablo 45: Net uyum üstünlük hesaplanması	99
Tablo 46: Net uyumsuzluk üstünlük hesaplanması.....	99
Tablo 47: Net uyum ve net uyumsuzluk üstünlük değerlerine göre sıralama.....	100
Tablo 48: Ülkelerin rank değerlerine göre sıralaması.....	100

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Türkiye ile İsrail Arasındaki Ticaret İşlemleri (Milyon\$).....	23
Şekil 2: 1969-1977 Yılları Arası Türkiye-Libya Dış Ticaret Göstergeleri.....	26
Şekil 3: Türkiye ile Lübnan Arasındaki Ticaret İşlemleri (Milyon\$).....	29
Şekil 4: Türkiye ile Mısır Arasındaki Ticaret İşlemleri (Milyon \$)	31
Şekil 5: Türkiye ile Suriye Arasındaki Ticaret İşlemleri (Milyon\$).....	34
Şekil 6: 2000-2010 Yılları Arasında Türkiye ile Mısır Arasındaki Karşılıklı İhracat Miktarı (\$)	41
Şekil 7: Türkiye-Mısır Dış Ticareti (2001-2018) (Milyon Dolar).	44
Şekil 8: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Değerleri I (Bin Dolar)	47
Şekil 9: Türkiye'nin Mısır'a İhracat Sektörel Dağılımı (Bin Dolar).	49
Şekil 10: Türkiye'nin Mısır'dan İthalat Sektörel Dağılımı (Bin Dolar).	49
Şekil 11: Mısır-Türkiye Dış Ticaret Değerleri I.	50
Şekil 12: Mısır'ın Türkiye'ye İhracat Sektörel Dağılımı (Bin Dolar)	52
Şekil 13: Mısır'ın Türkiye'den İthalat Sektörel Dağılımı (Bin Dolar)	53
Şekil 14: Türkiye'nin Mısır'a İhracatında Başlıca Ürünler (Bin Dolar).....	54
Şekil 15: Türkiye'nin Mısır'dan İthalatında Başlıca Ürünler (Bin Dolar).....	55

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	V
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	VI
TABLolar LİSTESİ	VII
ŞEKİLLER LİSTESİ	X
İÇİNDEKİLER	XI
GİRİŞ	1
Araştırmanın Sınırlılıkları	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Türkiye ve Mısır İlişkileri	4
1.1.1. Mısır'ın Kısa Tarihi	4
1.1.2. Türkiye-Mısır İlişkilerinin Başlangıcı ve Gelişimi	5
1.1.3. Türkiye'nin Mısır'a Yönelik Yürüttüğü Genel Dış Politika	7
1.1.4. Mısır'ın Türkiye'ye Yönelik Yürüttüğü Genel Dış Politika	7
1.1.5. Türkiye ve Mısır'ın Jeopolitik Önemi	8
1.1.6. Doğu Akdeniz'deki Gelişmelerin Türkiye-Mısır İlişkilerine Etkisi	9

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE MISIR TİCARİ İLİŞKİLER

2.1. Uluslararası Ticaret Teorileri ve Türkiye-Mısır İlişkileri Üzerine Literatür	11
2.1.1. Merkantilizm	12
2.1.2. Mutlak Üstünlükler Teorisi	12
2.1.3. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	13

2.1.4. Faktör Donatımı Teorisi (Heckscher–Ohlin Teorisi)	13
2.1.5. Nitelikli İşgücü Teorisi	14
2.1.6. Teknoloji Açığı Teorisi	14
2.1.7. Ürün Dönemleri Teorisi	15
2.1.8. Tercihlerde Benzerlik Teorisi	15
2.1.9. Ölçek Ekonomileri Teorisi	15
2.1.10. Monopolcü Rekabet Teorisi	16
2.1.11. Yeni Ticaret Teorisi	16
2.2. Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları	18
2.3. Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarından (STA) Kazanımları	20
2.3.1. Türkiye ve İsrail	22
2.3.2. Türkiye ve Libya	25
2.3.3. Türkiye ve Lübnan	28
2.3.4. Türkiye ve Mısır	30
2.3.5. Türkiye ve Suriye	32
2.4. Türkiye'nin STA Kapsamında Gerçekleştirdiği Dış Ticaret	35
2.5. 2000- 2010 Yılları Arasında Mısır ve Türkiye Arasında Yaşanan Ticari İlişkiler	39
2.6. Mısır-Türkiye Serbest Ticaret Anlaşması: Artan Ticari İlişkiler	43
2.7. Türkiye-Mısır Dış Ticaret Değerleri	44
2.8. Türkiye'nin Mısır Hakkındaki Göstergeleri	46
2.9. Mısır'ın Türkiye Hakkındaki Göstergeleri	50
2.10. Türkiye Mısır Arasındaki İhracatı	53
2.11. Türkiye Mısır Arasındaki İthalatı	54
2.12. Türkiye-Mısır Dış Ticaretinde Yaşanan Problemler	55
2.13. Türkiye İçin Potansiyel Arz Eden Alanlar	56

2.14. Mısır İhracat İlişkilerinde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	57
2.15. İlgili Çalışmalar	58
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
AKDENİZ HAVZASI İSLAM COĞRAFYASI ÜLKELERİNİN TİCARİ PERFORMANSLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ	
3.1. Araştırmanın Veri Seti	64
3.2. Kullanılan Yöntemler	65
3.2.1. TOPSIS Yöntemi	65
3.2.2. VIKOR Yöntemi	69
3.2.3. Electre I Yöntemi	72
3.2.4. ENTROPİ Yöntemi	77
3.2. Akdeniz Havzası İslam Coğrafyası İçin Uygulama	79
3.2.1 Uygulamanın Amacı ve Kapsamı	79
3.2.2 Entropi Yöntemi ile Kriter Ağırlıkları Belirlenmesi	82
3.3. BULGULAR VE YORUMLAR	102
3.3.1. Analiz Sonuçları	102
SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER	104
KAYNAKÇA	107

GİRİŞ

Mısır, tarih boyunca Asya ile Afrika arasında bir köprü işlevi görmüş; stratejik konumu nedeniyle pek çok uygarlık ve devletin ilgisini çekmiştir. Nil Nehri'nin sağladığı verimlilik, Akdeniz ve Kızıldeniz arasındaki bağlantı noktası olması ve ticaret yolları üzerindeki konumu, ülkeyi her dönemde bölgesel dengelerde önemli bir aktör haline getirmiştir.

Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkiler de bu tarihsel arka plan içerisinde şekillenmiştir. İki ülke, zaman zaman siyasi farklılıklar yaşamış olsa da coğrafi konumlarının sunduğu olanaklar nedeniyle ekonomik ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Özellikle 20. yüzyılda Mısır'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından, ikili ilişkiler bölgesel ve küresel gelişmelerden etkilenmiş; dönemsel olarak yakınlaşma ve uzaklaşma eğilimleri göstermiştir.

Günümüzde Türkiye ve Mısır, stratejik konumları itibarıyla bölgesel ticarete kilit rol üstlenmektedir. Bu nedenle, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin incelenmesi yalnızca ikili dinamiklerin değil, aynı zamanda Akdeniz havzasındaki ekonomik dengelerin anlaşılması açısından da önemlidir. Bu bağlamda hi, bölgedeki siyasi ve ekonomik kırılmaları gözlemlemek açısından kritik bir dönüm noktası olarak ele alınmakta; çalışmada bu sürecin Türkiye–Mısır ticari ilişkilerine etkileri değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, Türkiye ve Mısır'ın yanı sıra Suriye, Lübnan, Libya, Cezayir ve İsrail'in dış ticaret performanslarını karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. 2018–2022 dönemine ait temel göstergeler (ithalat, ihracat, kişi başına düşen GSYİH, Lojistik Performans Endeksi, Rekabetçilik Endeksi, ihracat piyasasına nüfuz endeksi, enflasyon oranı ve İş Yapma Kolaylığı Endeksi) çok kriterli karar verme yöntemleri (TOPSIS, VIKOR ve ELECTRE I) kullanılarak analiz edilmiştir. Bu yönüyle çalışma, Türkiye–Mısır ticari ilişkilerini söz konusu yöntemlerle değerlendiren öncü araştırmalardan biri olma niteliği taşımaktadır.

Mevcut literatürde Türkiye–Mısır ticari ilişkilerini tarihsel ya da betimleyici çerçevede ele alan çalışmalar bulunmakla birlikte, çok kriterli karar verme teknikleriyle yapılan karşılaştırmalı analizlerin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışma, bu boşluğu doldurmayı hedeflemekte; hem akademik literatüre katkı

sağlamayı hem de politika yapıcılar ve yatırımcılar için yol gösterici bilgiler sunmayı amaçlamaktadır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türkiye ve Mısır arasındaki ilişkiler kavramsal bir çerçevede incelenmekte; tarihsel arka plan, dış politika yaklaşımları, jeopolitik konum ve Doğu Akdeniz'deki gelişmelerin etkileri değerlendirilmektedir. İkinci bölümde Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları ele alınmakta, bu kapsamda Türkiye–Mısır STA'sı ayrıntılı biçimde analiz edilmektedir. Üçüncü bölümde ise Türkiye, Mısır ve bölgedeki diğer ülkelerin ticari performansları karşılaştırmalı olarak incelenmekte; elde edilen bulgular sunulmaktadır. Çalışma, sonuç bölümünde genel bir değerlendirme, literatüre katkı ve politika önerileriyle tamamlanmaktadır.

Çok Kriterli Karar Verme yöntemleri, karar vericilerin karmaşık problemleri çözmelerine yardımcı olan etkili araçlardır. Literatürde, farklı alanlarda yaygın olarak kullanıldığı; özellikle yer ve tedarikçi seçimi, sıralama ve değerlendirme gibi karar verme problemlerinde güvenilir sonuçlar sağladığı görülmektedir. Bu yöntemler genel olarak üç ana grupta toplanmaktadır: ikili karşılaştırmaya dayalı yöntemler, üstünlük (outranking) yaklaşımına dayalı yöntemler ve uzaklık temelli yöntemler. Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP), Analitik Ağ Süreci (ANP), ELECTRE, PROMETHEE, TOPSIS ve VIKOR gibi yöntemler literatürde en sık uygulanan MCDM teknikleri arasında yer almaktadır. Her bir yöntemin kendine özgü bir bakış açısı bulunmakta ve bu yöntemler, farklı bağlamlarda karar vericilerin karmaşık problemleri çözmelerine katkı sağlamaktadır. Ayrıca, geçmişte karşılaşılan zorluklara ve günümüzdeki uygulamalara ilişkin değerlendirmeler de ÇKKV literatüründe önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır (Azhar ve diğerleri, 2024). Bu bağlamda araştırmanın temel sorusu, Akdeniz havzasındaki İslam coğrafyası ülkelerinin ticari performanslarının ÇKKV yöntemleri ile nasıl karşılaştırılabileceğidir.

Araştırmanın özgün katkısı, Türkiye–Mısır STA'sını yalnızca ikili ticaret hacmi açısından değil; lojistik performans, rekabetçilik, iş yapma kolaylığı, enflasyon ve makroekonomik göstergeleri de kapsayan çok kriterli bir analizle değerlendirmesidir. Ayrıca, farklı ÇKKV yöntemlerinin (TOPSIS, VIKOR, ELECTRE) birlikte uygulanması, literatürde yöntemsel çeşitlilik ve güvenilirlik açısından yenilikçi bir yaklaşım sunmaktadır. Bunun yanında çalışma, Akdeniz

havzası İslam coğrafyası ülkelerini karşılaştıran sınırlı sayıdaki araştırmalardan biri olması bakımından da özgün bir katkı sağlamaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmada kullanılan kriterler uluslararası kuruluşların yayımladığı verilerden alınmıştır. İhracat ve ithalat verileri Dünya Ticaret Örgütü'nden, kişi başına GSYİH ve enflasyon verileri IMF'den, Lojistik Performans Endeksi (LPI) ve İş Yapma Kolaylığı Endeksi verileri Dünya Bankası'ndan (2023), Rekabetçilik Endeksi (CIP) verileri UNIDO'dan (2022) ve ihracat piyasasına nüfuz endeksi verileri ise yine Dünya Bankası'ndan (2023) elde edilmiştir. Bu göstergeler güvenilir uluslararası kaynaklara dayansa da metodolojik farklılıklar ve veri sınırlılıkları analiz sonuçlarının yorumlanmasında dikkate alınmalıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Türkiye ve Mısır İlişkileri

Bu genel başlık altında Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkilere değinilmektedir.

1.1.1. Mısır'ın Kısa Tarihi

Mısır, Kuzey Afrika'nın doğusunda, Asya ve Afrika arasındaki geçiş noktası olan Sina Yarımadası'nda konumlanmıştır. Nil Nehri deltası üzerine kurulu olan ülke, tarih boyunca stratejik konumu nedeniyle farklı uygarlıkların ilgisini çekmiştir. Mısır ismine ilk kez çivili yazıtlarda rastlanmakta olup, Sami dillerinin köklerinden türediği düşünülmektedir (Kitchen, 1991: 201). Nil Nehri'nin bereketli havzası Mısır medeniyetinin temelini oluşturmuş, Antik çağlardan itibaren bölge iki ana merkez olan Yukarı ve Aşağı Mısır üzerinden şekillenmiştir. Antik Mısır'ın en belirgin mirası, ölümden sonraki yaşama inancına dayalı mimari ve tıp uygulamalarıdır (Çubukçu, 2011: 37). Mısır uygarlığı, M.Ö. 4000'lerden itibaren gelişmiş, özellikle Firavunlar çağında siyasi ve kültürel açıdan zirveye ulaşmıştır (Dayıoğlu, 2015: 20-23).

Orta Çağ'dan itibaren Mısır, İslam devletlerinin etkisi altına girmiştir. Bu süreçte farklı hanedanlar bölgeyi yönetmiş; özellikle Memlûkler dönemi, 1517'de Osmanlı'nın bölgeyi fethetmesine kadar devam etmiştir (Terzi, 2012: 466). Osmanlı idaresi altında Mısır, imparatorluğun en ayrıcalıklı eyaletlerinden biri olmuş, Akdeniz ve Kızıldeniz arasındaki konumu sayesinde jeopolitik önemini korumuştur. 19. yüzyılda Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın yönetimi, Mısır'ın modernleşme sürecinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde askeri, ekonomik ve idari alanlarda köklü reformlar gerçekleştirilmiş, Mısır Osmanlı ile Batılı güçler arasında özel bir konuma yerleşmiştir (Tiryakioğlu, 1979: 69). Ancak sonraki yıllarda artan dış borçlar ve siyasi zayıflık, ülkenin 1882'de İngiltere tarafından işgal edilmesine yol açmıştır.

Mısır, 1914'te İngiliz mandası statüsüne alınmış, 1922'de bağımsızlığını ilan etmiştir. 1952'de gerçekleşen devrimle monarşi sona ermiş, Mısır Arap dünyasında liderlik iddiasıyla öne çıkmıştır (Goldschidt ve Davidson, 2008: 332, 347). Süveyş Kanalı'nın açılması ise ülkenin küresel ticaretteki stratejik önemini daha da artırmıştır. Bu tarihsel gelişmeler, Türkiye-Mısır ilişkilerinin zeminini hazırlamış; Osmanlı

döneminden modern döneme kadar uzanan bağlar, günümüzdeki ekonomik ve ticari ilişkilerin anlaşılması için önemli bir çerçeve sunmaktadır.

1.1.2. Türkiye-Mısır İlişkilerinin Başlangıcı ve Gelişimi

Türkiye-Mısır ilişkilerinin kökeni, Osmanlı öncesinde bölgede Türk kökenli devletlerin kurulmasına ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dört yüzyıla yakın süren egemenliğine dayanmaktadır. Bu uzun tarihsel bağ, iki ülke arasındaki ilişkilerin sürekliliğini ve günümüzde de önemini açıklayan temel unsurlardan biridir (Tiryakioğlu, 1979: 68). Osmanlı öncesinde Tolunoğulları, İhşidler, Fatimiler ve Eyyübiler gibi farklı hanedanlar Mısır'da egemenlik kurmuş, nihayetinde Memlûkler dönemi Osmanlı fethine giden yolu hazırlamıştır (Terzi, 2012: 466; Tiryakioğlu, 1979: 70, 73). 1517'de Yavuz Sultan Selim'in seferi ile Mısır Osmanlı topraklarına katılmış ve imparatorluğun en stratejik eyaletlerinden biri haline gelmiştir.

Osmanlı idaresi döneminde zaman zaman çıkan isyanlar, Memlûk beylerinin yerel gücünü sürdürmesi ve Batılı devletlerin ilgisi Osmanlı egemenliğini zorlamıştır. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren Fransa ve İngiltere'nin bölgedeki nüfuz arayışları belirginleşmiştir. 1798'de Napolyon'un işgali, üç yıl süren Fransız hâkimiyeti ve sonrasında Batı kurumlarıyla doğrudan temas, Mısır'ın modernleşme sürecine zemin hazırlamıştır (Köse, 2017: 7).

Fransız işgalinin sona ermesinin ardından Mısır'da Memlûk beyleri arasında yaşanan güç mücadeleleri, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 1805'te valiliğe atanmasıyla son bulmuştur. Mehmet Ali Paşa, Avrupa'dan uzmanlar getirerek modern bir ordu kurmuş, idari ve ekonomik alanda köklü reformlar gerçekleştirmiştir. Bu süreç, Mısır'ın modernleşme hareketlerinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Tiryakioğlu, 1979: 78). Ancak Paşa'nın Osmanlı'ya karşı yürüttüğü askeri faaliyetler, bölgesel dengeleri sarsmış; Akka'dan Kütahya'ya kadar ilerleyen ordusu, uluslararası güçlerin müdahalesiyle sınırlandırılmıştır. 1833 Kütahya Antlaşması ile Suriye ve Adana yönetimi kendisine bırakılmış, bu durum Mısır'ın yarı bağımsız statüsünü pekiştirmiştir (Akalın ve Parlaz, 2015: 122).

19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa etkisi Mısır'da giderek artmış, ekonomik kolaylıklar ve borçlanma süreci ülkeyi bağımlı hale getirmiştir. Sonuçta

1882’de İngiltere fiilen işgale başlamış, 1914’te Birinci Dünya Savaşı sırasında Mısır resmen İngiliz mandası statüsüne alınmıştır (Tiryakioğlu, 1979: 81). Bu dönemde milliyetçilik hareketleri güç kazanmış, Zaghul Paşa liderliğinde 1918’de kurulan Vefd Partisi bağımsızlık mücadelesinin simgesi haline gelmiştir. “Mısır Mısırlıdır” sloganı bu sürecin temel mottolarından biri olmuştur (Anderson, 2001: 393).

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Türkiye’de Atatürk’ün öncülüğünde yürütülen dış politika çerçevesinde, Türkiye ile Mısır Krallığı arasında ilk diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Kapitülasyonlara ilişkin bazı anlaşmazlıklara rağmen, iki ülke arasındaki ilişkiler genel olarak dostane bir seyir izlemiştir. İngiltere’nin baskılarına rağmen Mısır’ın Türkiye ile yakınlaşma eğilimi, ilişkilerin olumlu bir zeminde ilerlemesine katkıda bulunmuştur (Özgiray, 1996: 2). Lozan Antlaşması sonrasında Türkiye ile Mısır arasındaki diplomatik ilişkiler bir süre zayıflamış, ancak 1922’de Mısır’ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte yeni bir dönem başlamıştır. 1920’li yılların sonlarında Mısır hükümetinin İngilizlere karşı bağımsızlık talebi, ülkede milliyetçilik hareketlerini güçlendirmiştir (Cleveland, 2008: 336).

Türkiye, Cumhuriyetin ilanının ardından Mısır ile elçilik düzeyinde ilişkiler kurmaya başlamış, ancak bu ilişkiler ilk yıllarda istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bunun temel nedeni, Kral Fuat’ın Türkiye’nin laik ve Batılılaşma politikalarını benimsememesi ve Mısır’daki tutucu politikaların iki ülke arasında ideolojik bir mesafe yaratmasıdır. Buna rağmen, Mısır’daki aydınlar ve genç kuşak Atatürk reformlarına ilgi duymuştur (Şimşir, 1984: 4). 1937 yılında Ankara’da imzalanan Dostluk Antlaşması, Türkiye–Mısır ilişkilerinde önemli bir dönüm noktasıdır. Antlaşmanın ilk maddesinde “bozulmaz sulh ve daimî dostluk” vurgusu yer almakta, ayrıca ikamet ve vatandaşlık konularında düzenlemeler yapılmaktadır (Tiryakioğlu, 1979: 84). Ancak Türkiye’nin Balkan ve Sadabat Paktları içindeki konumu, Arap ülkelerinin Türk Devrimi’nin kendi toplumlarına etkisinden duydukları kaygılar ve Batılı devletlerin baskıları, ilişkilerin sınırlı kalmasına neden olmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrasında Mısır, Arap Birliği ve Birleşmiş Milletler’in kurucu üyeleri arasında yer almış, bu durum ülkenin bölgesel ve küresel siyasetteki rolünü pekiştirmiştir. 1952’de gerçekleşen devrimle birlikte monarşi sona ermiş, 1953’te Mısır Cumhuriyeti ilan edilmiştir. General Necip’in ardından iktidarı devralan Cemal Abdünnasır, Arap dünyasında liderlik rolünü üstlenmiş, bu da Türkiye–Mısır

ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmiştir (Akalın ve Parlaz, 2015: 124).

1.1.3. Türkiye'nin Mısır'a Yönelik Yürüttüğü Genel Dış Politika

Cumhuriyetin ilanının ardından Türkiye, Batı yanlısı bir dış politika benimsemiş; bu durum Ortadoğu ülkeleriyle, özellikle Mısır ile ilişkilerin sınırlı düzeyde kalmasına yol açmıştır. Türk modernleşmesinin Afganistan, İran ve Mısır gibi ülkelerde ilgi uyandırmasına rağmen, Ankara'nın Batı eksenli politikası Arap dünyası ile mesafeyi artırmıştır (Çakmak vd., 2014: 144). 1960'lı yıllar Türkiye'nin dış politikasında bir dönüm noktası olmuştur. 1964 Johnson Mektubu ve Kıbrıs krizi, Ankara'nın Batı'ya olan bağımlılığını sorgulamasına neden olmuş, 1965 sonrası dönemde Türkiye daha bağımsız bir çizgi izlemeye başlamıştır (Tiryakioğlu, 1979: 91). Bu süreç, Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerin yeniden şekillenmesini de beraberinde getirmiştir.

1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında Türkiye'nin Arap ülkelerini destekleyen tutumu, Mısır tarafından olumlu karşılanmış ve iki ülke arasındaki soğukluğun giderilmesine katkı sağlamıştır. Nitekim Mısır'ın resmi sözcüsü Hasan el Zeyyad, Türkiye'nin savaş sırasındaki politikasını “iftihar edilecek bir tutum” olarak nitelendirmiştir. Bu gelişme, Türkiye'nin Arap dünyası ile ilişkilerini canlandırmış, aynı zamanda Arap ülkelerinin Kıbrıs meselesinde Türkiye'ye destek vermesine zemin hazırlamıştır (Gönlübol ve Sar, 1977: 559). 1980'lerde Turgut Özal döneminde Türkiye'nin Ortadoğu ile ekonomik ve diplomatik ilişkileri yeniden ivme kazanmış; 2000'li yıllarda ise AK Parti hükümetinin izlediği politikalarla ilişkiler daha da güçlenmiştir. AK Parti'nin kültürel ve tarihi bağları vurgulayan, katı laiklikten uzak ve bölgesel iş birliğini önceleyen yaklaşımı, Türkiye'nin Arap dünyasında olumlu bir imaj kazanmasına katkıda bulunmuştur (Uysal, 2011: 61). Bu dönemde 1 Mart Tezkeresi, Davos Krizi ve Mavi Marmara Olayı gibi gelişmeler, Türkiye'nin bağımsız politika izlediği algısını pekiştirmiştir.

1.1.4. Mısır'ın Türkiye'ye Yönelik Yürüttüğü Genel Dış Politika

Mısır, genel olarak Türkiye'nin Ortadoğu'ya dönüşünü olumlu karşılamış, ancak Ankara'nın İsrail ile ilişkilerini sürdürmesi Arap dünyasında kuşku

uyandırmıştır. Bu durum, Türkiye'nin dış politikada farklı biçimlerde tanımlanmasına yol açmıştır: laik, modern, İslamcı ya da Müslüman demokrat bir aktör (Uysal, 2011: 96). Mısırlıların önemli bir kısmı Türkiye'yi pragmatik çıkarlar doğrultusunda hareket eden bir ülke olarak görmekte, buna karşın orta sınıf halk kesimleri Türkiye ile ilişkilerin güçlendirilmesinden yana tavır sergilemektedir.

Mısır'da Türkiye'ye yönelik olumlu algının dayanakları arasında Osmanlı mirasına sahip çıkılması, AK Parti hükümetinin İslami yönelimiyle birlikte demokratik söylemi, Batı ile İslam dünyasını bir araya getirme potansiyeli ve Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik süreci bulunmaktadır. Özellikle AB üyeliği ihtimali, Mısır'da Türkiye'nin Arap dünyasını modern dünyaya taşıyabilecek bir model olduğu inancını pekiştirmiştir (Uysal, 2011: 97). Ayrıca Türkiye'nin İsrail-Suriye, İran-Mısır ve İran-ABD ilişkilerinde arabulucu rolü üstlenmesi de olumlu bir imaj yaratmıştır.

1960-70'lerde Türkiye'nin içine kapanık bir dış politika izlemesi Mısır'ın ilgisini azaltmış, 1980'lerdeki akademik çalışmalar ise daha çok Türk edebiyatı ve Osmanlı tarihiyle sınırlı kalmıştır. Buna karşılık 2000 sonrası dönemde, Türkiye'nin aktif dış politikası Mısır'da yoğun biçimde tartışılmıştır. Arap Baharı sırasında Türkiye'nin demokratikleşme ve insan hakları vurgusu, Mısır'daki Müslüman Kardeşler'in söylemlerinde etkisini göstermiştir (Çakmak vd., 2014: 146-149).

Mısırlı akademisyenler Türkiye'nin Filistinlilere yardımlarını, Suriyeli mültecilere desteğini ve Arap ülkelerine yönelik açılımlarını olumlu değerlendirmiştir (Köse vd., 2013: 87-95). Nadia Mustafa, Türkiye'nin Filistin politikalarıyla öne çıktığını; Saadeddin İbrahim, Suriyeli mültecilere yardımların Türkiye'nin imajını güçlendirdiğini belirtmiştir. Selefi siyasetçi İmad Abdulgafur ise Türkiye'nin son on yıldaki dış politikasını başarılı bulduğunu, ancak Mısır'daki eski yönetimlerin bu politikaya direnç gösterdiğini ifade etmiştir. Mısır'ın Türkiye'ye yönelik dış politikası, zaman zaman çekinceler barındırsa da, özellikle AK Parti döneminde Türkiye'nin bölgesel bir model ülke olarak algılanması üzerine kuruludur (Köse vd., 2013: 87-95).

1.1.5. Türkiye ve Mısır'ın Jeopolitik Önemi

Türkiye ve Mısır, sahip oldukları stratejik konumları itibarıyla yalnızca Ortadoğu'da değil, küresel ölçekte de jeopolitik öneme sahip aktörlerdir. Her iki ülke de Asya, Avrupa ve Afrika arasındaki geçiş yolları üzerinde bulunmakta; tarih boyunca hem siyasal hem de ekonomik açıdan merkezî roller üstlenmiştir. Türkiye,

İstanbul ve Çanakkale Boğazları sayesinde Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan tek ülke konumundadır. Bu geçiş hatları, yalnızca Avrupa ile Asya arasındaki ticaret için değil, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin küresel pazarlara açılması açısından da hayati önemdedir. Boğazların, Cebelitarık ve Süveyş ile birlikte dünya deniz ticaretinin omurgasını oluşturması, Türkiye'nin jeopolitik ağırlığını artırmaktadır (Davutoğlu, 2014: 7). Bunun yanı sıra Türkiye, Osmanlı mirası, Avrasya üzerindeki konumu ve dinamik genç nüfusu sayesinde Batı ile İslam dünyası arasında köprü rolü oynamakta; askeri ve teknolojik kapasitesindeki artış ise bu konumunu desteklemektedir (Çakmak vd., 2014: 146-149).

Mısır da benzer şekilde Afrika ile Asya arasındaki bağlantı noktasında yer almakta ve Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağlayan Süveyş Kanalı sayesinde dünya ticaretinde stratejik bir merkez haline gelmektedir. Kanal, Avrupa ile Uzakdoğu arasındaki en kısa deniz yolu üzerinde bulunmakta ve küresel enerji ticaretinin önemli bir bölümünü taşımaktadır. Bunun yanı sıra Mısır, Nil Nehri'nin sağladığı verimlilik, kalabalık nüfusu ve Arap orduları içindeki güçlü askeri kapasitesiyle bölgesel dengelerde belirleyici bir konuma sahiptir. 1952 Devrimi sonrasında Cemal Abdunnasır'ın liderliğinde Pan-Arabist ve anti-emperyalist söylemlerin yükselmesi, Mısır'ın Arap dünyasında siyasi liderlik iddiasını pekiştirmiştir. Ayrıca el-Ezher Üniversitesi gibi kurumları sayesinde Mısır, fikrî ve kültürel üretimde de merkezî bir rol oynamaktadır (Atacan, 2004: 23).

Dolayısıyla Türkiye ve Mısır'ın jeopolitik önemleri yalnızca coğrafi konumlarından değil, aynı zamanda tarihsel mirasları, demografik yapıları ve bölgesel siyaset üzerindeki etkilerinden kaynaklanmaktadır. Türkiye boğazlarıyla Karadeniz–Akdeniz hattının, Mısır ise Süveyş Kanalı ile Akdeniz–Hint Okyanusu hattının kilit aktörüdür. Bu nedenle iki ülke, uluslararası ticaret yollarının güvenliği ve enerji arzı açısından birbirini tamamlayan stratejik roller üstlenmektedir. Bu jeopolitik çerçeve, Türkiye–Mısır arasındaki ticari ilişkilerin tarihsel arka planını anlamada ve çalışmanın sonraki bölümlerinde yapılacak ekonomik analizlere zemin hazırlamada temel bir referans noktasıdır.

1.1.6. Doğu Akdeniz'deki Gelişmelerin Türkiye-Mısır İlişkilerine Etkisi

Doğu Akdeniz'de yaşanan siyasi gelişmelerin ve bunların ülkelere etkisinin anlaşılabilmesi için bölgenin kapsamı netleştirilmelidir. Doğu Akdeniz, genellikle

Girit adasının doğusunda kalan alanı ifade etmekte; bu çerçevede Türkiye, Kıbrıs, Suriye, Lübnan, Filistin, İsrail, Mısır ve Libya bölgenin başlıca aktörleri olarak kabul edilmektedir (Atacan, 2004: 25).

Tarih boyunca stratejik öneme sahip olan Doğu Akdeniz, hem üç semavi dinin doğduğu bir coğrafya olması hem de uluslararası ticaret yolları üzerinde yer alması nedeniyle sürekli rekabetin ve çatışmaların merkezinde olmuştur. Türkiye ve Mısır açısından en kritik meselelerin başında Kıbrıs sorunu gelmektedir. Kökleri I. Dünya Savaşı'ndan öncesine uzanan bu sorun, yalnızca Türkiye ile Yunanistan arasında değil, tüm Doğu Akdeniz ülkeleri açısından önemlidir. Kıbrıs açıklarındaki enerji kaynakları, Mısır dâhil olmak üzere bölgedeki tüm kıyıdaş devletlerin dikkatini çekmektedir. Dolayısıyla Kıbrıs meselesi, hem bölgesel barış hem de ekonomik işbirliği açısından çözülmesi gereken en temel sorunlardan biridir (Çakmak vd., 2014: 146-149).

Bölgenin istikrarsızlığını besleyen bir diğer unsur, İsrail-Filistin çatışmasıdır. Arap ve Müslüman dünyasında büyük yankı uyandıran bu mesele, Doğu Akdeniz'de kalıcı barışın önündeki en büyük engellerden biri olarak görülmektedir. Çatışmalar birkaç kez savaşa dönüşmüş; savaşın taraflarından biri olan Mısır ise bu süreçlerde önemli ekonomik kayıplar yaşamıştır (Atacan, 2004: 26). 2011'de başlayan Arap Baharı da Doğu Akdeniz'in kırılganlığını artırmıştır. Bu süreçte pek çok Arap ülkesinde isyanlar ve darbeler yaşanmış, kurulan hükümetler istikrarsızlıkla karşı karşıya kalmıştır. Libya, Mısır ve Suriye gibi ülkeler bu sürecin en sert etkilerini yaşamış; Türkiye ile olan ilişkilerinde de doğrudan yansımaları hissedilmiştir (Köse vd., 2013: 87-95). Jeopolitik açıdan Türkiye'nin boğazlar üzerindeki hâkimiyeti ile Mısır'ın Süveyş Kanalı, uluslararası ticaretin güvenliği açısından birbirini tamamlayan stratejik roller üstlenmektedir. Kıbrıs meselesi, İsrail-Filistin çatışmaları ve Arap Baharı gibi Doğu Akdeniz merkezli gelişmeler ise, iki ülke ilişkilerinin yalnızca ikili düzeyde değil, bölgesel boyutta da şekillendiğini göstermektedir. Bu bölümde ortaya konulan tarihsel ve jeopolitik çerçeve, ikinci bölümde ele alınacak Türkiye-Mısır ticari ilişkilerinin daha sağlıklı biçimde değerlendirilmesine zemin hazırlamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE MİSİR TİCARİ İLİŞKİLER

Bu genel başlık altında Türkiye ile Mısır arasındaki ticari ilişkilere değinilmeye çalışılmıştır. Türkiye ve Mısır arasındaki ticari ilişkiler, tarihsel köklere dayanan çok yönlü ekonomik bağlarla şekillenmektedir. Türkiye-Mısır Serbest Ticaret Anlaşması'nın 27 Aralık 2005 Kahire'de imzalanmıştır. Anlaşma, 1 Mart 2007 tarihinde yürütmüştür. (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). 2022 yılı itibarıyla iki ülke arasındaki ticaret hacmi yaklaşık 10 milyar dolara ulaşarak son yılların en yüksek seviyesine erişmiştir (AA, 2023). Türkiye ve Mısır, coğrafi konumları sayesinde Orta Doğu, Afrika ve Avrupa pazarlarına açılan stratejik kapılar olarak da birbirleri için önem arz etmektedir. Ayrıca, iki ülke arasındaki sanayi ve lojistik iş birliği alanlarında yürütülen ortak projeler ekonomik ilişkileri daha da derinleştirmektedir. Bu çerçevede, siyasi dalgalanmalara rağmen karşılıklı ekonomik çıkarların ticari ilişkileri canlı tutmaya devam ettiği görülmektedir (World Bank, 2023).

2.1. Uluslararası Ticaret Teorileri ve Türkiye-Mısır İlişkileri Üzerine Literatür

İktisadi analiz kapsamında ulusların neden ticaret yaptığını açıklayan teoriler klasik ve 1960 sonrasında öne çıkan yeni yaklaşımlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mutlak üstünlükler, karşılaştırmalı üstünlükler ve faktör donatımı teorisi klasik dış ticaret teorileri arasında yer almaktadır. Nitelikli işgücü, teknoloji açığı, ürün dönemleri, tercihlerde benzerlik, ölçek ekonomileri ve monopolcü rekabet teorisi ise yeni teoriler arasında gösterilmektedir. Dış ticaretin bilimsel analizinde her biri önemli katkılar sunan bu teorilerin incelenmesi uygun görülmektedir.

2.1.1. Merkantilizm

Merkantilizm, feodalizmin çözülmesinden sonra 15. ve 18. yüzyıllar arasındaki yaklaşık üç yüz yıllık süreçte Batı Avrupa’da etkili olan ekonomik ve siyasal bir sistemdir. Merkantilist anlayışa göre devletin veya ülkenin zenginliği altın ve gümüş gibi değerli maden stoklarıyla ölçülmektedir. Bu yaklaşıma göre dünya servetinin toplamı sabittir. Bu nedenle daha fazla pay almanın yolu dış ticaret aracılığıyla mümkün olmaktadır. Tüccar sermayesinin hâkimiyetine dayanan bu sistemde amaç dış ticaret fazlası sağlayarak değerli maden birikimini artırmaktır. Bu doğrultuda hammadde ve ara mallarının ihracatı sınırlandırılmış ya da yasaklanmış, mamul malların ihracatı teşvik edilmiştir. Aynı şekilde mamul malların ithalatı kısıtlanmış, hammadde ve ara malların ithalatı özendirilmiştir. Dış ticarete devlet müdahalesinin yoğun olduğu merkantilizm dönemi, aynı zamanda ulus devletlerin doğduğu ve merkezi otoritenin güçlendiği bir dönemdir (Seyidoğlu, 2013: 22-23). Merkantilist görüşe göre değerli madenlerin ticaret yoluyla artışı söz konusu olamayacağından iki ülkenin aynı anda kazanç sağlaması mümkün değildir. Başka bir ifadeyle bir ülkenin zenginleşmesi diğerrinin fakirleşmesini beraberinde getirmektedir (Takım vd., 2018: 59).

2.1.2. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Adam Smith tarafından ortaya konulan mutlak üstünlükler teorisi, dış ticaretin bilimsel yöntemle açıklanmasında ilk adımı oluşturmaktadır. Emek-değer yaklaşımına dayanan bu teoriye göre bir malın maliyeti, üretiminde kullanılan homojen emek miktarıyla belirlenmektedir. Tarafların karşılıklı kazanç sağlayabilmesi için malların üretiminde kullanılan emek miktarlarının ülkeler arasında farklı olması gerekmektedir. Smith’e göre ülkeler düşük maliyetle ürettikleri mallarda uzmanlaşmalı, bu ürünleri ihraç etmeli ve yüksek maliyetli ürünleri ithal etmelidir. Bu sayede işbölümü ve uzmanlaşma yoluyla her iki taraf da ticaretten kazanç elde edebilecektir. Serbest ticaretin sağlanması dünya üretimini ve refahını artırmaktadır. Ancak teori, ülkelerden birinin her iki malda da üstünlüğe sahip olması durumunda ticareti açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Oysa 19. yüzyılda sanayileşmiş ülkeler pek çok malın üretiminde üstün olmalarına rağmen gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında yoğun ticaret yapılmıştır (Seyidoğlu, 2013: 27-28).

2.1.3. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

David Ricardo tarafından geliştirilen karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, emek verimliliğindeki uluslararası farklılıklara dayanmaktadır. Ricardo, iki ülkenin de tüm mallarda mutlak üstünlüğe sahip olabileceğini ancak yine de karşılaştırmalı üstünlüğün bulunduğu mal üzerinden ticaretin kârlı olabileceğini öne sürmüştür. Burada önemli olan üstünlüğün derecesidir. Bir ülke her iki malı da daha düşük maliyetle üretebilse bile bunlardan birini diğerine göre daha avantajlı şekilde üretiyorsa karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Dolayısıyla ülkeler karşılaştırmalı üstünlük taşıdıkları mallarda uzmanlaşmalı, bunları ihraç etmeli ve diğer malları ithal etmelidir. Ricardo modeli de emek-değer yaklaşımına dayanmaktadır. Ancak modern iktisatta üretim, sermaye, doğal kaynak ve girişimci gibi diğer faktörlerle birlikte gerçekleşmektedir. Bu nedenle sadece emek faktörüne dayanması model açısından eksiklidir. Zamanla fırsat maliyeti kavramı bu açığı gidermiştir. Bir ülkenin bir malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olabilmesi için o malın fırsat maliyetinin diğer ülkelere kıyasla daha düşük olması gerekmektedir (Krugman vd., 2017: 26).

2.1.4. Faktör Donatımı Teorisi (Heckscher–Ohlin Teorisi)

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, üretim fonksiyonlarının ülkeler arasında farklı olduğu varsayımına dayanmaktadır. Eğer üretim fonksiyonları eşit olursa uzmanlaşma gerçekleşmeyecek ve ticaret yapılmayacaktır. İsveçli iktisatçı Eli Heckscher 1919'da yayınladığı makalesinde dış ticaretin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini incelemiş, öğrencisi Bertil Ohlin ise 1933'te yayınladığı “Uluslararası Ticaret” kitabında teoriyi geliştirmiştir. Daha sonra Paul Samuelson katkıda bulunarak teoriyi desteklemiştir. Bu nedenle teori faktör donatımı veya Heckscher–Ohlin teorisi adıyla anılmaktadır (Karluk, 2009: 58-59). Heckscher–Ohlin modeli iki ülke, iki mal ve iki üretim faktörüne dayalıdır. Temel varsayımlardan ilki ülkelerin sahip oldukları üretim faktörleri açısından farklılık göstermesidir. İkinci varsayım ise malların faktör yoğunluklarının farklı olmasıdır. Bazı mallar sermaye yoğun, bazıları emek yoğun üretim gerektirir. Bu durumda faktör zenginliği fazla olan ülke, söz konusu faktörün yoğun kullanıldığı mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde eder. Böylece üretimde uzmanlaşır ve bu malları ihraç eder. Eksik olduğu faktörlerin yoğun kullandığı

malları ise ithal eder. Bu çerçevede serbest ticaret politikası izleyen her iki ülke de ticaretten kazanç sağlar (Takım vd., 2018: 73; İyibozkurt, 2001: 39-40). Heckscher–Ohlin teorisi rasyonel ve anlaşılır bir yapı sunsa da tıpkı Ricardo modeli gibi bazı durumları açıklamada yetersiz kalmıştır. 1960 sonrasında geliştirilen yeni teoriler, bu eksikliklerin giderilmesine önemli katkılar sağlamıştır. Burada yer verilen klasik teoriler ağırlıklı olarak gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki ticareti açıklarken yeni teoriler, gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin gerekçelerini ortaya koymaktadır.

2.1.5. Nitelikli İşgücü Teorisi

Donald B. Keesing ve Peter B. Kenen tarafından geliştirilen nitelikli işgücü teorisi, faktör donatımı teorisiyle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bu sebeple literatürde yeni faktör donatımı teorisi olarak da adlandırılmaktadır. Her iki teoride de işgücünün eğitilmesi ve fiziki sermayenin oluşturulması önemli ölçüde tasarruf gerektirmektedir. Bu nedenle nitelikli işgücü yoğun mallar ile sermaye yoğun malların birbirine benzer özellikler taşıdığı görülmektedir. Teoriye göre nitelikli işgücü bakımından zengin ülkeler bu özelliği gerektiren mallarda uzmanlaşmakta, niteliksiz işgücü bakımından zengin ülkeler ise daha basit emekle üretilen mallarda uzmanlaşmaktadır (Seyidoğlu, 2013: 81; Deviren, 2004: 3).

2.1.6. Teknoloji Açığı Teorisi

M. V. Posner tarafından 1961’de ortaya atılan teknoloji açığı teoremi, gelişmiş ülkelerin yeni ürünler üretilip bunların ilk ihracatçısı olduklarını ileri sürmektedir. Ancak zamanla teknoloji ya serbest bir mal haline gelmekte ya da taklit edilerek diğer ülkelerin kullanımına geçmektedir. Doğal kaynak avantajı ve ucuz işgücü sayesinde azgelişmiş ülkeler aynı ürünü daha düşük maliyetle üretebilmekte ve ihracatını yapabilmektedir. Bu durumda başlangıçta ihracatçı konumunda olan gelişmiş ülkeler, söz konusu ürünün ithalatçısı haline gelmektedir (Takım vd., 2018: 77).

2.1.7. Ürün Dönemleri Teorisi

Raymond Vernon tarafından 1966'da geliştirilen ürün dönemleri teorisi, inovasyon sonucu ortaya çıkan yeni malların yaşam döngüsüne odaklanmaktadır. Yeni ürün öncelikle uluslararası pazarlarda etkili olmakta, ardından standart hale gelerek ilk üreticisinin rekabet avantajını kaybetmesine neden olmaktadır. Bu durumda ürün eski nitelik kazanmakta ve ithalat konusu haline gelmektedir. Gelişmiş ülkeler, yüksek derecede eğitilmiş işgücü ve güçlü Ar-Ge faaliyetleriyle yeni ürünlerin geliştirilmesinde öncü rol üstlenmekte ve ihracatta lider konuma gelmektedir. Ancak ürün standartlaştığında bu ülkeler ithalatçıya dönüşmektedir. Bu model, özellikle azgelişmiş ve yeni sanayileşmiş ülkelerin ihracat artışını açıklamada önemli bir rol oynamaktadır (Seyidoğlu, 2013: 103-104).

2.1.8. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

S. B. Linder tarafından 1961'de geliştirilen tercihlerde benzerlik teorisi, uluslararası ticaretin nedenlerini arz yönünden değil talep koşullarına odaklanarak açıklamaktadır. Teoriye göre sanayi mallarının ticareti, büyük ölçüde benzer gelir düzeyine ve benzer tüketim tercihlerine sahip ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Gelir ve tercihlerdeki benzerlik ticari ilişkileri yoğunlaştırmakta, bu nedenle gelişmiş ülkeler kendi aralarında ticaret yaparken azgelişmiş ülkeler de yine kendi aralarında ticaret gerçekleştirmektedir (Deviren, 2004: 6).

2.1.9. Ölçek Ekonomileri Teorisi

Ölçek ekonomileri teorisi, ülkelerin her açıdan eşit olmaları durumunda bile kârlı dış ticaretin mümkün olduğunu öne sürmektedir. Bu yönüyle Heckscher–Ohlin modelinin açıklayamadığı bir duruma işaret etmektedir. Teoriye göre bir malın ortalama maliyeti, üretim ölçeğine bağlı olarak değişmektedir. Uluslararası ticaret sayesinde daha geniş pazarlara ulaşılması mümkün olduğunda, malların daha büyük ölçeklerde üretilmesi ve ortalama maliyetin düşürülmesi sağlanmaktadır. Bu durum tüketicilere daha fazla ürün çeşidi sunmakta ve refah artışına katkıda bulunmaktadır (Seyidoğlu, 2013: 106-107).

2.1.10. Monopolcü Rekabet Teorisi

Günümüzde üretilen malların homojen değil farklılaştırılmış olması, klasik teorilerin temel varsayımını geçersiz kılmaktadır. Klasik teorilerde bir ülkenin aynı malı hem ithal hem de ihraç etmesi mümkün görülmezken, günümüz koşullarında farklılaştırılmış malların ticareti oldukça yaygındır. Monopolcü rekabet teorisi, firmaların aynı ihtiyacı karşılamaya yönelik fakat farklı niteliklere sahip ürünler ürettiklerini ve bu nedenle endüstri içi ticaretin önem kazandığını göstermektedir (Takım vd., 2018: 81). Teoriye göre firmalar, rakiplerinin ürünlerini birebir kopyalayamayacakları için farklılaştırılmış ürünler sunmakta ya da niş pazarlara yönelmektedir. Bu durum, çok sayıda satıcının çok sayıda alıcıya farklılaştırılmış mallar sunduğu monopolcü rekabet piyasasının oluşmasına yol açmaktadır (Krugman vd., 2017: 168).

2.1.11. Yeni Ticaret Teorisi

Krugman'ın uluslararası ticaret teorisine getirdiği temel katkı, ülkeler aynı teknolojiye, benzer üretim maliyetlerine ve benzer tüketim tercihlerine sahip olsalar bile ticaretin sürdürülebileceği ve serbest ticaretin taraf ülkelere kazanç sağlayacağı yönündedir (Krugman, 1979: 469). Ona göre tekeli rekabet piyasalarının varlığı ve bu piyasalarda ürün farklılaştırmasının gerçekleşmesi, uluslararası ticaretin devamını mümkün kılmaktadır. Serbest ticaret ortamında firmaların pazar alanı genişlemekte, bu genişleme üretim ölçeğini artırarak maliyetlerin azalmasına yol açmaktadır (Krugman, 1980: 951). Bu durum içsel ölçek ekonomilerinin doğal bir sonucu olarak görülmektedir. Böylece ürün çeşitliliği ve ölçek ekonomileri sayesinde ticaret, ülkelerin kazanç sağlamaya devam etmesine olanak tanımaktadır. Bu açıklamalar günümüzdeki ticaret yapısının kavranmasına önemli katkılar sunmaktadır (Krugman, 1991: 484).

Modelin en önemli özelliği, ülkeler aynı üretim koşullarına sahip olsalar dahi serbest ticaretten fayda elde edebileceklerini göstermesidir. Bu yararın kaynağı, ürün farklılaştırması yapan firmaların ticaret sayesinde içsel pozitif ölçek ekonomileriyle ortalama maliyetlerini azaltabilmeleridir (Krugman, 1979: 470). Ürün çeşitliliğinin artışı ve maliyetlerin düşmesi aynı zamanda toplumsal refahın yükselmesini sağlamaktadır.

Krugman, yalnızca serbest ticaretin değil göç hareketlerinin de benzer sonuçlar doğurabileceğini ileri sürmüştür (Krugman, 1991: 488). Bir bölgede yaşayan nüfusun başka bir bölgeye göç etmesi durumunda üretim, tüketim, maliyetler ve ürün çeşitliliği bakımından avantajların ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Bu durum pazarın coğrafi olarak büyümesi değil mevcut coğrafyada derinleşmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla göç olgusu ve şehirlerdeki kümelenme süreçleri bu şekilde açıklanabilmektedir.

Krugman 1979'da geliştirdiği uluslararası ticaret modelini (Krugman, 1979: 469), 1980'de taşıma maliyetlerini ekleyerek (Krugman, 1980: 952) ve 1991'de iktisadi coğrafyanın oluşumuna dair katkılar sunarak (Krugman, 1991: 485) genişletmiştir. Bu modelin ana önermesi, ülkelerin benzer teknolojiye, maliyet yapısına ve tercihlere sahip olsalar dahi ürün farklılaştırmasının sağladığı fayda artışı ve içsel ölçek ekonomilerinin yarattığı maliyet avantajları sayesinde serbest ticaretten kazanç sağlayabilecekleridir (Krugman, 1980: 953).

Modelin başlıca varsayımları şöyledir:

- İki ülke bulunmaktadır.
- Üretim yalnızca tek bir mala dayanmaktadır.
- Tek üretim faktörü emektir.
- İçsel ölçek ekonomileri söz konusudur. Üretim hacmi arttıkça ortalama maliyetler düşmektedir.
- Tekelci rekabet piyasası geçerlidir. Piyasaya giriş çıkış serbest olup uzun vadede olağanüstü kâr söz konusu değildir.
- Ürün farklılaştırması maliyetsizdir.
- Firmalar ürettikleri farklılaştırılmış mal üzerinde sınırlı bir tekel gücüne sahiptir. Ancak piyasaya serbest giriş bu kârları ortadan kaldırmaktadır.
- Ülkelerin teknoloji düzeyleri ve tüketici tercihleri özdeştir fakat büyüklükleri farklı olabilir.
- Endüstri içi ticaret gerçekleşmektedir.
- Çok sayıda tüketici bulunmakta ve fayda fonksiyonları ürün çeşitliliği arttıkça yükselmektedir.

Bu çerçevede Krugman'ın modeli, benzer ekonomik yapılara sahip ülkeler arasındaki ticaretin dahi artabileceğini göstermektedir. Nitekim Türkiye ile Mısır arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması kapsamında özellikle tekstil, otomotiv yan sanayi ve kimya sektörlerinde yaşanan ticaret hacmi artışı, ölçek ekonomileri ve ürün çeşitliliği mekanizmalarıyla açıklanabilir. Dolayısıyla iki ülke arasındaki STA, Yeni Ticaret Teorisi'nin öngörülerine uygun şekilde endüstri içi ticaretin somut bir örneğini oluşturmaktadır.

2.2. Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları

Gözlemlendiği üzere Türkiye'nin, 24 Ocak 1980 tarihinde ilan etmiş olduğu İstikrar Kararları kapsamında ithalata dayanan ikameci büyüme modeli uygulamalarından vazgeçerek ihracata dayalı büyüme modeline geçmiştir. Ekonomik büyümenin itici gücünü ihracattan alması Türkiye'yi dış ticaret kapsamında rekabet etmeye uygun olan birbirinden farklı ürünler üretmeye ve üretimlerini sağladıkları ürünlerin satılmasını sağlamak adına yeni pazarları yaratma arayışına itmiştir.

Türkiye'nin Serbest Ticaret Antlaşması (STA) imzalamasının temel sebeplerine bakıldığında zaman her dışa açılmaya çalışan ülkede olduğu gibi yeni pazarlarda kendisini gösterebilme, başka bir ifade ile dış ticaret içerisinde farklı ülkelere ürün satabilme amacı ilk sırada kendisini göstermektedir. Bir başka neden ve Türkiye için çok daha önemli olanı, Türkiye'nin AB ve Gümrük Birliği (GB)'ne dahil olması sebebi ile AB'nin STA imzaladığı ülkeler ile benzer antlaşmalar yapmak zorunda olmasıdır (Ateş, 2017: 31-32).

Türkiye'nin imzaladığı ilk STA'nın 10.12.1991 tarihinde Avrupa Serbest Ticaret Birliği (European Free Trading Area, EFTA) ülkeleri ile imzaladığı bilinmektedir. Bahsi geçen STA, Türkiye'nin ürettiği ürünleri satmak adına yeni pazarlar bulabilmek ve dış ticaret yapılan ülkelerin çeşitlenmesini sağlamak adına imzalamış olduğu ilk ve son STA olarak karşımıza çıkmaktadır. İmzalanan diğer bütün STA'lar AB'nin taraf olduğu ülkeler ile STA müzakerelerinin başlamasının ardından imzalanmıştır.

Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasında GB'yi kuran 1/95 sayılı Türkiye Avrupa Ortaklık Konseyi Kararı (16.madde) gereğince Türkiye'nin AB çerçevesinde

değerlendirilen ortak ticari politikasına uyması gerekmektedir. Bu nedenle GB dışında kalan ülkelere yönelik AB'nin tercihli ticaret sistemi üstlenilmiştir (Eren, 2013: 30). Bu çerçeveden bakıldığında zaman, AB'nin tercihli Ticaret Antlaşması gerçekleştirmekte olduğu ülkelerin Türkiye ile STA imzalamak gibi bir zorunluluğu bulunmamaktadır. Türkiye çerçevesinden dezavantajlara sebep olan bu durumun telafi edilebilmesi için AB, taraf ülkelerin sunmuş olduğu taslak metin içerisinde şu ifadelerle yer vermektedir (Atalay, 2011: 3):

“...ülkesi AB ile gümrük birliği ilişkisi olan Türkiye ile GATT Anlaşmasının 24. maddesi uyarınca serbest ticaret alanı oluşturacak karşılıklı avantaj sağlayan bir anlaşma imzalamak üzere müzakere yapmalıdır. Bu müzakere, anılan anlaşmanın AB ile müzakereler tamamlandıktan ve anlaşma yürürlüğe girdikten sonra bir an önce tamamlanabilmesi ve yürürlüğe girmesini teminen en kısa zamanda başlamalıdır”.

Ancak Türkiye'yi de ilgilendirmekte olan bu hüküm, STA müzakerelerine bulunan taraf ülke adına hukuki açıdan bağlayıcı bir nitelik taşımaktadır (Küçüksakarya, 2014: 23-24). AB ile arasında STA imzalamış olsa ile henüz STA imzalamamış başlıca ülkeler; Güney Afrika, Meksika ve Cezayir'dir.

Türkiye 2018 yılı itibarı ile 37 adet STA imzalamış olup günümüzde yürürlükte olan 28 adet STA bulunmaktadır. Yürürlükte olan STA'ların on dokuz adedi, AB'nin sözü edilen ülkeler ile STA imzalamasından sonra Türkiye'nin girişimleri ile imzalanmıştır. Sadece Gürcistan ile yine GB kapsamında, AAB imzalamadan önce STA gerçekleştirilmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2024).

Türkiye tarafından imzalanmış olan ilk STA olarak karşımıza çıkan EFTA'ya üye olan ülke sayısı Avusturya, İsveç ve Finlandiya'nın da 1995 yılı içerisinde AB'ye üye olmaları nedeni ile iyice düşmüştür. Ancak Türkiye'nin söz konusu ülkeler ile ticaret ilişkileri, GB çerçevesinde çok daha kapsamlı bir ekonomik bütünleşme sağlamaktadır. Benzer olarak 1997-2002 tarihleri arasında düzenlenmiş olan STA'ların yaklaşık olarak 11 adedi, imzacı ülkelerin AB üyesi olmaları nedeni ile feshedilmiştir. Bu ülkeler süreç içerisinde Türkiye-AB GB'ye dahil olmuşlardır. Ürdün ile yürürlükte olan STA ise tek taraflı olarak Ürdün cephesince 22.11.2018 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır. Türkiye'nin halihazırda 23 ülke ile STA'ları yürürlükte. Diğer yandan, Lübnan, Sudan, Katar ve Ukrayna STA'larının iç onay

süreçlerinin tamamlanmasını müteakip yürürlüğe girmesi beklenmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2024).

2.3. Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarından (STA) Kazanımları

Barselona Süreci kapsamında güney ortaklarıyla Ortaklık Anlaşmaları yapılması için gerekli yetki 1995 yılında Avrupa Komisyonu'na verilmiştir. Bu yetki çerçevesinde, Suriye hariç diğer ülkelerle gerçekleştirilen müzakereler 2 ila 7 yıl arasında değişen sürelerde tamamlanarak anlaşmalar imzalanmıştır. Genellikle 2000'li yılların başında yürürlüğe giren bu anlaşmalar, 1970'lerde imzalanan İlk Kuşak Ticaret Anlaşmaları ile tanınan Avrupa pazarına ayrıcalıklı erişim imkânını, karşılıklı liberalizasyona dönüştürmüştür. Zira güney ülkeleri AB lehine tarife engellerini ve birçok ticari kısıtlamayı kaldırırken, Avrupalı ihracatçılar özellikle sanayi ürünlerinde Akdeniz'in karşı kıyısındaki pazarlarda önemli avantajlar elde etmiştir. Bunun sonucunda, Avrupa lehine ortaya çıkan ticaret sapması, üçüncü ülkeler açısından Akdeniz'de rekabetin bozulmasına yol açmıştır (Tayfur, 1999: 2).

Türkiye ile güney ülkeleri arasında Serbest Ticaret Anlaşmaları yapılmasına yönelik müzakereler de bu süreçte başlamıştır. Gümrük Birliği çerçevesinde Avrupa ile elde edilen düzenlemeler sayesinde Türkiye, Akdeniz ülkeleri bağlamında sanayi ürünlerinde ihracata açık hâle gelmiştir. Ancak İsrail dışında kalan güney ülkeleri, Türkiye ile tarifelerin sıfırlanmasına neden olacak bir anlaşmanın görüşmelerine başlangıçta istekli yaklaşmamıştır. Ayrıca, Türkiye'nin Birlik tarafından benimsenen tercihli ticaret rejimini uygulamakla yükümlü olmasına karşın, AB ile güney ortakları arasında imzalanan Ortaklık Anlaşmaları, Türkiye'yi STA yapmaya zorlayan bir hukuki gereklilik içermemiştir. Bu ülkelerin öncelikli motivasyonlarının, özellikle tarım ürünlerinde mümkün olan en geniş ticari ayrıcalıkları elde etmek olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle, müzakereler hem uzun hem de zorlu bir süreç şeklinde ilerlemiştir (Altunışık ve Tür, 2006: 37).

Bu sürece bir istisna olarak, İsrail ile yürütülen müzakereler 1994 yılında başlamış, 1996'da imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması (STA) yaklaşık bir yıl içinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye-İsrail STA sürecinin sağlıklı ilerlemesini sağlayan faktör yalnızca İsrail'in ekonomik gücü değildir. 1990'lı yılların başından itibaren iki ülke arasındaki ilişkiler, özellikle Ortadoğu'da güvenlik çıkarları çerçevesinde güç kazanmıştır. O dönem Suriye'den algılanan güvenlik tehditleri, Türkiye ile İsrail'in

yakınlaşmasının başlıca nedenleri arasında yer almıştır. Jeopolitik koşulların yanı sıra Arap-İsrail barış görüşmelerindeki ilerlemeler de iki ülkenin ilişkilerinin stratejik ortaklığa dönüşmesine katkı sağlamıştır. Bu süreçte, STA'nın yanı sıra askeri, ekonomik ve eğitim alanlarında pek çok anlaşma imzalanmıştır. Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye'nin İsrail'e ihracatı %54 oranında artmış, ithalatı ise %21 yükselmiştir. 1997'de 624 milyon dolar olan ikili ticaret hacmi, 2009 yılında 2,6 milyar dolara ulaşmıştır (Altunışık, 2009).

Filistin ile imzalanan STA ise 2004'te kabul edilip 2005'te yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma, Filistin'in ekonomik koşulları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Türkiye'nin geleneksel STA programından farklı olarak, söz konusu anlaşmada Filistin halkının refahını artırmaya ve bölgede barışı desteklemeye yönelik teknik ve ekonomik yardımlar da yer almıştır. Sanayi ürünlerinde karşılıklı tarife kaldırımları uygulanırken, tarım ürünlerinde taviz değişimi yapılmamıştır (Altunışık ve Tür, 2006: 38).

Diğer yandan, Fas, Tunus, Cezayir ve Mısır gibi Magrib ülkeleri başlangıçta Türkiye ile STA müzakerelerine olumlu yaklaşmamışlardır. Bu ülkelerin AB ile imzaladıkları ortaklık anlaşmaları (sırasıyla 1998, 2000 ve 2004'te yürürlüğe giren) Türkiye'nin söz konusu pazarlarda, özellikle sanayi ürünleri üzerinden AB kaynaklı rekabet baskısına maruz kalmasına yol açmıştır. Türkiye, Cezayir dışında genellikle bu ülkelerle ticaret fazlası verirken; bu ekonomiler enerji, tarım ve tekstil ürünlerine dayalı ihracat yapıları sayesinde Türkiye ekonomisini tamamlayıcı bir rol üstlenmiştir. Bu nedenle Türkiye hükümetleri, üç Magrib ülkesiyle ekonomik rasyonalite temelinde STA süreçlerini yürütmüştür. Sonuçta, 2004'te Tunus ve Fas, 2005'te ise Mısır ile STA'lar imzalanmıştır. Ülkeler arasındaki rekabet, anlaşmaların birbirini izleyen tarihlerde imzalanmasında belirleyici olmuştur. Bu STA'ların kısa sürede yürürlüğe girmesine rağmen, ikili ticarete önemli sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Örneğin, Fas, Tunus ve Mısır'a yapılan ihracat 2005'te 1,9 milyar dolar iken 2009'da 5 milyar dolara yükselmiştir. Ayrıca, anlaşmaların sunduğu tercihli pazar erişimi ile birlikte, özellikle Mısır'a yönelik yatırımların da belirgin şekilde arttığı gözlemlenmiştir (Altunışık, 2009).

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikaları 1990'lı yılların sonunda Ecevit'in ortaya attığı "bölgesel çerçevede dış politika" ile yeniden yorumlanmaya başlanmıştır. Sözü edilen değişim 2003 yılından günümüze kadar AKP dönemi ile çok daha güç kazanarak ilerlemiştir. Temel olarak en ciddi dönüşümün Türkiye tarafından yürütülen Suriye politikasında yaşandığı gözlemlenmektedir. Suriye'nin PKK terör örgütüne sağladığı destek sebebi ile 1998 yılı içerisinde savaşın eşiğine gelmiş olan iki ülke arasında Suriye'nin Türkiye'nin şartlarını kabul etmesi ile politikaları değiştirmesine neden olmuştur. İki ülkenin arasında sağlanmış olan olumlu hava, özellikle ABD tarafından uluslararası arenada yalnız bırakılmaya zorlanan Suriye'nin stratejik bir karar alarak Türkiye ile sıcak ilişkiler kurması sonucunda bambaşka bir noktaya erişmiştir. Türkiye ile Suriye arasındaki ekonomik aktörlerin de istekleri çerçevesinde, her iki ülkenin de karar alıcıları mevcut olan ekonomik ilişkilerinin bir STA kapsamında çok daha kurumsal hale gelmesinde kararlılık göstermiştir. Suriye hükümetinin başı olan Beşer Esad'ın, 2004 yılında Türkiye'ye gerçekleştirmiş olduğu ziyaret ile STA'nın imzalanması adına gerekli olan siyasi ortamın hazırlanmasını sağlamıştır. STA'nın imzalanması Esad'ın ziyaretinin ardından bir yıl sonra gerçekleşmiştir. STA'nın yürürlüğe girmesinin ardından geçen üç yıllık süreç içerisinde Türkiye ve Suriye arasında gerçekleşen ticaretin zirve kazandığı gözlemlenmektedir (Altunışık, 2009).

2.3.1. Türkiye ve İsrail

Türkiye her ne kadar İsrail devletinin kuruluş tarihi itibarı ile ilk tanıyan ülkeler arasında değerlendirilse de iki ülkenin karşılıklı ilişkileri, bölgede yaşanan siyasi gelişmelerden kaynaklı olarak çok sağlıklı bir şekilde devam ettirilememiştir. Özellikle İsrail'in bölge içerisinde yürüttüğü faaliyetlerin Ankara'da bulunan hükümet için bir rahatsızlığa sebep olmasından kaynaklı olarak yakın bir şekilde takip edilmesi, Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin 1980'li yılların başlarına kadar soğuk bir ortamda devam etmesine sebep olmuştur (Erol, 2008: 124).

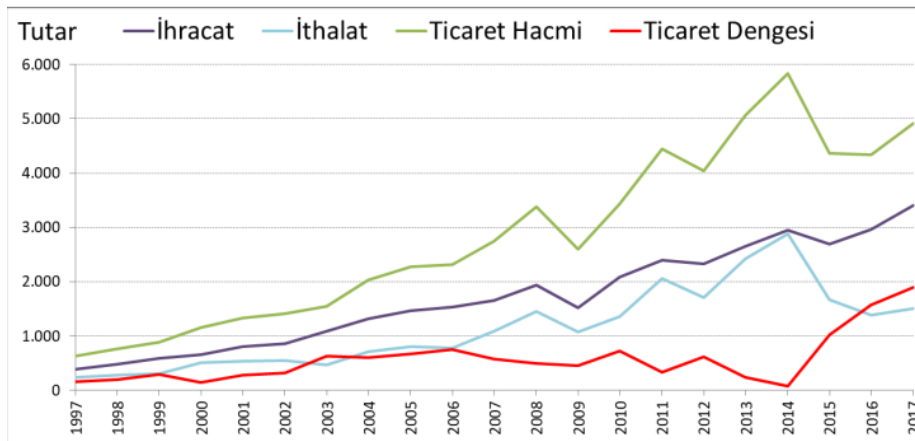
1990'lı yıllara gelindiği zaman Türkiye'nin ABD ile ikili ilişkilerinde İsrail lobisinden destek alma ihtiyacı ve İsrail'in sahip olduğu askeri teknolojiye ilgi duyulmasından kaynaklı olarak Türkiye ile İsrail arasındaki buzların çözülmeye başladığı ifade edilmektedir. Bu sürecin başlaması ile birlikte stratejik kaygılar

çerçevesinde gelişen diplomatik ve siyasi gelişmeler hızlı bir şekilde yerini artış gösteren ticari ve ekonomik faaliyetlere bırakmıştır (Erol, 2008: 126).

Türkiye ile İsrail arasında yaşanan ilişkilerin özellikle ticari alanda gelişim göstermesinde iki ülke arasında imzalanmış olan ve 1997 yılı itibari ile yürürlüğe giren STA'nın büyük bir etkisinin olduğu gözlemlenmektedir. İmzalanan antlaşmanın ardından toplam ticaret hacminin hızlı bir şekilde artış gösterdiği ve 1997 yılında mevcut olan hacmin, 2014 yılında 5,83 milyar dolar seviyesine çıktığı gözlemlenmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2024).

Türkiye ile İsrail arasında var olan ticari ilişkilerin geliştirilmesine ve düzenlenmesine yönelik olarak sağlanan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Antlaşma, STA ve Çifte Vergilendirmeyi Önleme Antlaşmaları bulunmaktadır. Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına Yönelik Antlaşma 14.03.1996 tarihinde imzalanarak 27.08.1998 tarihinde resmen yürürlüğe girmiştir. Çifte Vergilendirmeyi Önleme Antlaşması ise 14.03.1996 tarihinde imzalanarak 01.01.1999 tarihinde resmen yürürlüğe girmiştir. İli ülke arasındaki STA ise 14.03.1996 tarihinde arz edilmiş ve imzalanmış, 01.05.1997 tarihinde ise resmen yürürlüğe girmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2024).

Türkiye ile İsrail arasında gerçekleştirilmiş olan ihracat işlemlerinin, ithalat işlemleri, toplam ticaret hacimleri ve Türkiye çerçevesinde dış ticaret dengesine yansımaları aşağıda verilen şekil içerisinde aktarılmaktadır.

Şekil 1: Türkiye ile İsrail Arasındaki Ticaret İşlemleri (Milyon\$) (İsmail, 2019: 91)

Türkiye'nin İsrail ile gerçekleştirmiş olduğu ihracatın uzun dönemde sağlıklı bir şekilde artış sağladığı gözlemlenmektedir. Nominal değerler kapsamında İsrail ile gerçekleştirilen en ciddi ihracat değerinin 2017 yılında gerçekleştiği ve bu değer 3,41 milyon dolar olduğu gözlemlenmektedir. 2017 yılı itibari ile İsrail, Türkiye'nin mevcut olan ihracatından %2.17 pay almakla birlikte en yüksek ihracat yapan 10. ülke konumuna yükselmiştir (İsmail, 2019: 91).

Uzun süreçlerde İsrail ile gerçekleştirilen ithalatlar da artış gösterme eğilimindedir. İsrail'den gerçekleştirilmiş olan ithalatlar her ne kadar uzun bir dönem içerisinde artma eğilimi gösterse de 2014 yılında yakalanmış olan 2,88 milyar dolar zirve noktasından günümüze kadar bir düşme eğilimi göstermektedir. 2014 yılı itibari ile İsrail, Türkiye'nin en yüksek seviyede ihracat yaptığı ülkeler arasında 22. sırada yer almıştır. Türkiye'nin toplam ithalatı içerisindeki payı ise %1,19 seviyelerine çıkmıştır. Bu durum 2017 yılı içerisinde 1,5 milyar dolar seviyesine kadar gerilemiş ve bu gerileme trendi günümüze kadar devam etmektedir (İsmail, 2019: 91).

İsrail ile Türkiye arasındaki toplam ticaret hacminin uzun süreçler içerisinde artış gösterme eğiliminde olduğu dolar kapsamında nominal bazda en ciddi ticaret hacmine 2014 yılı itibari ile ulaşabilmiştir. 2014 yılında iki ülkenin arasındaki toplam ticaret hacminin 5,83 milyar dolar olduğu gözlemlenmektedir. Bu oran Türkiye'nin toplam dış ticaret işlemlerinin %1,46'sına denk gelmektedir. 2017 yılında ise iki ülke arasındaki toplam ticaret hacminin 4,91 milyar dolar seviyesinde olduğu gözlemlenmektedir. Sözü edilen oran Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminin yaklaşık olarak %1,26'sına denk gelmektedir (İsmail, 2019: 92).

İki ülke arasında kurulan ticari ilişkiler kapsamında dış ticaret dengesi çerçevesinde Türkiye'nin avantajlı bir konumda olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye uzun süreçlerde artış eğilimi göstermekte olan bir dış ticaret fazlasına sahip olmaktadır. Bu nedenle ithalat hacmi içerisindeki dalgalanmaya bağlı olarak inişli ve çıkışlı bir seviye takip etmektedir. 2014 yılında yaklaşık olarak 70 milyon tutar ile en düşük seviyede gerçekleşmekte olan dış ticaret fazlasının 2017 yılında tekrar 1,9 dolar seviyesine çıktığı gözlemlenmektedir (İsmail, 2019: 92).

Türkiye'nin İsrail ile gerçekleştirmekte olduğu ihracat işlemleri kapsamında son beş yıllık süreç incelendiği zaman hammadde ile birlikte tüketim malları kalemlerinin ağırlık olduğu gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra ağırlık şekilde diğer

iki kategoriye kıyasla çok daha az seviyede yatırım malları ihracının yapıldığı ifade edilmektedir. 2017 yılında İsrail'e ihraç edilmekte olan malların yaklaşık olarak yarısının hammadde olduğu, geri kalanın büyük bir kısmının tüketim malları olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca çok küçük bir miktarda da yatırım malları ihraç edilmektedir.

2024 yılı itibari ile İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkilerin kötüye gittiği gözlemlenmektedir. Bu durumun temelinde ise İsrail hükümetinin Filistin'e yönelik tutumları ve Türkiye'nin Filistin lehine açıklamaları yer almaktadır. 2024 yılında Türkiye, İsrail'e yönelik ihracatına ve ithalatına kısıtlamalar getirmeye çalışmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2024).

2.3.2. Türkiye ve Libya

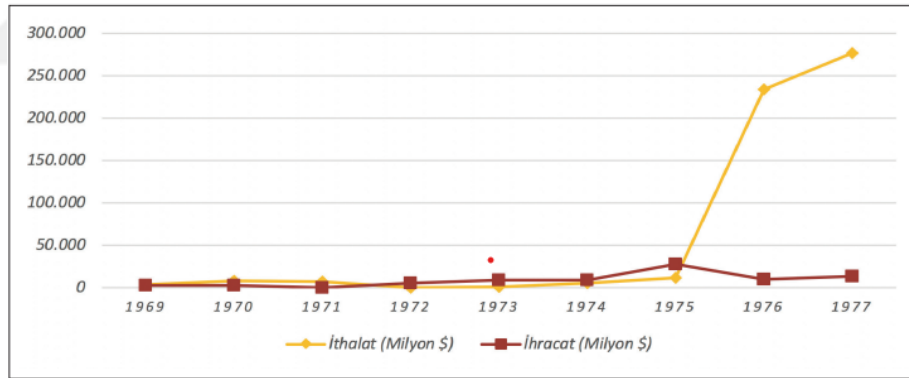
Türkiye ile Libya arasındaki ilişkiler, zaman zaman yaşanan sorunlara rağmen, tarihsel kökleri nedeniyle daima umut vadetmiştir. Osmanlı döneminde kurulan ilişkiler, 1510 yılında İspanya'nın işgalinden kurtulmak isteyen Trablusgarp halkının yardım talebiyle İstanbul'a bir heyet göndermesiyle başlamıştır. Modern dönemde ise ilişkiler, Libya'nın 1951'de bağımsızlığını ilan etmesi ve Türkiye'nin bu bağımsızlığı vakit kaybetmeden tanınmasıyla yeniden şekillenmiştir. 1953'te Libya'da ilk Türk büyükelçiliği açılmış, 1970'lerden itibaren ise iki ülke arasındaki ilişkiler ekonomik, ticari ve kültürel alanlarda önemli ölçüde ilerleme kaydetmiştir.

Türkiye ile Libya arasında imzalanan başlıca ticari ve iş birliği anlaşmaları şunlardır (Ticaret Bakanlığı, 2024):

- İktisadi İş birliği ve Ticaret Anlaşması – 05.01.1975
- Kültür ve Tanıtma Anlaşması – 05.01.1975
- Bilimsel ve Teknik İş birliği Anlaşması – 05.01.1975
- İşgücü Anlaşması – 05.01.1975
- Denizcilik ve Deniz Nakliyatı Alanlarında İş birliği Anlaşması – 30.05.1975
- İkili Hava Ulaştırması Anlaşması – 11.08.1975
- Ticari ve Mali İş birliği Anlaşması – 02.05.1978
- İktisadi, Sınai ve Zirai İş birliği Protokolü – 27.06.1981

- Ticari İş birliği Protokolü – 27.06.1981
- Sosyal Güvenlik Sözleşmesinin Uygulanmasına Dair Anlaşma – 09.08.1985
- Ticaret Anlaşması / Olağanüstü KEK Toplantısı Protokolü – 06.10.1996
- Konsolosluk Sözleşmesi – 12.04.2006
- 20. Dönem KEK Toplantısı Protokolü – 31.01.2007
- 21. Dönem KEK 1. Toplantısı Protokolü – 23.07.2009
- Vizenin Karşılıklı Olarak Kaldırılmasına Dair Mutabakat Zaptı – 25.11.2009
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması – 25.11.2009

Libya, yerli üretimini koruma amacıyla ithal edilen ürünlerden tüketim vergisi kapsamında %25 ile %50 arasında değişen oranlarda vergi almaktadır. Ülkede bazı sektörler yalnızca ticari bayilik yoluyla faaliyet gösterebilmekte, ayrıca ithalatı yasaklanan ürün grupları da bulunmaktadır. Bununla birlikte, 2005 yılında Libya'yı serbest ticaret merkezi hâline getirme hedefi doğrultusunda, dönemin lideri Kaddafi tarafından ithalata yönelik gümrük vergilerinin kaldırıldığı bilinmektedir.

Şekil 2: 1969-1977 Yılları Arası Türkiye-Libya Dış Ticaret Göstergeleri (Dinçer ve Kurtuluş, 1982)

1975 yılı her iki ülke adına da ticari ilişkilerin gelişim göstermesi açısından önemli adımların atıldığı bir yıl olarak değerlendirilmektedir. 5 Ocak 1975 tarihinde Libya ile Türkiye arasında İktisadi İş Birliği ve Ticaret Antlaşmasının imzalandığı bilinmektedir. Sözü edilen antlaşma iki ülkenin dış ticaret hacminde genişleme yaşanmasına yardımcı olmuştur. Öyle ki 1969 yılı içerisinde yaklaşık olarak 5 milyon dolar olan dış ticaret hacminin 1975 yılında yaklaşık olarak 105 milyon dolara yükseldiği gözlemlenmektedir. Takip eden süreçte 1977 yılında 289 milyon dolar

seviyesine çıkılabilmektedir. 1969 yılında başlayarak sürekli olarak artış gösteren Libya-Türkiye arasındaki ticaret, siyasi sebeplerden kaynaklı olarak sekteye uğramıştır. Sürecin sonucunda Libya'nın Türkiye'ye ambargo uyguladığı gözlemlenmektedir (Altunışık, 2009).

Uygulanan ambargo kapsamında Libya hükümeti, Türkiye'ye para transferlerini durdurma kararı almıştır. Ayrıca, Libya'da düzenlenen kamu ihalelerine Türkiye'den yetkili firmaları çağırılmamıştır. Bunların yanı sıra Türkiye markalı ürünlerin Libya gümrüğünde çeşitli sorunlar yaşadığı bilinmektedir. Libya ile Türkiye arasındaki soğuk ilişkilerin 2001 yılında Dışişleri Bakanın Libya'ya resmi bir ziyaret yapması ile ilişkiler yumuşamaya başlamıştır. Yapılan ziyaretin sonucunda da Libya hükümeti, açılan uluslararası fuarlara ve kamu ihalelerine Türk firmalarını yeniden davet etmeye başlamıştır. Libya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin 2000'li yıllarda yeniden kurulmaya başladığı gözlemlenmiştir. 2003 yılından itibaren Türkiye ile Libya arasındaki ithalatın sürekli olarak artış gösterdiği bilinmektedir (Erol, 2008: 126).

2006 yılında yaklaşık olarak dış ticaret hacmi 2,297 milyar dolar ile 42 yıl süren Kaddafi iktidarının en yüksek seviyesine ulaşılmıştır. Müteahhitlik hizmetlerinin yanında yıldan yıla hizmet ve mal ihracatının da artmasını sağlayan Libya ve Türkiye, bu süreçte iş birliği ve ticaret antlaşmaları imzalamışlardır. Sözü edilen antlaşmaların imzalanması sürecinde eğitimlerin belirli bir kısmında Türkiye'de tamamlamakta olan dönemlerin İmar ve İskân Bakanı olan Ahmed Manguş gibi devle adamlarının büyük katkıları olmuştur.

TÜİK verilerine göre Türkiye'nin 2000 yılında en çok ihracat yaptığı ülkeler arasında 51. sırada bulunan Libya, 2007 yılı itibari ile 35. sıraya kadar yükselmiştir. İthalatımızda ise Libya 2000 yılında 20. sırada iken 2010 yılı itibari ile 51. sıraya kadar gerileme göstermiştir.

2000-2005 yılları arasında Türkiye'nin Libya ile yürütmüş olduğu ihracat sürekli olarak artış göstermiştir. Ticareti yapılan başlıca maddeler, canlı hayvanlar, hububat, gıda maddeleri, alkollü ve alkolsüz içecekler, inşaat malzemeleri, hammaddeler olarak sıralanabilmektedir (Altunışık, 2009). 2011 yılında Tunus'ta "*ekmek, onur ve özgürlük*" sloganları kullanarak başlayan ve kısa süre içerisinde Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri kendi etkisine alan Arap Baharı adı verilen süreç

2011 yılında Libya'ya sıçramıştır. Ülkeyi 42 yıl boyunca yöneten Muammer Kaddafi'nin Sirte'de bizzat kendi halkı tarafından linç edilmesi ile Libya'da yeni bir dönem başlamıştır. Temmuz 2012 yılında düzenlenen resmi seçimler ile ülkenin içerisinde bulunduğu siyasi krizin önüne geçilmiştir. Süreç içerisinde Türkiye ile ilişkiler kurmaya çalışan yeni yönetim, 2014 yılına yaşanan bir darbe girişimi ile tekrar bir krize girmiştir. General Halife Hafter tarafından yürütülen darbe girişiminin ardından Türkiye ile Libya arasındaki ihracatın azalarak devam ettiği gözlemlenmektedir.

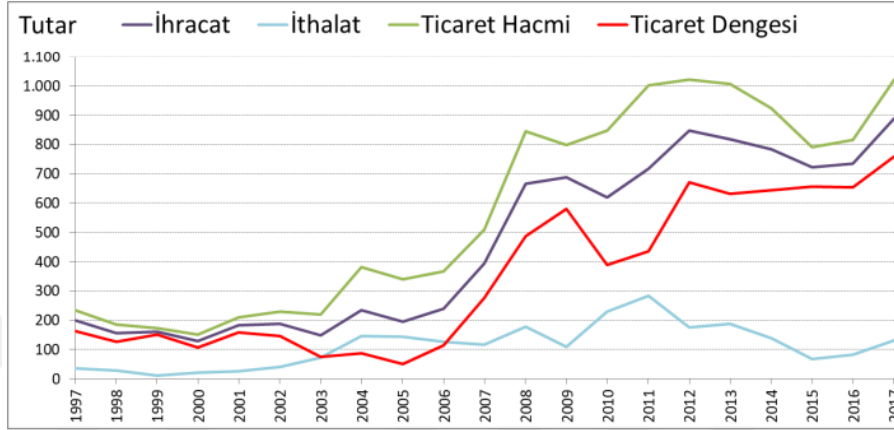
2.3.3. Türkiye ve Lübnan

Türkiye ile Lübnan arasında yaşanan ticari ilişkiler Lübnan'da yaşanan siyasi gelişmelerden büyük oranda etkilenmektedir. Lübnan'da sürekli olarak devam eden siyasi istikrarsızlık sebebi ile 2000'li yılların başlarına kadar iki ülke arasında var olan ticari ilişkilerin, potansiyelin çok altında kaldığı gözlemlenmektedir. 2004 yılının başlarından itibaren sürekli olarak yapılan karşılıklı ziyaretler sonucunda iki ülke arasındaki ticaret hacminin ivme kazandığı ve karşılıklı bir şekilde imzalanan anlaşmaların da etkisi ile özellikle 2008 yılının başlarından itibaren katlanarak arttığı ifade edilmektedir. Başka bir açıdan gerek küresel anlamda gerek finansal açıdan yaşanan krizlerin de etkisi ile bölgesel anlamda yaşanan siyasi krizlilerin de etkisi sebebi ile iki ülke arasında var olan ticaret hacminin 2010-2011 yılları arasında azaldığı ancak süreç içerisinde tekrar bir artış gösterdiği gözlemlenmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2024).

Türkiye ile Lübnan arasında var olan ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve düzenlenmesi amacı ile Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma ve Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmasının imzalandığı bilinmektedir. İki ülke arasında imzalanan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, 12.05.2004 tarihinde imzalanmış ancak 2 yıl kadar sonra 04.01.2006 tarihinde yürürlüğe girebilmiştir. Diğer yandan Türkiye ile Lübnan arasında imzalanan STA müzakerelerinin bu süreçte tamamlandığı ve iç onay süreçlerinin tamamlanarak yürürlüğe gireceği ifade edilmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2024).

Türkiye ile Lübnan arasında gerçekleştirilmiş olan ihracat ve ithalatın, toplam ticaret hacmi ve Türkiye ile dış ticaret dengesine yönelik etkisi aşağıda yer alan şekilde verilmektedir. Türkiye'nin Lübnan'a yönelik yaptığı ihracat kısa süreli dengesiz bir

seyir izlemesine rağmen uzun vadede artış gösterme eğilimindedir. Lübnan ile gerçekleştirilen ihracatta en yüksek hacmin 889 milyon dolar tutar ile 2017 yılına ait olduğu gözlemlenmektedir. Bu dönemde Lübnan, Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeler arasında 37. sırada yer almıştır. Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde ise %0,57'lik bir payının olduğu bilinmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2024).

Şekil 3: Türkiye ile Lübnan Arasındaki Ticaret İşlemleri (Milyon\$) (İsmail, 2019: 95).

Türkiye'nin Lübnan'dan yaptığı ithalat, ihracata kıyasla oldukça sınırlı bir hacme sahiptir ve uzun vadede düşük eğimli bir artış trendi izlemektedir. İthalat, 2011 yılında 283 milyon dolara ulaşarak en yüksek seviyesini görmüş, ancak bu tarihten sonra kısa süreli bir düşüş süreci yaşamıştır. Aynı yıl itibarıyla Lübnan, Türkiye'nin toplam ithalatında %0,12'lik bir payla 67. sırada yer almıştır. 2017'den itibaren Lübnan'dan gerçekleştirilen ithalat 131 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiş ve bu miktar toplam ithalatın yaklaşık %0,06'sına karşılık gelmiştir. Bu dönemde Lübnan, Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülkeler listesinde 87. sıraya gerilemiştir.

Ticari ilişkiler açısından bakıldığında, Türkiye'nin Lübnan'a ihracatı ithalata kıyasla çok daha baskın olup, bu durum hem ticaret dengesi hem de toplam ticaret hacminde benzer eğilimlerin görülmesine yol açmıştır. Özellikle son yirmi yıllık dönemde iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi artış eğilimi göstermektedir. Nominal bazda en yüksek seviyeler 2012 ve 2017 yıllarında 1,02 milyar dolarlık hacimle gerçekleşmiş, bu yıllarda Türkiye'nin toplam dış ticaretinde Lübnan'ın payı %0,26 olmuştur. Türkiye, bu süreçte Lübnan'a göre oldukça avantajlı bir konumda bulunmuş ve uzun vadede dış ticaret fazlası elde etmiştir. En yüksek dış ticaret fazlasına ise 2017 yılında ulaşılmıştır (İsmail, 2019: 96).

Türkiye'nin Lübnan'a ihracatında son beş yıllık dönemde ağırlıklı olarak tüketim malları ve hammaddeler öne çıkmaktadır. Bu kategorilerin yanı sıra düşük oranlarda yatırım malları da ihraç edilmektedir. 2017 yılı itibarıyla Türkiye'nin Lübnan'a ihracatında başlıca ürün grupları; metal sanayi ürünleri, gıda, tekstil ve hazır giyim, makine ve teçhizat, kimyasallar, kauçuk ve plastik ürünleri olmuştur. Öte yandan, Lübnan'dan yapılan ithalat ise büyük ölçüde hammadde ağırlıklıdır. Bunun yanı sıra daha küçük oranlarda yatırım malları ve tüketim malları da ithal edilmektedir. 2017 yılı itibarıyla Lübnan'dan getirilen ürünlerin önemli kısmı hammadde kategorisinde toplanmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2024).

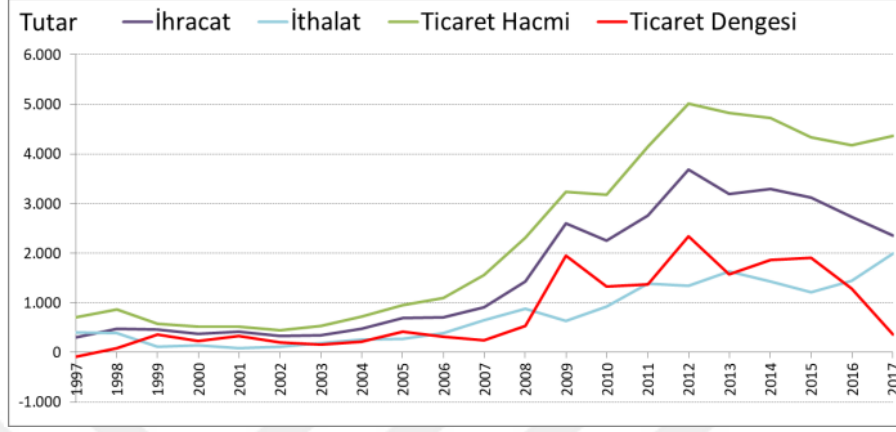
2.3.4. Türkiye ve Mısır

Ortadoğu'nun tarihi açısından en önemli ülkeler arasında kabul edilen Mısır ile Türkiye'nin arasında kurulan ilişkileri 1980 yılında normalleşme sürecine girmiştir. TÜİK istatistikleri çerçevesinde hazırlanan ve aşağıda aktarılan şekil incelendiği zaman iki ülke arasındaki toplam ticaret hacminin düzenli olarak artış gösterdiği gözlemlenmektedir.

Son yıllarda Türkiye ile Mısır arasında yaşanan siyasi gerilimler iki ülkenin arasında kurulmuş olan ticari ilişkileri üzerinde etkisini çok fazla gösterememiştir. Mısırdaki 2013 yılında yaşanan askeri darbe sonucunda Mısır'ın Cumhurbaşkanı olan Mursi devrilmiştir. Bu süreç iki ülke arasında siyasi çıkmazların yaşanmasına neden olmuştur. Ancak bu dönemde bile Türkiye ile Mısır arasındaki ticari ilişkilerde büyük kayıplar yaşanmamıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin Mısır'a yönelik gerçekleştirdiği ihracat hacmindeki azalmanın sebebi iki ülke arasında yaşanan krizler olarak gösterilmemektedir. 2016 yılından itibaren Mısır, toplam ithalatını kısabilmek adına tüm dünya ülkelerine yönelik olarak Üretici Kayıt Sistemi adında bir uygulama getirmiştir. Bu durum sonucunda Türkiye'den Mısır'a gerçekleştirilmiş olan ihracat işlemlerinde ciddi azalmalar yaşanmıştır (DEİK, 2012).

Türkiye ile Mısır arasında yaşanan ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve düzenlenmesine yönelik olarak Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına Yönelik Anlaşma, STA ve Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları imzalanmıştır. Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma 04.10.1996 tarihinde imzalanmasına rağmen 31.07.2002 tarihinde ancak yürürlüğe girebilmiştir. Çifte

Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması 25.12.1993 tarihinde imzalanmış ve yürürlüğe 01.01.1997 tarihinde girmiştir. STA ise 27.12.2005 tarihinde imzalanarak 2 yıl sonra 01.03.2007 tarihinde sistem içerisine dahil edilmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2024).

Şekil 4: Türkiye ile Mısır Arasındaki Ticaret İşlemleri (Milyon \$) (İsmail, 2019: 79)

Şekil incelendiğinde, Türkiye'nin Mısır'a yönelik ihracatında uzun vadede artış eğilimi olduğu görülmektedir. TÜİK verilerine göre, 2009 yılından itibaren Mısır'ın Türkiye'nin ihracatındaki pazar payı %2'nin üzerine çıkmıştır. 2012 yılında Mısır'a yapılan ihracat 3,68 milyar dolara ulaşarak en yüksek seviyesine çıkmış, bu tutar toplam ihracatın %2,41'ine karşılık gelmiştir. Aynı yıl Mısır, Türkiye'nin en büyük ihracat ortakları arasında 11. sırada yer almıştır. Ancak takip eden yıllarda Türkiye'nin Mısır'a ihracatında azalma eğilimi gözlenmiştir. 2017 yılı itibarıyla ihracat tutarı 2,36 milyar dolara gerilemiş ve toplam ihracattaki payı %1,5 seviyesine düşmüştür. Bu dönemde Mısır, Türkiye'nin en önemli ihracat pazarları sıralamasında 19. sırada bulunmuştur.

Mısır'ın Türkiye'ye gerçekleştirmiş ithalat seviyesi uzun vadede artış eğilimi bulundurmaktadır. 2001 yılından itibaren düzenli bir şekilde artış gösteren Türkiye'nin Mısır'dan gerçekleştirdiği ithalattaki en ciddi seviyeler 2017 yılında görülmüştür. Türkiye'nin 2017 yılında Mısır'dan gerçekleştirmiş olduğu ithalat yaklaşık olarak 2 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Bu tutar toplam ithalatın %0,85'ine denk gelmektedir. Türkiye'nin en büyük ithalat ortakları arasında 29. sıraya kadar yükselmiştir. İki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi de uzun vadede artış göstermesine rağmen Türkiye'nin ihracat seviyesindeki azalmaya paralel olarak 2012

yılından itibaren toplam ticaret hacminin de azalmaya başladığı ifade edilmektedir. 2012 yılında 5,02 milyar seviyesine ulaşan toplam ticaret hacmi kısa dönemli bir azalışın ardından 2017 yılında 4,36 milyar dolar seviyesine kadar gerilemiştir (Ticaret Bakanlığı, 2024).

Türkiye'nin dış ticaret dengesi uzun süreçte hem artış hem de pozitif eğilim göstermektedir. Türkiye'nin elde etmiş olduğu dış ticaret fazlası 2008 yılından sonraki süreçlerde ani bir yükselme göstererek 1996-2008 yılları arasında ortalama olarak 236 milyon dolar seviyesine çıkmıştır. Bu oran 2009-2017 yılları arasında yıllık olarak ortalama 1,56 milyar dolar seviyesine gelmiştir. Ticaret dengesi çerçevesinde en yüksek değere 2,34 milyar dolar ile 2012 yılında ulaşılmıştır. Sonraki yıllarda ise ihracat işlemlerinin düşmesi ve ithalat işlemlerinin artması sonucunda dış ticaret fazlasının gerilediği gözlemlenmektedir.

Türkiye'nin Mısır'a gerçekleştirmiş olduğu ihracat işlemlerinde 2012-2017 dönemi içerisinde hammadde ile tüketim malları kategorileri ağırlıklı bir şekilde kendisini göstermektedir. Bunun yanı sıra ağırlık olarak bahsi geçen iki kategoriye kıyasla çok aşağı seviyelerde yatırım mallarının ihracatı yürütülmektedir. 2017 yılında Mısır'a ihraç edilen malların yarısından fazlası hammadde olarak karşımıza çıkmaktadır. Mısır'a gerçekleştirilen hammadde ihracatında rafine edilmiş petrolün başı çektiği gözlemlenmektedir. Daha sonra kimyasal madde, ana metal sanayisi gibi ürünler gelmektedir.

Mısır üzerinden gerçekleştirilen işlemlere bakıldığında zaman ithal edilen ürünlerin ağırlıklı olarak hammadde kategorisinde olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun haricinde az bir seviyede olsa da ikinci sırada tüketim mallarının geldiği gözlemlenmektedir. 2017 yılından itibaren Mısır'dan ithal edilen ürünlerin ezici çoğunluğunun hammadde olduğu gözlemlenmektedir. Küçük bir kısmı ise tüketim malları kategorisinde yer almaktadır. Hammadde ürünlerde ise en yüksek oran kimyasal maddeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplam ithalatın yarısından fazlası bu ürünler çerçevesinde gerçekleşmektedir.

2.3.5. Türkiye ve Suriye

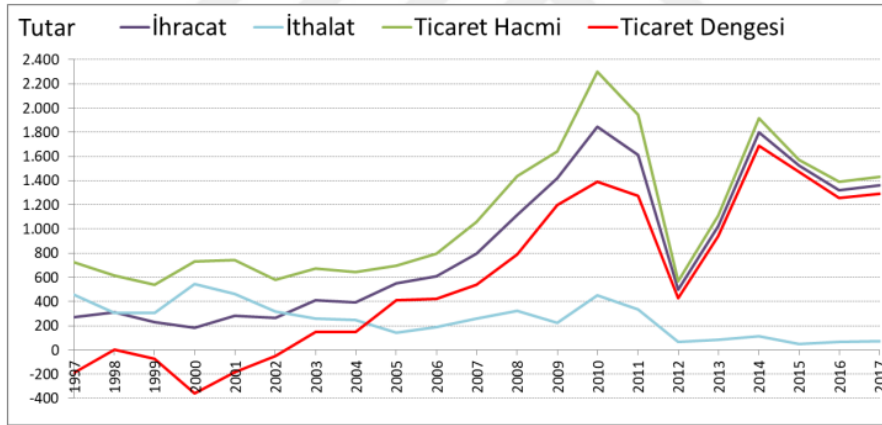
Türkiye'nin 1980 yılının başlarından itibaren yürürlüğe soktuğu ekonomi temelli dış politika çerçevesinde komşu ülkeler ile yakın ilişkiler kurulmasının amaçlandığı bilinse de Türkiye ile Suriye arasında yaşanan güvenlik sorunları, iki ülke

arasında ilişkilerin iyileşmesine engel olmuştur. Bu dönemde Suriye'nin PKK terör örgütüne destek sağlaması, iki ülke arasındaki ilişkinini ekonomiden ziyade güvenlik çerçevesinde ele alınmasına neden olmuştur (Altunışık, 2009: 329).

Türkiye ile Suriye arasında 2007 yılında yürürlüğe girmiş olan STA, iki ülke arasındaki ticari ilişkiler açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Yapılan anlaşmanın sonucunda iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi hızla artmıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin ihracat hacminin de büyüdüğü gözlemlenmektedir. Bölge içerisinde yaşanan toplumsal ve siyasi olaylar özellikle Suriye'de yaşanan karışıklıklar iki ülke arasındaki hassas ilişkileri etkilemeye başlamıştır. 2011 yılında uluslararası kamuoyunun Suriye'ye karşı yürüttüğü siyasi ve ekonomik yaptırımlara Türkiye'den yeşil ışık çıkmıştır. Suriye'ye uygulanan yaptırımlar sebebi ile iki ülke arasındaki STA askıya alınmıştır. Ardından Suriye Merkez Bankası ile ilişkiler durdurulmuştur. Süreci bunun gibi pek çok yaptırım takip etmiştir. Yaptırımlar sonucunda Türkiye ile Suriye arasındaki ticaret hacminin azalan bir trende girdiği ve 2012 yılı itibari ile en alt seviyeyi gördüğü gözlemlenmektedir. Orta dönemde yaşanan ticaret hacmindeki azalma devamlılığını göstermektedir (Ticaret Bakanlığı, 2024).

Türkiye ile Suriye arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve düzenlenmesine yönelik Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve STA bulunmaktadır. Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına ilişkin Anlaşma, 06.01.2004 yılında imzalanmış ve iki yıl sonra 03.01.2006 tarihi itibari ile yürürlüğe girmiştir. Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması 06.01.2004 tarihinde imzalanmış ve yaklaşık bir sene sonra 01.01.2005 tarihinde sisteme girmiştir. İki ülke arasında imzalanan STA, 06.11.2006 tarihinde imzalanmış ve 01.01.2007 tarihi itibari ile uygulanmaya başlanmıştır. Suriye'de yaşanan kriz sebebi ile STA'nın 2011 yılından itibaren pek çok kez askıya alındığı bilinmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2024).

Türkiye'nin Suriye ile yürüttüğü dış ticaretinde geçmiş yıllara bakıldığında zaman çok keskin kırılmaların yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu kırılmaların özellikle 2011-2012 yılları arasında ne kadar etkili olduğu aşağıda verilen şekil içerisinde aktarılmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini iç savaşın etkileri ve Türkiye'deki mültecilerin durumu belirleyecektir.

Şekil 5: Türkiye ile Suriye Arasındaki Ticaret İşlemleri (Milyon\$) (İsmail, 2019: 88)

Her ne kadar Türkiye ile Suriye arasındaki ticari faaliyetler bölgesel gelişmelerin etkisini hissettirse de Türkiye'nin Suriye üzerine gerçekleştirmiş olduğu ihracatın uzun vadede artış gösterdiği gözlemlenmektedir. İki ülke arasında yaşanan siyasi ilişkilerin olumlu bir şekilde seyrettiği dönemlerde Türkiye'nin Suriye'ye yönelik gerçekleştirmiş olduğu ihracatın 2010 yılında 1,85 milyar dolar ile zirveye çıktığı gözlemlenmektedir. Bahsi geçen dönemde Suriye, Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde %1.62 pay almaktadır. Türkiye'nin en yüksek ihracat ortakları sıralanasında Suriye 20. sırada yer almaktadır. Bu durum 2014 yılında tekrarlanmış ve 1,80 milyar dolar ile ikinci en yüksek seviyeye ulaşılması başarılmıştır. Bir başka açıdan Türkiye'nin Suriye üzerine gerçekleştirmiş olduğu ihracat işlemleri 2010 yılından itibaren azalma trendine girmiş ve 2012 yılında ise ihracat işlemleri dip seviyeyi görmüştür. 2017 yılı itibari ile toplam ihracat 1,36 milyar dolar seviyesine tırmanmıştır. 2017 yılında %0,87'li pay aldığı ve bu durumun her geçen yıl artış gösterdiği gözlemlenmektedir.

Türkiye'nin Suriye üzerinden gerçekleştirmiş olduğu ithalat ise ihracat faaliyetlerindeki artışın eğiliminin aksine, uzun dönemde bir azalış göstermektedir. Bu durumun temel nedenleri arasında Suriye'de yaşanmış olan iç savaş ve mülteci krizlerinin ekonomik ve siyasi yapıya zarar vermesi gösterilmektedir. 2011 yılından itibaren ithalat faaliyetlerinde ciddi düşüşlerin yaşandığı gözlemlenmektedir. 2012 yılı itibari ile ithalat işlemlerinin 100 milyar dolar seviyesinin de altına indiği bilinmektedir. 2017 yılı itibari ile Türkiye'nin Suriye üzerinden gerçekleştirmiş olduğu ithalat tutarının 71 milyon dolar olduğu ve sözü edilen tutarın Türkiye'nin

toplam ithalat oranı içerisinde %0,003'lük bir payı gösterdiği gözlemlenmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2024).

Türkiye ile Suriye arasındaki dış ticarete, ihracatın ithalata kıyasla oldukça yüksek bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi ve net ticaret dengesinin belirleyici unsuru ihracat olmuştur. Uzun vadede ihracatın artış eğilimi göstermesi, toplam ticaret hacmi ile Türkiye'nin ticaret dengesine de aynı yönde yansımıştır. Ticaret dengesi incelendiğinde, Suriye aleyhine sürekli bir fazlanın mevcut olduğu anlaşılmaktadır. İhracattaki artış ve ithalattaki düşüş eğilimi sayesinde, 2014 yılında ticaret dengesi 1,69 milyar dolar ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Dengenin ihracata bağımlı olduğu, ithalatın düşük düzeyde seyretmesinden anlaşılmaktadır.

Son yıllardaki verilere bakıldığında, Türkiye'nin Suriye'ye ihracatında tüketim malları ve hammaddelerin ağırlığı dikkat çekmektedir. 2017'de ihraç edilen ürünlerin %40'ını tüketim malları, %38'ini hammaddeler, geri kalanını ise yatırım malları ve diğer ürünler oluşturmuştur. Bu dönemde gıda, tarım ve hayvancılık ürünleri başlıca ihraç kalemleri arasında yer almıştır. Suriye'den yapılan ithalatın ise büyük ölçüde hammadde ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, bazı yıllarda sınırlı miktarda tüketim mallarının da ithal edildiği dikkat çekmektedir. 2017 itibarıyla Suriye'den getirilen ürünlerin büyük çoğunluğunu hammaddeler oluşturmuştur (Ticaret Bakanlığı, 2024).

2.4. Türkiye'nin STA Kapsamında Gerçekleştirdiği Dış Ticaret

STA'lar ticaretin önündeki tarifelerin ya da tarifelere benzer bazı engellerin kaldırılmasını sağlayarak ülkelerin aralarında yaptıkları ticaretin artmasını ve yürütülen ticaretin çok daha kolay işlemlerini sağlamaktadır. STA imzalayarak kendi aralarında serbest bir ticaret alanı sağlayan ülkeler, imzaladıkları anlaşma çerçevesinde üçüncü ülkelere karşı herhangi bir ortak dış ticaret politikası yürütebilme sorumluluğu almamaktadır. STA imzalamış olan ülkelerin bir başka ülkeye karşı bağımsız bir dış ticaret politikası takip edebilmesi açısından STA'lar, GB, Ortak Pazar gibi entegrasyon türleri bakımından birbirleri ile ayrılmaktadır.

Türkiye ekonomisinde dış ticaretin serbest hale gelmesinde, dış ülkeler ile ticaret hacminin artırılması, farklı ülkeler ile çok daha yakın ekonomik ve siyasi ilişkiler kurulabilmesi gibi katkılar sunan STA'lar, temel olarak Türkiye'nin 1996 yılında AB çerçevesinde GB'nin kurulması ile meydana gelen fiili çerçeveye dayanmaktadır. Türkiye'nin farklı ülkeler ile STA yapmasındaki temel sebep, Türkiye'nin AB üyeliğini alamaması sebebi ile meydana gelebilecek olumsuz sonuçları engelleyebilme çabası olarak aktarılmaktadır. AB üyeliği bulunmayan Türkiye, 1996 yılında GB'ye üye olarak bu çerçevede Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulamasını işlemeye başlamıştır. 6 Mart 1995 tarihli 1/95 sayılı "Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında sağlanan Gümrük Birliğinin Kurulmasına İlişkin Ortaklık Konseyi Kararı'nın 16.maddesi çerçevesinde Türkiye, AB'nin kullanmakta olduğu ticaret politikasını üstlenmeye başlamış, AB'nin GB içerisinde olmayan ülkelere karşı tercihli ticaret politikasını uygulamaya başlamıştır (Eren, 2013: 34). Türkiye, AB'nin ortak bir şekilde yürüttüğü ticari politikası ve sorumluluklarını benimseyerek AB'nin imzalamış olduğu STA'larda doğrudan etkilenmektedir. AB'nin bir ülke ile STA imzalaması, sözü edilen ülkenin mallarını AB üzerinden Türkiye üzerine gümrük olmadan satış yapabilmesine imkân sağlamakta ancak Türkiye'nin gümrük olmadan ticari mal alım satım yapmasına engel olmaktadır. Bu bağlamdan bakıldığı zaman Türkiye AB ve GB ülkelerinin açık pazarı haline gelmektedir. Türkiye bu süreçte yaşanan olumsuzlukların önüne geçebilmek adına AB'nin STA imzalamış olduğu STA ülkeleri ile tek tek STA imzalamaya çalışmaktadır (Eren, 2013: 36)

2021 yılı itibari ile Türkiye'nin imzaladığı STA sayısı 38 olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözü edilen STA'lardan 11 adedi ülkelerin AB üyesi olmasından kaynaklı olarak feshedilmiştir. Türkiye'nin yürürlükte olan STA sayısı 23'tür. Diğer yandan, Lübnan, Sudan, Katar ve Ukrayna STA'ları iç onay süreçlerinin tamamlanmasının ardından yürürlüğe girecektir. Faaliyette olan Serbest Ticaret Anlaşmalarının (STA) kapsamının genişletilmesi ve mevcut koşullara uyumlu hale getirilmesi amacıyla çeşitli güncellemeler yapılmıştır. Bu çerçevede, Sırbistan STA'nın revizyonuna ilişkin Protokoller 1 Haziran 2019'da yürürlüğe girmiştir. Ardından Türkiye-Bosna Hersek revize STA 1 Ağustos 2021'de, Türkiye-EFTA revize STA 1 Ekim 2021'de ve Türkiye-Karadağ'a dair yeni Protokoller 1 Temmuz 2022'de uygulamaya konulmuştur. Türkiye-Malezya STA'nın güncellenmesine yönelik Protokol ise 1 Ağustos 2024 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Öte yandan,

Gürcistan ile mevcut STA'yı genişleten Protokoller imzalanmış olup, iç onay süreçlerinin tamamlanmasının ardından geçerlilik kazanacaktır (Ticaret Bakanlığı, 2024).

Türkiye AB'nin STA imzalamış olduğu ülkeler ile STA imzalayarak sözü edilen ülkelere adil bir ticaret ağı sağlamaya çalışmaktadır. Bu çerçeveden AB'nin Güney Afrika, Meksika, Cezayir, Japonya ve Kolombiya ile mevcut STA'ları bulunurken Türkiye sözü edilen ülkeler ile STA'ları yoktur. Ancak sözü edilen ülkeler için gerekli müzakerelerin başladığı bilinmektedir (European Commission, 2021).

Türkiye'nin imzaladığı STA'lar her ne kadar zorunlu bazı durumlardan kaynaklanmış olsa da bu sayede imzalanan STA'lar Türkiye'ye pek çok farklı noktada katkı sağlamaktadır. Barlın (2000)'in ifadelerine göre STA'ların Türkiye'nin ekonomisine sağlaması beklenen faydalar şu şekilde sıralanabilmektedir.

- STA'lar ihracat adına ülkelerin çeşitlenmesine yardımcı olmaktadır
- İmzalanan yeni sözleşmeler ile ihtiyaç olan yeni mamullerin ve hammadde­lerin tedariği çok daha kolay bir hale gelmektedir.
- Düşük maliyetli girdiler temin ederek ülkelerin elde ettiği avantajlar ve ihracatını artırabilecek nitelikler sağlamaktadır.

STA'ların imzalanması çerçevesinde görüşmelerin sürdüğü görülmektedir ve karşılıklı faaliyetlerin bulunduğu ülkeleri ile de STA'ların gerçekleşmesi durumunda Türkiye'nin kurduğu ticaret ağı büyüyecektir. Türkiye yeni ortak yatırımlar için fırsatlar sağlayabilecektir. Ek olarak sözü edilen gelişmeler, Pan Avrupa Meşe komisyonu sistemine dahil olabilmek adına gerekli olan altyapının da desteklenmesine katkı sağlayabilecektir (Barlın, 2000: 2).

Tablo 1: Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti Hacmi ve STA Kapsamı Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$)
(Cihan ve Sandalcılar, 2021: 40)

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Türkiye'nin Toplam Dış Ticaret Hacmi	82 277	190 250	299 427	351 073	341 147	390 792	390 967	374 169
Türkiye'nin STA Kapsamı Dış Ticaret Hacmi	5 885	15 663	25 525	35 577	33 328	39 493	36 885	36 639
STA'ların Toplam Dış Ticaretteki Payları (%)	7,15	8,23	8,52	10,13	9,76	10,10	9,43	9,79

Türkiye, STA imzalamış olduğu ülkeler ile 2000 yılında 5 milyar 885 milyon dolarlık bir ticaret hacmine ulaşabilmiştir. Bu durum 2019 yılına gelindiği zaman 374 milyar 169 milyon dolarlık bir ticaret hacmine evrilmiştir. 2000 yılından 2019 yılı arasında sözü edilen ülkeler ile olan ticaretin Türkiye'nin toplam ticareti içerisindeki payı %7,15 seviyesinden %9,79 seviyesine çıkabilmiştir. Bunların yanı sıra STA imzalanmış olan ülkeler ile ticaret genel çerçevede bir artış eğilimi göstermektedir. Bazı yıllarda yaşanan düşüşler bildirilse de bu düşüşlerin çok ciddi boyutlara ulaşmadığı gözlemlenmektedir.

Tablo 2: Türkiye'nin STA İmzaladığı Ülkelerle Olan Dış Ticaretinde Ülkelerin Payları (1985-2019)
(Cihan ve Sandalcılar, 2021: 40).

İhracat	Paylar (%)	İthalat	Paylar (%)	Toplam Dış Ticaret	Paylar (%)
İsrail	20,02	Güney Kore	31,99	İsviçre	23,40
Mısır	18,42	İsviçre	28,98	Güney Kore	19,75
İsviçre	16,09	İsrail	9,57	İsrail	14,09
Fas	8,21	Malezya	8,98	Mısır	11,97
Gürcistan	7,36	Mısır	7,05	Malezya	5,95
Tunus	5,90	Fas	2,97	Fas	5,24
Singapur	4,12	Şili	2,38	Gürcistan	4,23
Güney Kore	3,70	Singapur	2,05	Tunus	3,37

Sırbistan	3,14	Gürcistan	1,83	Singapur	2,95
Kuzey Makedonya	2,47	Tunus	1,44	Sırbistan	1,91
Arnavutluk	2,39	Sırbistan	0,98	Şili	1,75
Bosna-Hersek	2,25	Bosna-Hersek	0,67	Bosna-Hersek	1,36
Malezya	1,98	Kuzey Makedonya	0,47	Kuzey Makedonya	1,34
Kosova	1,56	Arnavutluk	0,26	Arnavutluk	1,18
Şili	0,91	Moldova	0,15	Kosova	0,70
Moldova	0,42	Karadağ	0,05	Moldova	0,26
Filistin	0,38	Kosova	0,03	Filistin	0,17
Karadağ	0,26	Mouritius	0,03	Karadağ	0,14
Mouritius	0,25	Filistin	0,01	Mouritius	0,13
Faroe Adaları	0,05	Faroe Adaları	0,0006	Faroe Adaları	0,02

Yukarıda verilen tablo içerisinde Türkiye ile STA imzalamış olan 20 ülke ile dış ticaret çerçevesinde sözü edilen ülkelerin payları aktarılmaktadır. Türkiye'nin STA imzalamış olduğu bu 20 ülke ile olan 1985-2019 dönemi ticaret verileri incelendiğinde, ihracatın en yüksek olduğu ülkelerin İsrail, Mısır ve İsviçre olduğu görülmektedir. En yüksek seviyede ithalatın yapıldığı ülkeler ise Güney Kore, İsrail ve İsviçre olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplam ticaret hacmi kapsamında ilk üç ülke İsviçre, Güney Kore ve İsrail olarak ifade edilmektedir. Ülkelerin toplam ticaret hacmi içerisindeki payları incelendiği zaman ilk altı ülkenin STA imzalanmış olan ülkeler ile yürütülen ticaret içerisindeki paylarının %80,40 seviyesine çıktığı ifade edilmektedir. Bir başka açıdan payları en düşük seviyede olan ülkeler ise Karadağ, Mouritius ve Faroe Adaları olarak karşımıza çıkmaktadır (TÜİK, 2021).

2.5. 2000- 2010 Yılları Arasında Mısır ve Türkiye Arasında Yaşanan Ticari İlişkiler

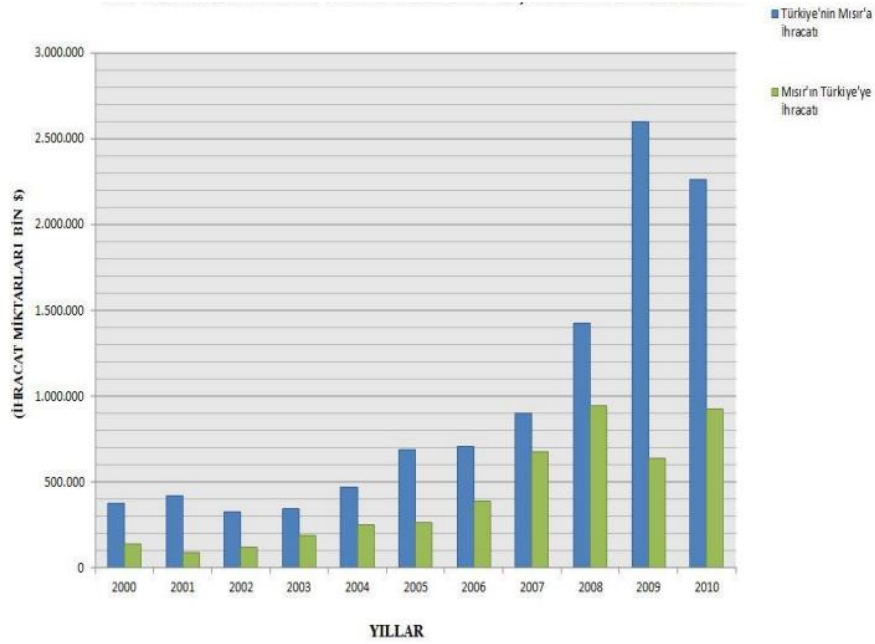
2000-2010 yılları Türkiye ile Mısır arasında sağlanan ekonomik ilişkiler bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Sözü edilen yıllar arasında Türkiye ile Mısır'ın ticaret hacmi, tarihin en yüksek oranlarına ulaşabilmiştir.

2000-2010 yılları arasında Türkiye ile Mısır arasında yıllara göre yürütülen ithalat ve ihracat değerleri yıllara göre aşağıda maddeler halinde değerlendirilmektedir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2021):

Tablo 3: 2000-2010 Arası Türkiye Mısır Arasında Karşılıklı İthalat Değerleri ve Türkiye'nin Ticaret Payı

Sene	Mısır-Türkiye İthalat	Türkiye-Mısır İthalat	Ticaret Payı (%)
2000	375.707.000\$,	140.469.000\$	73
2001	91.720.000\$	91.720.000\$	82
2002	326.389.000\$	118.173.000\$	73
2003	345.779.000\$.	189.397.000\$	64
2004	473.145.000\$.	255.242.000\$	64
2005	687.299.000\$.	267.246.000\$	72
2006	709.353.000\$.	386.655.000\$	64
2007	902.702.000\$.	679.932.000\$	58
2008	1.426.450.000\$	942.817.000\$	80
2009	2.599.030.000\$	641.551.000\$	80
2010	2.261.286.000\$	926.280.000\$	70

2000-2010 yılları arasında Türkiye ve Mısır ticareti çerçevesinde aşağıda bir şekil aktarılmaktadır.

Şekil 6: 2000-2010 Yılları Arasında Türkiye ile Mısır Arasındaki Karşılıklı İhracat Miktarı (\$) (Özer, 2014: 123).

Özellikle 2002 yılında Türkiye'nin Mısır üzerine yapmış olduğu ihracat çerçevesinde yaşanan yaklaşık olarak 95.000.000\$'lık düşüşün dışında Türkiye ile Mısır arasında yaşanan ticaretin sürekli olarak artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Mısır'da 2009 yılında yaşanan kriz sonucunda Türkiye'ye yönelik ihracatında yaşanmış olan ve yaklaşık olarak 301.000.000\$'lık düşüş gözlemlenmektedir. Aynı yıl içerisinde Türkiye'nin Mısır'a yönelik ihracatında başarılı olduğu bir önceki yıla kıyasla ciddi bir artış yakaladığı gözlemlenmektedir (Özer, 2014: 123).

İki ülkenin karşılıklı olarak yürüttüğü ithalat ve ihracat değerlerine bakıldığı zaman Türkiye'nin ve Mısır'ın bahsi geçen dönem içerisinde ticari ilişkilerini sürekli olarak geliştirdiği gözlemlenmektedir. Türkiye ile Mısır arasındaki ticaret hacmi incelendiği zaman 2000-2005 yılları arasında yavaş bir artış seyri takip edilmektedir. 2005-2010 yılı arasında yaşanan artış ise özellikle 2007 yılında yaklaşık olarak %84 seviyesine tırmanabilmiştir. 2000-2010 arasında yaşanan artış ise %517 olarak gözlemlenmektedir.

Türkiye'nin Mısır'a yönelik ihracatı incelendiğinde, 2002 yılında bir önceki yıla göre yaşanan artışın %22 oranında gerilediği, bunun dışında ise 2010 yılında görülen %13'lük azalma haricinde 2000-2010 dönemi boyunca sürekli bir yükseliş trendinin hâkim olduğu görülmektedir. 2000-2005 yılları arasında ihracat seviyeleri, 2005-2010 dönemine kıyasla daha düşük seyretmiştir. 2000 yılı baz alındığında, 2005'te Türkiye'nin Mısır'a ihracatı %83 artış gösterirken, aynı karşılaştırma 2010 yılı için yapıldığında artış oranı %502'ye ulaşmıştır.

Mısır'ın Türkiye'ye yönelik ihracatı değerlendirildiğinde ise 2001'de bir önceki yıla göre %35, 2009'da ise %31 civarında düşüş yaşanmış, bu iki yıl dışında 2000-2010 arasında sürekli bir artış gözlenmiştir. Oransal olarak bakıldığında, 2000 yılına kıyasla Mısır'ın Türkiye'ye ihracatı 2005'te yaklaşık %90 artış göstermiş, 2010'a gelindiğinde ise bu oran %561'e yükselmiştir. Türkiye'de olduğu gibi Mısır'ın da 2000-2005 arasındaki artış eğilimi, 2005-2010 dönemine göre daha yavaş gerçekleşmiştir.

İki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi de bu süreçte belirgin şekilde büyümüştür. 2000'de 516,4 milyon dolar seviyesinde olan ticaret hacmi, 2005'te 954,5 milyon dolara, 2010'da ise 3,18 milyar dolara yükselmiştir. 2000 yılına göre 2005'te ticaret hacmi %84 oranında artarken, 2010'da bu oran %517'ye çıkmıştır. 2005-2010 arasındaki büyüme ise %234 seviyesinde gerçekleşmiştir. Ticaret hacmi dikkate alındığında, her dönemde Türkiye'nin Mısır'a ihracatı ithalata göre çok daha yüksek düzeyde seyretmiştir.

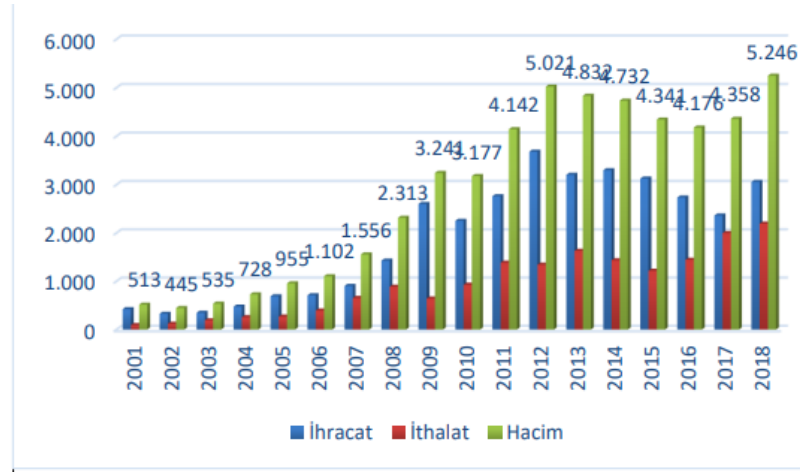
Türkiye'nin Mısır ile karşılıklı bir şekilde yürütmekte olduğu ticaretlerden elde edilmiş olan payları incelendiğinde, Türkiye'nin sürekli olarak en yüksek payı aldığı gözlemlenmektedir.

Yukarıda verilen değerlerden de anlaşılabacağı üzere 2000 ve 2010 yılları arasında Türkiye'nin Mısır ile yürüttüğü toplam ticaretinin çerçevesinde almış olduğu payın %58-%82 arasında değişiklik gösterdiği gözlemlenmektedir. Mısır'ın elde ettiği pay ise yine aynı dönemlerde %18-36 arasında kalmıştır. İki ülkenin en fazla hacme sahip olduğu yıl aralığı 2009-2010 olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamdan bakıldığı zaman karşılıklı yürütülen ticaret Türkiye lehine ilerlemektedir.

2.6. Mısır-Türkiye Serbest Ticaret Anlaşması: Artan Ticari İlişkiler

Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkilerde siyasal açıdan yakınlık sağlamak ekonomik açıdan kurulan iş birliklerinin de düzeylerinin gelişmesini sağlamaktadır. Siyasal olarak çalkantılı süreçlerde bile ekonomik değerler her zaman önemini korumuş ve sağlanan ekonomik ilişkilerin sürdürülebilmesi adına faaliyetler yürütülmüştür. İkili ilişkilerin gelişim göstermesinde öne çıkan mekanizmaların başında STA'lar gelmektedir. Türkiye ile Mısır arasındaki STA'nın ritmik diplomasi ilkesi ve ekonomik anlamda karşılıklı bağımlılık yaklaşımının benimsenmekte olduğu yeni dönem Türkiye dış politik faaliyetlerinin bir uygulaması olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin 2000'li yılların başından itibaren uygulamaya koyduğu ritmik diplomasi sonucunda 2000'li yılların başlarından itibaren Türkiye ile Mısır arasında üst düzey seviyede pek çok resmi ziyaretin gerçekleştiği gözlemlenmektedir. 2004-2010 yılları arasında Mısır'da Cumhurbaşkanlığı yapmış olan Mübarek, görev süresi boyunca Türkiye'ye iki sefer ziyaret düzenlemiştir. Bu ziyaretlerde ilki ülke arasındaki ilişkilerin ve iş birliğinin önemini altını çizen temaslar yapılmıştır. Türkiye ile Mısır arasındaki STA'da bu genel çerçevede içerisinde dönemin Cumhurbaşkanı olan Ahmed Necdet Sezer'in 27 Aralık 2005 tarihinde Mısır üzerine gerçekleştirmiş olduğu ziyaret sırasına Kahire'de imzalanmış ve 1 Mart 2007 tarihinde resmen yürürlüğe girmiştir. İki ülke arasında sağlanan ikili ilişkilerde sağlanan yakınlaşma eğiliminin ardından Türkiye ile Mısır arasındaki dış ticaretin hacminin 2013 yılından itibaren sürekli olarak arttığı, 2005 yılında imzalanmış olan STA'nın yürürlüğe girmesinin ardından Mısır'a yönelik ihracatta büyük sıçramalar yaşanmıştır. İkili ticaret hacmi kapsamında sağlanan bu artış 2008-2009 yılları arasında yaşanan küresel krizden etkilenmemiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret hacminin 2010 yılında yaşanan %2 oranına düştüğü ancak ardından tekrar yükseliş eğilimi gösterdiği gözlemlenmektedir (Bakeer, 2013).

Şekil 7: Türkiye-Mısır Dış Ticareti (2001-2018) (Milyon Dolar) (Sarıaslan, 2019: 545).

3 Temmuz 2013 tarihinde Mısır tarihi boyunca ilk defa gerçekleşmiş olan ilk ve son demokratik seçimler sonucunda iktidarı kuran Cumhurbaşkanı Mursi'nin yaşanan bir askeri darbe ardından yönetimden uzaklaştırılması ile Türkiye ile Mısır arasında siyasal krizler yaşanmıştır. Ancak yaşanan krizlere rağmen iki ülkenin ticaret hacmindeki düşüş beklendiği kadar yüksek seviyelere çıkmamıştır. Yukarıda verilen şekilde de gözlemleneceği üzere Mısır ile Türkiye arasında yaşanan gerilimler, iki ülkenin ticaretinde büyük olumsuzluklara sebep olmamıştır. Sadece 2013 yılında Mısır'ın içerisinde bulunduğu kaos ortamı, Mısır halkının alım gücünü zayıflatmış, bu nedenle değerlerde azalmalar yaşanmıştır. Bu bağlamdan bakıldığında zaman Mısır'da yaşanan darbe bile iki ülke arasındaki ekonomik çıkar ilişkisine ciddi oranda hasar verememiştir (Telci, 2019: 124).

2.7. Türkiye-Mısır Dış Ticaret Değerleri

Mısır, bölgede yaşanan gelişmelerden etkilenen ülkeler arasında değerlendirilmektedir. Özellikle “Arap Baharı” sürecinin en çok etkilediği ülkelerin başında gelmektedir. Mısır'ın ekonomisi bu süreçten oldukça etkilenmiştir. Bu nedenle bu başlık altında Arap Baharından önce ve sonra Türkiye ve Mısır'ın karşılıklı dış ticaret değerleri değerlendirilmektedir. Bu bağlamda aşağıda bir tablo verilmektedir.

Tablo 4: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Değerleri 2006-2018 (Bin Dolar) (TÜİK, 2018).

Yıllar	Toplam İhracat	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2006	85.534.676	709.353	392.524	1.101.877	316.829
2007	107.271.750	902.703	652.988	1.555.691	249.715
2008	132.027.196	1.426.450	886.237	2.312.687	540.213
2009	102.142.613	2.599.030	641.552	3.240.582	1.957.478
2010	113.883.219	2.250.577	926.476	3.177.053	1.324.101
2011	134.906.869	2.759.311	1.382.216	4.141.527	1.377.095
2012	152.461.737	3.679.195	1.342.051	5.021.246	2.337.144
2013	151.802.637	3.200.362	1.628.868	4.829.230	1.571.494
2014	157.610.158	3.297.538	1.434.472	4.732.010	1.863.066
2015	143.838.871	3.124.876	1.215.905	4.340.781	1.908.971
2016	142.529.584	2.732.926	1.443.397	4.176.323	1.289.529
2017	156.992.940	2.360.734	1.997.503	4.358.237	363.231
2018	167.967.219	3.054.402	2.190.937	5.245.339	863.465

Yukarıda verilen tabloda da gözlemlendiği üzere ihracatta yaşanan artışlara paralel olarak Mısır ile yürütülen ihracat çerçevesinde sürekli bir dalgalanma gözlemlenmektedir. Arap Baharından etkilenen diğer ülkelerin yanı sıra Mısır'a yönelik yürütülen ihracatta ciddi azalmalar saptanamamıştır. Arap Baharı sürecinin başladığı 2011 yılında ihracat oranlarında azalmaların yaşanması beklenirken artışların yaşandığı gözlemlenmektedir. Arap Baharının etkilerinin tüm bölgeler üzerinde etkisini gösterdiği 2012 yılı, Mısır ile ihracatın en yüksek seviyelere çıktığı yıl olarak ele alınmaktadır. Yukarıda aktarılan tablo içerisindeki veriler değerlendirildiği zaman Arap Baharı sürecinin belirginleştiği 2011 yılı içerisinde Mısır ile yürütülen ihracat toplamının genel ihracat içerisindeki payı bir önceki yılın payına göre %0,07 oranında artış göstermiştir.

Mısır'a yönelik ithalat oranları incelendiği zaman en yüksek oranın 2018 yılında yaşandığı gözlemlenmektedir. Yıllar değerlendirildiği zaman ise Mısır ile yürütülen ithalat, dalgalanma gösterse de sürekli olarak artış göstermektedir. Hem ihracatın hem de ithalatın yüksek seviyelerde seyretmesinden kaynaklı olarak Mısır ile dış ticaret hacminin sürekli olarak artış gösterdiği gözlemlenmektedir. 2006 ile 2018 yılları kapsamında Mısır ile Türkiye'nin dış ticaretinde sağladıkları dengelerinin en yüksek seviyede olduğu yıl Arap Baharı sürecinin şiddetlendiği 2012 yılı olarak değerlendirilmektedir.

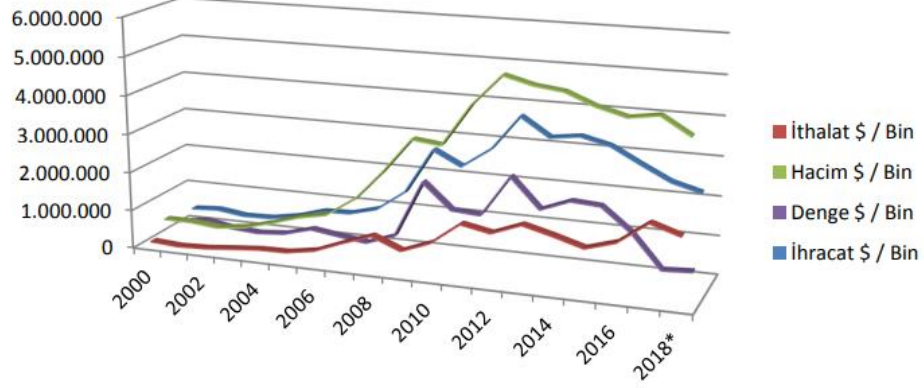
2.8. Türkiye'nin Mısır Hakkındaki Göstergeleri

Bu başlık altında Türkiye'nin Mısır ile ilgili ticari göstergeleri, grafikler ve tablolar aracılığı ile değerlendirilmektedir. Başlıklar için 2010-2018 dönemi arası değerlendirilmektedir. Değerlendirmede objektif olabilmek adına Arap Baharı süreci baz alınmaya çalışılmıştır. Aşağıda verilen tablo içerisinde ihracat, ithalat, Ticaret hacmi ve ticaret dengesi 2010-2018 süreçlerinde değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Tablo 5: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Değerleri I (TTO, 2018).

Yıllar	Toplam İhracat	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2010	113.883.219	2.250.577	926.476	3.177.053	1.324.101
2011	134.906.869	2.759.311	1.382.216	4.141.527	1.377.095
2012	152.461.737	3.679.195	1.342.051	5.021.246	2.337.144
2013	151.802.637	3.200.362	1.628.868	4.829.230	1.571.494
2014	157.610.158	3.297.538	1.434.472	4.732.010	1.863.066
2015	143.838.871	3.124.876	1.215.905	4.340.781	1.908.971
2016	142.529.584	2.732.926	1.443.397	4.176.323	1.289.529
2017	156.992.940	2.360.734	1.997.503	4.358.237	363.231
2018	167.967.219	3.054.402	2.190.937	5.245.339	863.465

Aşağıda verilen şekil içerisinde Türkiye çerçevesinden iki ülke arasında yürütülen ihracat, ithalat, ticaret hacmi ve ticaret dengesi yine aynı yıllar çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Şekil 8: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Değerleri I (Bin Dolar) (Abdelghaffar, 2020: 26).

Türkiye açısından da iki ülkenin arasındaki ihracat ve ithalat değerleri ve büyüme göstergeleri aşağıdaki tabloda aktarılmaktadır. Bahsi geçen büyümeler sabit olmamakla birlikte negatif ve pozitif yönde ilerlemektedir. Bu durumun temel nedeni bölgede yaşanan siyasi gelişmeler ve gerginlikler olarak ifade edilmektedir.

Tablo 6: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Değerleri II (Ticaret Bakanlığı, 2024).

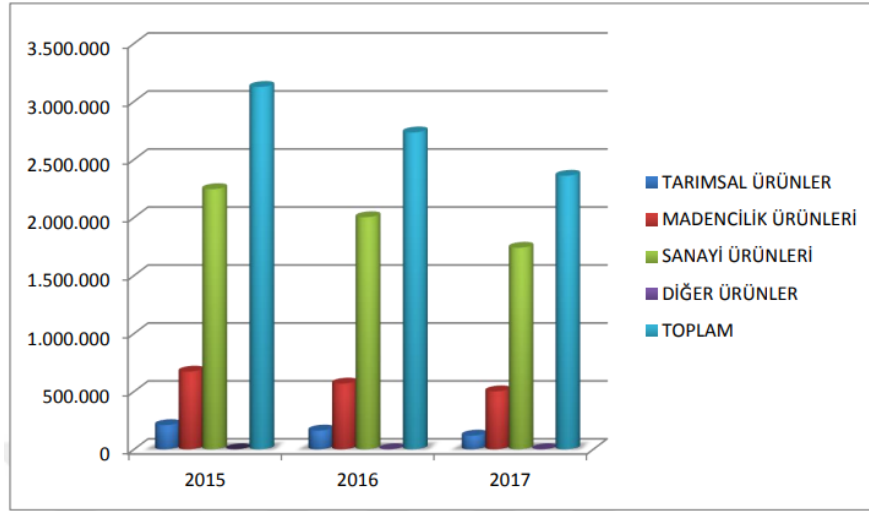
Yıllar	İhracat	İhracat Hızı %	İthalat	İthalat Hızı %
2011	2.759.311	23	1.486.725	60
2012	3.679.195	33	1.342.051	-10
2013	3.200.921	-13	1.628.868	21
2014	3.300.940	3	1.437.260	-12
2015	3.124.876	-5	1.215.905	-15
2016	2.733.143	-12	1.443.408	19
2017	2.360.867	-14	1.997.503	38
2018	3.317.255	-8	2.190.937	-12

Türkiye çerçevesinden de iki ülke arasında var olan ticaret dengesi ve hacmi değerlerinin ve hızlarının 2010-2018 süreci içerisinde karşılaştırması aşağıda verilen tabloda aktarılmaktadır. Aktarılan hızların sabit olmadığı ancak bazı durumlarda negatif bazı durumlarda ise negatif seyrettiği gözlemlenmektedir. Bahsi geçen dalgalanmaların temel sebebi olarak bölgede yaşanan siyasi gerilimler gösterilmektedir.

Tablo 7: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Değerleri III (Çerkezköy Tic. ve San. Odası, 2019)

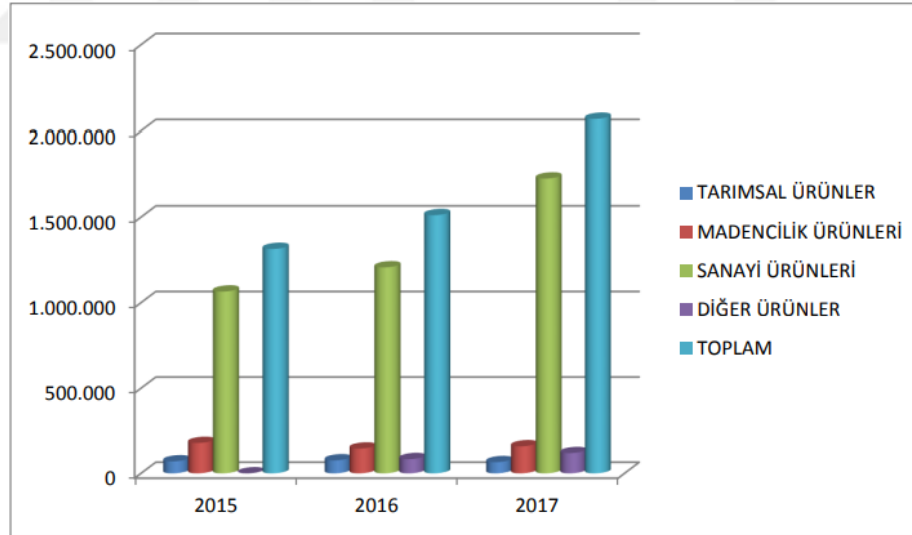
Yıllar	Hacim	Hacim Hızı %	Denge	Denge Hızı
2010	3.177.053	-2	1.324.100	-33
2011	4.246.036	34	1.272.586	-4
2012	5.021.246	18	2.337.144	84
2013	4.829.789	-4	1.572.053	-33
2014	4.738.201	-2	1.863.68	18
2015	4.438.759	-6	1.810.993	-3
2016	4.244.410	-4	1.221.877	-32
2017	4.358.370	3	363.364	-70
2018	5.508.192	-10	1.126.318	12

Aşağıda verilen şekil 2015-2017 yılları arasında Türkiye çerçevesinde madencilik, tarım ve sanayi ürünlerinin Mısır'a yönelik ihracat değerleri verilmektedir.

Şekil 9: Türkiye'nin Mısır'a İhracat Sektörel Dağılımı (Bin Dolar) (Abdelghaffar, 2020: 30).

Aynı zaman dilimi içerisinde yine aynı ürünler çerçevesinde Türkiye'nin Mısır'dan gerçekleştirdiği ithalat değerleri aşağıda verilen şekil içerisinde değerlendirilmektedir.

Şekil 10: Türkiye'nin Mısır'dan İthalat Sektörel Dağılımı (Bin Dolar) (Abdelghaffar, 2020: 30).

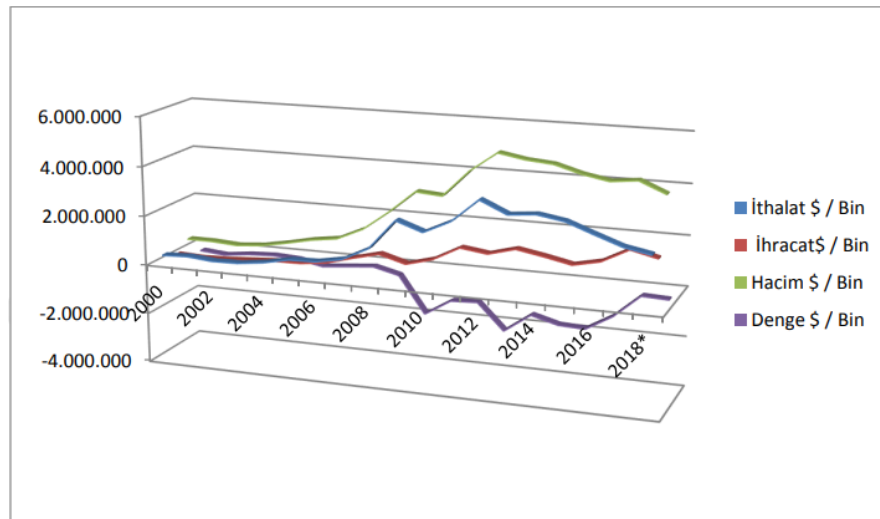
2.9. Mısır'ın Türkiye Hakkındaki Göstergeleri

Bu başlık altında, yukarıda aktarılan verilen başlıkta da olduğu gibi Mısır'ın Türkiye çerçevesindeki göstergeleri, tablolar ve şekiller kullanılarak ifade edilmeye çalışılmaktadır. Başlık içerisinde objektifliği sağlayabilmek adına Arap Baharı sürecinin başladığı yıl aralığı kullanılmaya çalışılmıştır. Aşağıda 2011-2018 yılları arasında iki ülke arasındaki ithalat, ihracat, ticaret dengesi ve hacmi aktarılmaktadır.

Tablo 8: Mısır-Türkiye Dış Ticaret Değerleri I (TTO, 2018)

Yıllar	İthalat	İhracat	Hacim	Denge
2011	2.759.311	1.486.725	4.246.036	-1.272. 586
2012	3.679.195	1.342.051	5.021.246	- 2.337. 144
2013	3.200.921	1.628.868	4.829.789	-1.572. 053
2014	3.300.940	1.437.260	4.738.201	- 1.863. 680
2015	3.124.876	1.215.905	4.438.759	- 1.908. 971
2016	2.733.143	1.443.408	4.244.410	- 1.289. 735
2017	2.360.867	1.997.503	4.358.370	- 363.36

Aşağıda verilen grafik içerisinde Mısır çerçevesinde iki ülke arasında yürütülen ihracat, ithalat, ticaret dengesi ve hacmi, 2000-2018 yılları arasında gözlemlendiği gibi aktarılmaya çalışılmıştır.

Şekil 11: Mısır-Türkiye Dış Ticaret Değerleri I (Abdelghaffar, 2020: 30).

Mısır açısından iki ülkenin arasında sağlanan ihracat ve ithalat değerleri ve büyümleri 2011-2018 yılları arasında değerlendirilerek aşağıda aktarılan tablo içerisinde değerlendirilmektedir. Verilen büyüme oranlarının sabit olmadığı dalgalı bir yapıda seyrettiği gözlemlenmektedir. Bu durumun temel sebebi bölgede sürekli olarak yaşanan siyasi gelişmeler ve değişimler olarak aktarılmaktadır.

Tablo 9: Mısır-Türkiye Dış Ticaret Değerleri II (TTO, 2018)

Yıllar	İthalat	İthalat Hızı %	İhracat	İhracat Hızı %
2011	2.759.311	23	1.486.725	60
2012	3.679.195	33	1.342.051	-10
2013	3.200.921	-13	1.628.868	21
2014	3.300.940	3	1.437.260	-12
2015	3.124.876	-5	1.215.905	-15
2016	2.733.143	-12	1.443.408	19
2017	2.360.867	-14	1.997.503	38
2018	3.317.255	-8	2.190.937	-12

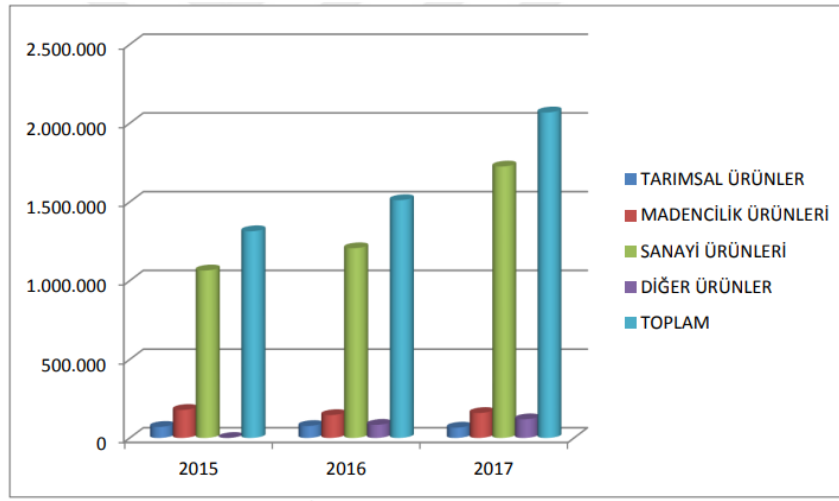
Mısır açısından da iki ülkenin arasındaki ticaret hacminin, değerlerinin ve hızlarının aynı dönem içerisinde karşılaştırmalı bir şekilde aşağıda verilen tablo içerisinde ifade edilmektedir. Bahsi geçmekte olan hızların sabit olmadığı süreç içerisinde dalgalanmalar yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu dalgalanmaların temel sebebi olarak bölgede yaşanan siyasi gelişmeler ve gerginlikler gösterilmektedir.

Tablo 10: Mısır-Türkiye Dış Ticaret Değerleri III (TTO, 2018)

Yıllar	Hacim	Hacim Hızı %	Denge	Denge Hızı
2011	4.246.036	34	-1.272.586	4
2012	5.021.246	18	-2.337.144	-84
2013	4.829.789	-4	-1.572.053	33
2014	4.738.201	-2	-1.863.68	-18

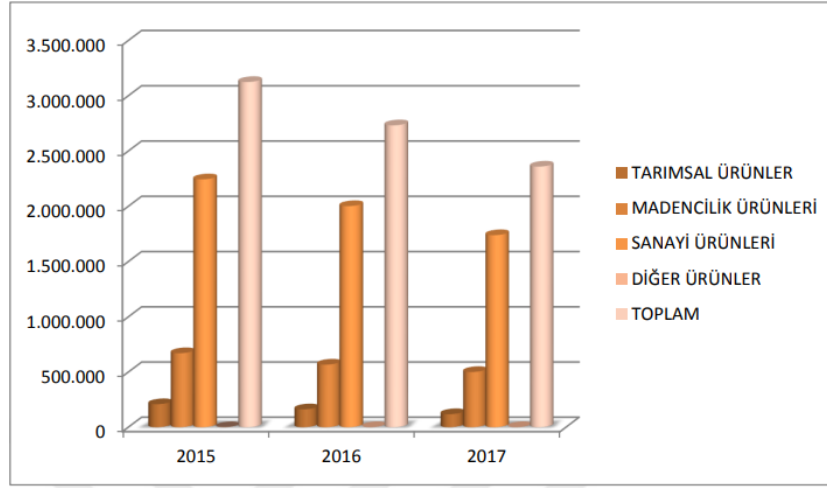
2015	4.438.759	-6	-1.810.993	3
2016	4.244.410	-4	-1.221.877	32
2017	4.358.370	3	-363.364	70
2018	5.508.192	-10	-1.126.318	-12

Aşağıda verilen şekil içerisinde 2015-2017 yılları arasında Mısır'ın Türkiye üzerinden yürüttüğü ihracat faaliyetlerinin değerleri verilmektedir.

Şekil 12: Mısır'ın Türkiye'ye İhracat Sektörel Dağılımı (Bin Dolar) (Abdelghaffar, 2020: 35).

Aynı dönem içerisinde ve aynı ürünler baz alınarak Mısır'ın Türkiye'den ithal ettiği ürün değerleri aşağıda verilmekte olan şekil içerisinde gösterilmektedir.

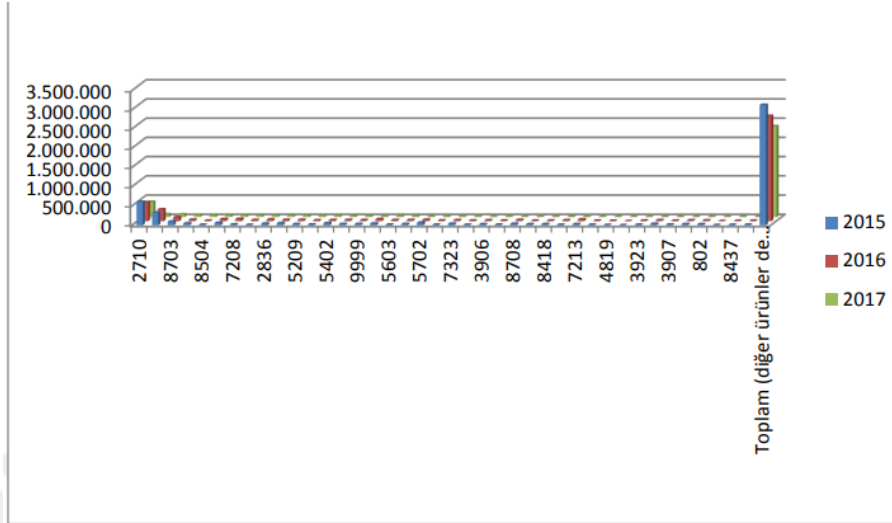
Şekil 13: Mısır'ın Türkiye'den İthalat Sektörel Dağılımı (Bin Dolar) (Abdelghaffar, 2020: 36).

2.10. Türkiye Mısır Arasındaki İhracatı

Türkiye'nin Mısır'a yönelik ihracatı 2007 yılında 903 milyon dolar iken, 2008'de 1 milyar 426 milyon dolara yükselmiştir. Böylece bir yıl içerisinde ihracatta %73'lük bir artış kaydedilmiştir. 2006'da ise bir önceki yıla kıyasla %3,2 oranında artış gerçekleşmiştir. Bu artış oranı 2008'de oldukça yüksek görünse de, ithalattaki yükselişin %47'den %73 seviyesine çıkması dikkate alındığında yeterince güçlü bulunmamaktadır (KTO, 2009). 2002 yılından itibaren Türkiye'nin Mısır'a ihracatında genel olarak bir artış eğilimi gözlenmektedir. 2002'de 326 milyon dolara gerileyen ihracat, 2003'te %5 artarak 345 milyon dolara ulaşmıştır. 2004'te %36,4 oranında yükselişle 471 milyon dolara, 2005'te ise %45 artışla 685 milyon dolara çıkmıştır. 2006'da 709 milyon dolar olan ihracat, 2007'de 903 milyon dolara, 2008'de ise yaklaşık 1,5 milyar dolara yükselmiştir (KTO, 2009). Karşılaştırma açısından, 2008 ve 2009 yıllarının ilk altı ayı incelendiğinde; Ocak-Haziran 2008 döneminde ihracat 495 milyon dolar iken, 2009 yılının toplam ihracatı yaklaşık 1,5 milyar dolar olmuştur. Bu çerçevede, 2009'un ilk yarısında ihracatta %97'lik bir artış kaydedildiği görülmektedir (KTO, 2009).

Çelik İhracatçıları Birliği verilerine göre, 2013 yılından itibaren Türkiye'nin Mısır'a çelik ihracatında dikkate değer bir ivme yakalanmıştır. 2013-2016 arasında miktar bazında %154 artışla 1 milyon 377 bin tona, değer bazında ise %57 artışla 567,7 milyon dolara ulaşılmıştır (Türkishtime, 2017). Türkiye'nin Mısır'a ihraç ettiği başlıca ürün grupları arasında demir, altın, çelik yarı mamulleri ve çubuklar, otomobil ve

yedek parçaları, sentetik lifler, tekstil ürünleri, petrol yağları, dış lastikler, mensucat, inşaat malzemeleri, plastik eşyalar ve elektrik kabloları yer almaktadır (KBTM, 2016).

Şekil 14: Türkiye'nin Mısır'a İhracatında Başlıca Ürünler (Bin Dolar) (Tire Tic. Odası, 2018)

2.11. Türkiye Mısır Arasındaki İthalatı

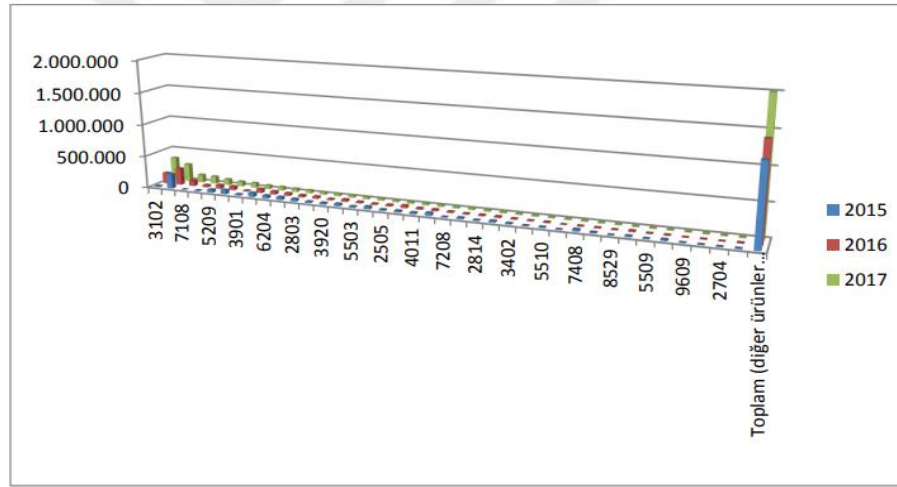
Mısır üzerinden Türkiye'ye yönelik ithalat 2002 yılında 118 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılı içerisinde özellikle pirinç ve petrol ihracatı değerlerindeki artışlar sebebi ile Türkiye'nin ithalatının ani bir sıçrama yaşadığı gözlemlenmektedir (KTO, 2009).

2004 yılında bir önceki yıla göre Mısır'dan Türkiye'nin yaptığı ithalat faaliyetlerinin %34,2 oranında bir artış gösterdiği, 189 milyon dolar seviyesinden 225 milyon dolar seviyesine yükseldiği görülmektedir. 2005 yılında yaşanan artış %3 oranında kalmış ve bu artış ile değer 267 milyon dolar seviyesine çıkmıştır. 2006 yılında gerçekleştirilen ithalat rakamının 393 milyon dolar seviyesinde olduğu gözlemlenmektedir. 2007 yılında sağlanan ithalat rakamı ise 680 milyon dolar seviyesine tırmanmıştır. 2008 yılında gerçekleştirilen ithalat seviyesinin 943 milyon dolar olduğu ifade edilmektedir (KTO, 2009).

2009 yılının ilk dört aylık süreci içerisinde Mısır'dan gerçekleştirilmiş olan ithalat değerinin 292 milyon dolar seviyesinde olduğu gözlemlenmektedir. 2008

yılının ilk dört aylı sürecinde ise ithalat değerinin 541 milyon dolar olduğu ele alındığı zaman 2008 yılında %53,9 oranında bir azalmanın yaşandığı gözlemlenmektedir (KTO, 2009).

Mısır üzerinden Türkiye'ye ithal edilen başlıca ürünler arasında karbonlar, pirinç, klinker, dokuma lifleri, petrol ve türevi ürünler, fosfat, kimyasal ürünler, cam kumu, gibi ürünler sıralanabilmektedir (TTO, 2018). Aşağıda 2015-2017 yılları arasında Mısır'dan Türkiye'nin ithal ettiği ürünler bir şekil içerisinde gösterilmektedir.

Şekil 15: Türkiye'nin Mısır'dan İthalatında Başlıca Ürünler (Bin Dolar) (Abdelghaffar, 2020: 41).

2.12. Türkiye-Mısır Dış Ticaretinde Yaşanan Problemler

Bu başlık altında iki ülke arasında yaşanan sorunlar maddeler halinde değerlendirilmektedir.

- İki ülke arasındaki ideoloji farkı, ülkelerin özellikle Mısır'ın Türkiye'ye yönelik bakışını etkilemektedir. Türkiye'nin aktif hükümeti tarafından izlenen siyaset ve son yıllarda yaşanan olaylar Mısır'ın Türkiye'ye yönelik bakışını yumuşatsa da iki ülkenin izlediği siyasi yolun farklı olması bir sorun teşkil etmektedir.
- İki ülke arasındaki ticaret çerçevesinde ele alınan sorunların en belirginini, ihracat bedellerinin ödenmesi çerçevesinde yaşanmaktadır. Bazı Türk firmalarının riskli bir ödeme şekli olarak değerlendirilen çek-senet ile

ihracat yaptığı ve bunlardan bir kısmının karşılıksız çıkması çeşitli sorunlar yaşanmasına sebep olmaktadır (KTO, 2009).

- Türkiye menşeli tıbbi malzeme ihracatı yapan firmalar, zorunlu şekilde alınması gerekmekte olan uluslararası kalite belgelerinin sunulması istenen Serbest Dolaşım Belgesi'nin temininde bazı sıkıntılar yaşayabilmektedir (KTO, 2009).
- İçeriğinde yapay tatlandırıcılar kullanılan gıda ürünlerinin ve diyet mamullerin Mısır içerisinde ithalatının yapılmasına izin verilmemektedir (KTO, 2009).
- Uluslararası taşımacılık yapan firmaların Türkiye ile doğrudan taşımacılık yapması adına gerekli teşvik ve özendirmeye yönelik çalışmaların yapılması gerekmektedir (DFDS, 2013).
- İki ülke arasında doğrudan bir bankacılık sisteminin olmaması sebebi ile yapılan para transferleri işlemlerinin ABD ya da Avrupa bankaları üzerinden gerçekleşmesi ticaretin önünde engel teşkil etmekte olan faktörler arasında değerlendirilmektedir (DFDS, 2013).
- Markaların tescil edilmesi noktasında yaşanan gecikmeler ve maliyetin yüksek olması sebebi ile sorunlar yaşanabilmektedir (DFDS, 2013).
- Türkiye'nin İsrail'e yönelik tutumları, iki ülkenin ticaretine zarar verebilmektedir.

2.13. Türkiye İçin Potansiyel Arz Eden Alanlar

Türkiye, Mısır ile tarihi ve kültürel açıdan birbirlerine bağlı iki ülke olarak değerlendirilmektedir. İki ülkenin geçmişi sebebi ile aradaki ilişkilerin geliştirilmesi oldukça önemlidir. Türkiye Mısır'ı, önemi her geçen gün daha da artan bir pazar olarak değerlendirmekte ve faaliyetlerini bu çerçevede yürütmektedir (KTO, 2009).

Taraflar arasında belirlenmiş olan yeni iş birliği alanları arasında sulama, tarım, sağlık turizmi, deniz ve hava taşımacılığı bulunmaktadır. Bu bağlamdan bakıldığı zaman Mersin ile İskenderiye arasında "Ro-Ro" adı verilen deniz seferleri üzerine çalışmalar yürütülmektedir (KTO, 2009).

Gelecek yıllarda iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin artırılabilmesinin sağlanması adına aşağıda verilen tablo içerisinde önerilen sektörler ve sektörel detaylar aktarılmaktadır.

Tablo 11: İş birliği yapılabilecek Sanayi Sektörleri (Tire Tic. Odası, 2018)

Tarım ve Gıda Sanayi	Su ürünleri, beyaz et, zeytinyağı ve sebze çeşitleri	
Tekstil ve Konfeksiyon	Kumaş ve iplik	
Ambalaj Makinaları	Yarı otomatik yatay ve dikey ambalaj Makinaları ve kapatma makinaları	
Tarım Alet ve Ekipmanları	Soğutma sistemleri, Hasat makinaları, Ayırma ve paketleme makinaları Şarap hasat makinaları	
Otomotiv ve Oto Tedarik Sanayi	Mekanik aksamlar Vites kutusu ve vites mekanizması Piston ve piston halkası Boya kabinleri, Elektrikli krika Tekerlek balans ekipmanları (Konya Tic. Odası) Lamba ve akü test ekipmanları (Konya Tic. Odası)	Conta Katalitik Konvektör Su, Yağ Pompası Kilit Sistemi El Aletleri Elektrikli Kontrol Sistemleri Aynalar, Otobüs Aynaları Yangın Alarm Sistemleri Elektronik Ekipmanlar Benzin, Hız Göstergesi Araba ve Otobüs için LPG Sistemleri Anahtarsız Kilit Sistemi Kondansatör Buji

2.14. Mısır İhracat İlişkilerinde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Araştırma kapsamında pek çok defa dile getirildiği üzere Mısır ile Türkiye arasındaki ticaret faaliyetleri geçtiğimiz yıllarda büyük bir önem kazanmış ve bu önem iki ülke tarafından da dikkatli bir şekilde takip edilerek değerlendirilmeye başlanmıştır. Yürütülen faaliyetler ve resmi görüşmelere rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler istenilen seviyeye çıkamamaktadır. İki ülke arasındaki ilişkilerin istenen seviyeye çıkabilmesi adına dikkat edilmesi gereken bazı konular bulunmaktadır. Bu konulardan önemli olanlar aşağıda maddeler halinde sıralanmaktadır (Konya Ticaret Odası).

- Mısır'ın dış ticaret durumu çerçevesinde, ithalata konu edilen mallar adına Mısır'ın bahsi geçmekte olan ülke üzerinde temsilciliklerinde menşe şahadetnamesinin onaylatılması gerekmektedir.

- İthalatta uluslararası mal standartları uygulanması gerekmektedir. Aksi durumlarda gümrük idarelerinde standartlara uygun olmayan ürünlerin girişine izin verilmemesi gerekmektedir.
- Mısır'da uygulanan gümrük bürokrasisinin karmaşık bir yapısı bulunmakta ve yürütülen faaliyetler şeffaflıktan uzak kalmaktadır. Bu nedenle ihracat çerçevesinde gerekli olan evrakların düzenli olmaları ve gönderimi sağlanan malların nitelikleri ve miktarlarının beyanlara uygun olması gerekmektedir.
- Gümrük idarelerinde var olan fiyat tespit komisyonlarının sözü edilen faturalar içerisinde belirtilmekte olan fiyatları aralıklar ile kontrol etmekte ve talep edilmekte olan ürünleri fiyatlandırılması herhangi bir olgu dikkate alınmadan yeniden planlanabilmektedir. Bu süreç ürünlerin gümrük içerisinde uzun zaman boyunca tıkalı kalmasına neden olabilmektedir.

2.15. İlgili Çalışmalar

Erkekoğlu ve Koçer'in (2022: 939) çalışmasında, Türkiye ile Mısır arasında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması'nın Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Araştırmada, İhracatta Uzmanlaşma Endeksi kullanılarak Türkiye'nin Mısır'a yönelik ihracatındaki değişimler incelenmiştir. 2006-2021 dönemine ait ithalat ve ihracat verilerinin analiz edildiği çalışmada, Türkiye'nin Mısır'a en fazla ihracat yaptığı beş ürün grubu Armonize Mal Tanımı ve Kodlama Sistemi esas alınarak belirlenmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin Mısır'a ihracatı ile Mısır'dan ithalatı karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, anlaşmanın yürürlüğe girmesinin ardından Türkiye'nin ihracatında kayda değer artışlar yaşandığını göstermektedir. Ayrıca Türkiye'nin incelenen beş ürün grubunun dördünde Mısır'a ihracatta, birinde ise Mısır'dan yapılan ithalatta uzmanlaşma sağladığı görülmüştür. Bununla birlikte, her iki ülkenin ihracatında aynı dönemde yaşanan artış nedeniyle, Türkiye'nin Mısır'a ihracatındaki uzmanlaşma artışı yüksek seviyelere ulaşmamıştır.

Çitil'in (2021: 258) yürüttüğü çalışmada 1996-2019 döneminde Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı 15 ülkenin seçilmiş ekonomik göstergelerinin Türkiye'nin ihracatına etkisi panel veri yöntemiyle incelenmiştir. Bu göstergeler ülkelerin toplam üretim düzeyleri, ABD doları karşısındaki yıllık ortalama ulusal para değerleri, kişi başına gelirleri, imalat sanayi üretimleri ve hanehalkı tüketim harcamalarıdır. Analizde

söz konusu göstergeler logaritmik dönüşüm uygulanarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Türkiye'nin ihracatı ticaret ortaklarının toplam üretim düzeyinden ve ihracat miktarlarından olumlu yönde etkilenmiştir. Ancak ihracatı en güçlü biçimde etkileyen değişkenin gayrisafi yurt içi hasıla ile temsil edilen toplam üretim düzeyi olduğu tespit edilmiştir. Ticaret ortaklarının ulusal paralarının ABD doları karşısında değer kaybetmesi ve imalat sanayi üretimlerindeki artış Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkilemiştir. Para değerindeki düşüş beklentilerle uyumlu bulunurken, imalat sanayi üretiminin etkisi Türkiye'nin ihraç ürünleri ile ticaret ortaklarının sanayi ürünleri arasında tamamlayıcılıktan ziyade ikame ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir. Kişi başına gelir ve hanehalkı tüketim harcamalarının ise Türkiye'nin ihracatı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Şeker'in (2019: 237) çalışmasında, Türkiye'nin D-8 ülkelerine yönelik ihracat potansiyeli panel çekim modeli yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Araştırmada, yeni ihracat pazarlarının tespit edilmesi ve mevcut pazarlarda Türkiye'nin payını artırabilmek için ihracat potansiyelinin doğru tahmin edilmesinin önemi vurgulanmıştır. Çalışma kapsamında Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerden Pakistan, Bangladeş, Malezya, Mısır, Nijerya ve Endonezya ele alınmıştır. Analizde kullanılan panel çekim modeline, Türkiye'nin D-8 ülkelerine ihracat hacminin yanı sıra taraf ülkelerin gayrisafi yurt içi hasılları, coğrafi mesafe, gümrük vergileri, döviz kuru, tarihsel ilişkiler ve 2008 Küresel Ekonomik Krizi gibi değişkenler dâhil edilmiştir. Bu değişkenler, 1996-2016 dönemine ait yıllık veriler üzerinden değerlendirilmiştir. Bulgular, Türkiye'nin Pakistan, Bangladeş, Malezya ve Mısır'a ihracatında potansiyelinin üzerinde bir performans sergilediğini; buna karşılık Nijerya ve Endonezya ile olan ticaret hacminin beklenenin altında kaldığını göstermektedir.

Öncel ve Kamel'in (2025: 20) analizinde Türkiye ile Mısır arasındaki serbest ticaret anlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra 2005-2023 yılları arasındaki dış ticaretin gelişimi ele alınmıştır. Araştırmada dış ticaretin yoğunluk düzeyleri İhracat Yoğunlaşma Endeksi ve İthalat Yoğunlaşma Endeksi aracılığıyla ölçülmüştür. Elde edilen sonuçlar, 2011 Arap Baharı sonrasında yaşanan siyasi gerilimlere rağmen Türkiye ile Mısır arasındaki ticari ilişkilerin düzenli ve güçlü biçimde ilerlediğini göstermektedir. Çalışmanın en önemli bulgusu, her iki ülkenin ihracat ve ithalat

yoğunluk endekslerinin 1'in üzerinde gerçekleşmesiyle dikkate değer bir yoğunlaşmanın ortaya çıktığıdır.

Sözbir'in (2023: 1475) araştırmasında Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarının ortalama dış ticaret düzeyi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada üç farklı yöntem kullanılmıştır: sabit etkiler karşılaştırmalı tahmincisi (FEct), etkileşimli sabit etkiler karşılaştırmalı tahmincisi (IFEct) ve Liu vd. (2022) tarafından geliştirilen matris tamamlama (MC) yöntemi. Bulgular, Türkiye'nin STA imzaladığı ekonomilere yönelik ihracatında belirgin artışlar olduğunu ortaya koymuştur. Ortalama olarak STA'ların yürürlüğe girmesinden sonraki beş yıl içinde Türkiye'nin bu ülkelere ihracatında %54,7 oranında artış gerçekleşmiştir. Buna karşın ithalat üzerinde anlamlı bir etki tespit edilmemiştir. Ayrıca yapılan plasebo testleri, anlaşmaların ihracat üzerindeki etkisinin anlaşmalar yürürlüğe girmeden önce de ortaya çıkabileceğine işaret etmektedir.

Larch ve Yotov'un (2024: 1772) çalışmasında bölgesel ticaret anlaşmalarının uluslararası ticaret akımları üzerindeki etkilerinin ölçülmesi konusu ele alınmıştır. Çalışma, Tinbergen'in 1962'deki öncül araştırmasından günümüze kadar geçen altmış yıllık süreçte kullanılan yöntemlerin ve veri setlerindeki gelişmelerin izini sürmeyi amaçlamaktadır. Ticaret literatüründe en sık kullanılan araçlardan biri olan çekim modeli, araştırmacılar ve politika yapıcılar tarafından bölgesel ticaret anlaşmalarının etkilerini tahmin etmek için temel yöntem olarak benimsenmiştir. Çalışmada bu süreçte yöntemlerin giderek geliştirilmesi ve daha kapsamlı, yüksek kaliteli veri setlerinin sağlanmasının, ticaret anlaşmalarının ve diğer politika uygulamalarının uluslararası ticaret üzerindeki etkilerinin daha sağlıklı biçimde ölçülmesine önemli katkılar sunduğu vurgulanmıştır.

Baier ve Bergstrand'in (2007: 73) yürüttüğü çalışmada serbest ticaret anlaşmalarının üye ülkelerin ticaret hacimleri üzerindeki etkisi çekim modeli kapsamında incelenmiştir. Çekim denklemi kırk yılı aşkın süredir uluslararası ticaret akımlarını ve özellikle serbest ticaret anlaşmalarının etkilerini ölçmede temel araç olarak kullanılmaktadır. Ancak çalışmada bu modelin de diğer tarifeler ve tarife dışı engellere ilişkin önceki ampirik araştırmalarda olduğu gibi endojenlik sorununa sahip olduğu vurgulanmıştır. Yazarlar bu sorunu çözmek için araç değişken (IV), kontrol fonksiyonu (CF) ve panel veri yöntemlerini uygulamışlardır. Bulgular, IV ve CF

yöntemlerinin endojenlik sorununu yeterince gideremediğini, panel veri yönteminin ise bu soruna daha etkili bir çözüm sunduğunu göstermektedir. Panel veriyle endojenlik kontrolü sağlandığında, serbest ticaret anlaşmalarının ticaret akımları üzerindeki etkisinin beş kat daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Santos Silva ve Tenreiro'nun (2006: 642) çalışmasında log-lineerleştirilmiş modellerin heteroskedastisite altında yanlış tahminlere yol açtığı vurgulanmıştır. Araştırmada ekonometrik uygulamalarda uzun süredir bilinen Jensen eşitsizliğinin göz ardı edilmesinin, özellikle log-lineerleştirilmiş denklemlerin EKK yöntemiyle tahmin edilmesi halinde gerçek esneklik değerlerinden sapmalara neden olduğu açıklanmıştır. Yazarlar bu sorunu ortadan kaldırmak için uygun bir tahminci önermiştir. Geleneksel yöntemlere yönelik eleştiri ve önerilen çözüm, log-lineerleştirilmiş denklemlerin kullanıldığı çok geniş bir uygulama alanına hitap etmektedir. Çekim modeli üzerinden yapılan örnek uygulama, önerilen tahminci ile elde edilen sonuçların geleneksel yöntemlerle bulunan sonuçlardan anlamlı ölçüde farklı olduğunu ortaya koymuştur.

Baier vd. (2019: 207) çalışmasında serbest ticaret anlaşmalarının farklı ticaret çiftleri üzerindeki etkilerinin neden büyük ölçüde değişiklik gösterdiği incelenmiştir. Yazarlar iki aşamalı yeni bir metodoloji geliştirerek hem geçmiş anlaşmaların sonuçlarını değerlendirmiş hem de gelecekteki anlaşmaların olası etkilerini tahmin etmeyi amaçlamışlardır. İlk aşamada 1986-2006 dönemine ait 908 farklı tahmin derlenmiş ve bunlar ikinci aşamada bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. İkinci aşama analizleri, etkilerdeki heterojenliğin önemli bir kısmının farklı anlaşmalar arasında değil aynı anlaşmalar içinde ortaya çıktığını, ayrıca ihracat ve ithalat üzerindeki asimetrik etkilerin de belirleyici olduğunu göstermiştir. Bulgular, aynı anlaşma kapsamında bile uzak mesafeli ülkeler arasında ve önceden yüksek ticaret engelleri bulunan çiftlerde etkinin zayıf olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca mevcut anlaşmaları bulunan ülkeler arasında yeni STA'ların etkisi daha sınırlı kalmaktadır. Çalışma, ülkelerin karşılıklı ticaret şartlarını etkileme kapasitesinin de asimetrik etkilerde rol oynadığını göstermiştir. Bu yaklaşımla yapılan tahminler, gelecekteki STA'ların ülke çiftleri bazında yönlere özgü etkilerinin öngörülmesine imkân tanımıştır. TTIP'nin genel denge etkilerini ölçmeye yönelik simülasyon sonuçları, geliştirilen yöntemin önemini ortaya koymuştur.

Borghi vd.'nin (2024: 208) incelemesinde tercihli ticaret anlaşmalarının ticaret akımları üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Çalışmada son dönemde kapsamı giderek genişleyen ve sınır ötesi düzenlemeler ile ekonomik olmayan hedefleri de içeren derin ticaret anlaşmalarının etkileri, çok sayıda ülkeyi kapsayan bir çekim modeli yardımıyla yeniden değerlendirilmiştir. Avrupa Birliği bu analizde tek bir aktör olarak ele alınmıştır. Anlaşmaların derinliği farklı ölçütlerle kontrol edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, tercihli ticaret anlaşmalarının ikili ticaret akımları üzerinde olumlu etki yaptığını doğrulamış ancak anlaşmaların daha büyük ve karmaşık düzenlemeler içermesi durumunda ticaret üzerindeki marjinal etkinin zayıfladığını göstermiştir.

Kong'un (2021: 3) çalışmasında AB-Türkiye Gümrük Birliği'nin ticaret üzerindeki etkileri çekim modeli yardımıyla incelenmiştir. Çalışma, Gümrük Birliği'nin modernizasyonuna ilişkin müzakerelerin ertelenmesi bağlamında, mevcut birliğin ex-post etkilerini ticaret yaratma ve ticaret saptırma yönünden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Analiz 1989-2019 dönemine ait toplulaştırılmış veriler ile 1995-2019 arasındaki sektörel ticaret verilerini kapsamaktadır. Tahminler, güçlü teorik ve ampirik temellere sahip çekim modeli çerçevesinde sabit etkilerle birlikte PPML yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Bulgular, AB-Türkiye Gümrük Birliği'nin ticareti artırıcı etkisini doğrulamış, üye ülkeler arasındaki ticarete yaratıcı etkiler ile üye dışı ülkelerle ticarete karma sonuçlar ortaya çıkmıştır. Ticaret saptırıcı etkiler ise anlamlı bulunmamıştır. Ayrıca birliğin sektörler arasında farklı etkiler yarattığı görülmüştür. Tekstil, ulaştırma, makine, metal ve plastik/ kauçuk ürünlerinde belirgin artışlar gözlenmiş, tarım, mineral ve kimya ürünlerinde ise etkiler sınırlı kalmıştır. Çalışma ayrıca, Gümrük Birliği'nin AB'nin Türkiye'ye ihracatında Türkiye'nin AB'ye ihracatına kıyasla daha güçlü bir etkiye sahip olduğunu, ayrıca birlik üyesi ülkeler arasında da farklı etkiler yarattığını ortaya koymuştur.

Adam ve Moutos'un (2008: 686) çalışmasında 1995 yılında yürürlüğe giren AB-Türkiye Gümrük Birliği'nin etkilerinin AB-15 ülkeleri arasında asimetrik sonuçlar doğurduğu ileri sürülmüştür. Çalışmada dikey olarak farklılaştırılmış ürünlerin değişimini içeren bir model kullanılmış ve bu model, teknoloji bakımından Türkiye'ye daha yakın olan ülkelerin, Gümrük Birliği'nin genişlemesi sonucunda diğer AB ülkelerine yönelik ihracatlarında daha fazla dışlanma yaşayacağı öngörüsünü üretmiştir. Çekim modeli yardımıyla yapılan tahminlerde AB-15 ile Türkiye arasındaki ticaretin yönleri ayrıştırılarak analiz edilmiştir: Güney ülkelerinden

Kuzey’e, Kuzey’den Güney’e, Güney’den Türkiye’ye, Kuzey’den Türkiye’ye ve Türkiye’den AB-15’e yapılan ihracatlar ayrı ayrı incelenmiştir. Elde edilen ekonometrik sonuçlar, Kuzey ülkelerinin diğer AB-15 üyelerine ihracatının değişmediğini, buna karşılık Güney ülkelerinin diğer üyelere ihracatının Gümrük Birliği’nin etkisiyle azaldığını göstermiştir. Ayrıca AB-15 ülkelerinin Türk pazarına girişinde de Güney ülkelerinin lehine bir sonuç ortaya çıkmamıştır.

Zeng vd. (2025: 4) çalışmasında derin serbest ticaret anlaşmalarının tarımsal küresel değer zincirleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bulgular, STA derinliğinin artmasının ülkelerin hem katılım düzeylerini hem de zincir içindeki konumlarını güçlendirdiğini göstermiştir. “WTO+” ve “WTO-X” hükümlerine ilişkin derinlik endekslerinin her ikisinin de katılım ve konum üzerinde anlamlı ve olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte “WTO-X” hükümlerine ilişkin endeksin etkisinin “WTO+” hükümlerinden daha güçlü olduğu ortaya konmuştur. Çalışma ayrıca STA derinliğinin gelişmiş ülkelerin tarımsal küresel değer zincirlerine entegrasyonunda, gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha büyük bir etki yarattığını göstermektedir. Ek analizler, STA derinliğinin ticaretin serbestleşmesini ve yatırım kolaylığını teşvik ederek ülkelerin küresel değer zincirlerindeki katılım ve konumlarını güçlendirdiğini ortaya koymuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AKDENİZ HAVZASI İSLAM COĞRAFYASI ÜLKELERİNİN TİCARİ PERFORMANSLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

3.1. Araştırmanın Veri Seti

Çalışmada, Akdeniz Havzası'ndaki İslam coğrafyası ülkelerinin ticari performanslarının karşılaştırmalı analizi için Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yaklaşımı benimsenmiştir. Bu kapsamda, kriterler olarak ithalat, ihracat, kişi başına GSYİH, Lojistik Performans Endeksi (LPI), Rekabetçilik Endeksi (CIP), ihracat piyasasına nüfuz endeksi, 2018–2022 yıllarına ait enflasyon oranları ve İş Yapma Kolaylığı Endeksi belirlenmiştir. Literatürde de yaygın olarak kullanılan bu göstergeler, karşılaştırılabilir nitelikleri sayesinde ülkelerin ticari performanslarının çok boyutlu biçimde değerlendirilebilmesine imkân tanımaktadır. Alternatifler ise Türkiye, Mısır, İsrail, Suriye, Libya, Lübnan ve Cezayir olarak belirlenmiştir.

Tablo 12 Kriterler İçin Korelasyon Analizi

		1	2	3	4	5	6	7	8
1.İhracat (Milyar\$)	Pearson Korelasyon Katsayısı	1							
2.İthalat (Milyar\$)	Pearson Korelasyon Katsayısı	-,074	1						
	P	,875							
3.Kişi Başına GSYİH (\$)	Pearson Korelasyon Katsayısı	,669	-,548	1					
	P	,100	,203						
4.LPI	Pearson Korelasyon Katsayısı	,369	,253	,098	1				
	P	,416	,585	,835					
5.CIP	Pearson Korelasyon Katsayısı	,058	-,089	,178	,860*	1			
	P	,901	,849	,702	,013				
6.İhracat piyasasına nüfuz endeksi	Pearson Korelasyon Katsayısı	-,180	,052	-,037	,684	,841*	1		
	P	,700	,912	,938	,090	,018			
7.Arası Enflasyon Yüzdesi	Pearson Korelasyon Katsayısı	,272	-,401	,461	-,364	-,347	-,098	1	
	P	,555	,372	,297	,422	,446	,834		
8.İş Yapma İndeksi	Pearson Korelasyon Katsayısı	,245	,148	,036	,975**	,901**	,770*	-,297	1
	P	,597	,752	,938	,000	,006	,043	,517	

Tablo 12’de kriterler arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir. ÇKKV yöntemlerinde kriterler arasında aşırı derecede yüksek korelasyonların ($r > 0.90$) bulunması, çoklu bağlantı sorununa yol açabileceğinden dikkatle değerlendirilmelidir. Analiz sonuçları genel olarak kriterlerin büyük bölümünde yüksek korelasyon olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte Lojistik Performans Endeksi (LPI) ile Rekabetçilik Endeksi (CIP), CIP ile İhracat Piyasasına Nüfuz Endeksi ve İş Yapma Endeksi ile hem LPI hem de CIP arasında güçlü ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bu durum, söz konusu göstergelerin benzer yönlerden ticari performansı yansıtabileceğini düşündürmektedir. Ancak genel tabloda kriterler arasında çoklu bağlantı riskinin sınırlı olduğu görülmekte, bu nedenle seçilen göstergelerin ÇKKV analizinde kullanılmasının mümkün olabileceği değerlendirilmektedir.

3.2. Kullanılan Yöntemler

Bu çalışmada, Akdeniz havzası İslam coğrafyası ülkelerinin ticari performanslarının karşılaştırılması amacıyla Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinden TOPSIS, VIKOR ve ELECTRE I kullanılmıştır. Tek bir yöntemin yeterli olmayabileceği, farklı yöntemlerin birlikte kullanılmasının karar vericilere daha güvenilir sonuçlar sunduğu literatürde vurgulanmaktadır (Ho vd., 2008). Rane ve diğerleri (2023), TOPSIS, VIKOR ve ELECTRE gibi yöntemlerin farklı güçlü yönlere sahip olduğunu ve hibrit kullanıldığında daha sağlam sonuçlar vereceğini belirtmiştir. Jayant ve Sharma (2018) de bu yöntemlerin farklı sektörlerde yaygın olarak uygulandığını ve araştırmacılar için önemli bir metodolojik çerçeve sunduğunu ifade etmektedir. Samal ve Dash (2022) ise TOPSIS ve VIKOR’u karşılaştırmış, TOPSIS’in ideal çözüme en yakın alternatifi seçtiğini, VIKOR’un ise çoğunluğun faydasını ve azınlığın pişmanlığını dengeleyen bir uzlaşma sunduğunu ortaya koymuştur.

3.2.1. TOPSIS Yöntemi

Hwang ve Yoon tarafından 1981 yılında geliştirilen ve pek çok alan içerisinde uygulama imkânı gösteren Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemleri arasında değerlendirilmektedir. Alternatifler arasında değerlendirme yapmanın pozitif ideal

özüm ve negatif ideal çözüm olarak ifade edilen iki temel noktası bulunmaktadır (Hwang ve Yoon, 1981). TOPSIS (Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution ve Türkçesi; İdeal özümüne Benzerliğe Göre Tercih Sıralaması Tekniğı) yöntemin, pozitif ideal çözümüne en kısa süre içerisinde ulaşmak ve ideal negatif önetme en uzak olan karar seçeneğinin bulunması amacı ile kullanılmaktadır. Pozitif ideal çözüm adı verilen durum, maliyet hesaplanmasını en düşük seviyede gerçekleştiren ve fayda ölçütünü en yüksek seviyede tutan çözümdür. Negatif ideal çözüm ise genel anlamda, maliyet hesaplanması sağlayan ölçütü en yüksek seviyeye, fayda sağlama ölçütünü ise en düşük seviyeye yerleştiren bir çözümdür. TOPSİS yönteminde negatif ve pozitif ideal çözümlere uzaklıkları göz önüne alınarak ideal olan ve olmayan çözümleri de meydana getirmektedir. Yöntemlerin uygulanabilmesi adına en az iki adet karar seçeneğinin var olması gerekmektedir. Karışık olan algoritmalar ve matematiksel modelleri barındırmayan bir analiz süreci bulunan TOPSİS yöntemi, kullanım alanlarında kolaylık sağlaması ve sonuçların kolay anlaşılır olması ve yorumlanması gibi sebeplerden kaynaklı olarak pek çok uygulama alanı imkanları bulunmaktadır. Personellerin seçilmesi, tedarikçilerin değeriendirilmesi ve seçimi, kuruluş yerinin seçilmesi, maden yataklarının araştırılmasında madenlerin potansiyellerinin şekillendirilmesi, robotların seçilmesi, endüstri gibi uygulama alanlarını barındırmaktadır. TOPSİS yönteminin uygulama adımları aşağıda sıralanmaktadır.

Adım 1: Karar Vericinin Karar Matrisini Oluşturması

Karar matrisi karar verici tarafından oluşturulur. Karar verici hedefine ulaşmak için öncelikle seçim veya sıralama yapmak istediğı alternatifleri belirler. Alternatiflerin sıralanması veya seçimi değışik kriterlere göre yapılabilir. Bunun için karar verici gerekli olan kriterlerin bir listesini oluşturur. Karar verici karar matrisini tanımlarken satırlarda alternatifleri (seçenekleri), sütunlarda ise karar vermede kullanılacağı kriterleri (ölçütleri) gösterir.

Bu alışmada TOPSIS genel literatürüne uygun olarak karar matrisi A ile simgelenmiştir. Karar matrisinin yapısı aşağıdaki gibi oluşur.

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & \dots & a_{1j} & \dots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{i1} & \dots & a_{ij} & \dots & a_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & \dots & a_{mj} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix} ; i = 1, \dots, m, j = 1, \dots, n \quad (3.1)$$

Karar matrisi $m \times n$ boyutludur. Alternatifler i indisi $i = 1, \dots, m$ ve kriterler j indisi $j = 1, \dots, n$ ile gösterilir

Adım 2: Karar Matrisine Normalizasyon İşleminin Uygulanması

Bu adımda aşağıdaki formülü kullanılarak karar matrisi normalize edilir

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{j=1}^m a_{ij}^2}} \quad (3.2)$$

Bu çalışmada normalizasyon işlemi yapılan matris R ile simgelenmiştir

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix} \quad (3.3)$$

Adım 3: Ağırlıklı Normalizasyon Matrisinin Oluşturulması

Ağırlıklandırmada temel amaç kriterlerin önem derecesi çerçevesinde hesaplamaya dahil edilmesidir. Kriterler için belirlenen ağırlık değerleri toplamı oransal olarak 1'e eşit olmalıdır $\sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad j = 1, 2, \dots, n$.

Bu çalışmada ağırlıklı normalizasyon matrisi V ile simgelenmiştir.

$$V = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \dots & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \dots & w_n r_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \dots & w_n r_{mn} \end{bmatrix} \quad (3.4)$$

Adım 4: Pozitif İdeal A^+ ve Negatif İdeal A^- çözümlerin oluşturması

Karar kriteri maksimizasyon yönlü ise aşağıdaki 1. koşul a göre, minimizasyon yönlü ise 2. koşul a göre m elemanlı A^+ ve A^- çözümleri oluşturur.

Oluşan çözümler aşağıdaki gibi simgelenir.

$$A^+ = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_n^+\}$$

$$A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$$

Adım 5: Alternatifler Arasındaki Mesafelerin Hesaplanması

Her bir karar seçeneğine yönelik değerlendirme ölçütlerinin negatif ideal ve pozitif ideal çözüm değerlerinden sapmalarının belirlenmesi için Öklid yaklaşımından yararlanılmaktadır. Bir başka ifade ile her bir alternatifin pozitif ideal çözüme S_i^+ ve negatif ideal çözümü S_i^- mesafesi hesaplanır. Uzaklık değerleri şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^N (v_{ij} - v_j^+)^2} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (3.5)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^N (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (3.6)$$

Adım 6: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması

Son aşamada ise her bir alternatif için ideal çözüme olan benzerliğin hesaplanması pozitif ve negatif ideal çözüme olan uzaklık ölçüleri yardımı ile gerçekleştirilmektedir. İdeal çözüme benzerliğin hesaplanması aşağıda verilen formül yardımı ile gerçekleştirilmektedir

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (3.7)$$

Denklem de yer alan C_i^* , $0 < C_i^* < 1$ aralığında bir değer alır ve $C_i^* = 1$ olması durumu ilgili alternatifin pozitif ideal çözüme yakınlığını, $C_i^* = 0$ olması durumu ilgili alternatifin negatif ideal çözüme yakınlığını göstermektedir. Bunun neticesinde elde edilen C_i^* değerleri, büyüklüklerine göre sıraya konularak karar noktalarının önem düzeyi tespit edilmektedir.

3.2.2. VIKOR Yöntemi

VIKOR yöntemi, ayrık karar problemlerini çözmek ve karşılaştırılamayan ve uyumsuz kriterlere sahip karmaşık sistemlerde çok kriterli bir iyileştirme sağlamak amacıyla geliştirilmiştir (Opricovic ve Tzeng, 2004; Opricovic ve Tzeng, 2007). Karar vericilerin tercihlerini açıkça ifade edemedikleri durumlarda, VIKOR uzlaşma çözümleri elde etmek için faydalı bir karar verme yöntemidir. Elde edilen bu uzlaşma çözümleri, ‘maksimum grup faydası’ ve ‘minimum bireysel pişmanlık’ sağladığı için karar vericiler tarafından kabul edilebilir. VIKOR, ideal çözüme yakınlık ölçüsüne dayalı çok kriterli bir sıralama endeksi sunar (Opricovic ve Tzeng, 2004; Opricovic ve Tzeng, 2007). Bu yöntem, çelişen kriterlerin varlığında bir dizi alternatif arasından sıralama ve seçim yapmaya odaklanır. VIKOR ile sıralama, kriter ağırlıklarının farklı değerleriyle gerçekleştirilebilir ve kriter ağırlıklarının önerilen uzlaşma çözümü üzerindeki etkisi analiz edilerek, karar vericilerin ideâl çözüme ulaşmak için ödünleri azaltmasına yardımcı olur (Opricovic ve Tzeng, 2004; Opricovic ve Tzeng, 2007).

Adım 1: Karar Vericinin Karar Matrisini Oluşturması

Karar vericinin Karar matrisini oluşturması TOPSIS yönteminin 1. adımında anlatıldığı gibidir. Bu çalışmada, Vikor yöntemi için karar matrisi X ile simgelenmiştir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1j} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{i1} & \dots & x_{ij} & \dots & x_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \dots & x_{mj} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} ; i = 1, \dots, m, j = 1, \dots, n \quad (3.8)$$

Karar matrisindeki x_{ij} değerlerinin her biri, i.ci alternatifin j.ci kriter için performans değerini göstermektedir.

Adım 2: Karar Matrisinde Her kriter için en iyi ve en kötü değerlerin belirlenmesi

Her kriter için $i = 1, \dots, n$, x_{ij} 'lerin en iyisi f_j^* ile x_{ij} 'lerin en kötüsü f_j^- ile gösterilir. f_j^* ve f_j^- indeksleri maksimizasyon yönlü hedefler için aşağıdaki gösterildiği gibi hesaplanır.

$$\begin{cases} f_j^* = \max_i x_{ij} \\ f_j^- = \min_i x_{ij} \end{cases}; \quad i = 1, \dots, m, \quad j = 1, \dots, n \quad (3.9)$$

f_j^* ve f_j^- indeksleri minimizasyon yönlü hedefler için aşağıdaki gösterildiği gibi hesaplanır.

$$\begin{cases} f_j^* = \min_i x_{ij} \\ f_j^- = \max_i x_{ij} \end{cases}; \quad i = 1, \dots, m, \quad j = 1, \dots, n \quad (3.10)$$

Adım 3: Karar Matrisine Normalizasyon İşleminin Uygulanması

Bu adımda aşağıdaki formülü kullanılarak karar matrisi normalize edilir.

$$r_{ij} = \frac{f_j^* - x_{ij}}{f_j^* - f_j^-}; \quad i = 1, \dots, m \quad (3.11)$$

Bu çalışmada normalizasyon işlemi yapılan matris R ile simgelenmiştir

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & \dots & r_{1j} & \dots & r_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{i1} & \dots & r_{ij} & \dots & r_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{m1} & \dots & r_{mj} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix}_{m \times n} \quad \begin{matrix} i = 1, \dots, m \\ j = 1, \dots, n \end{matrix} \quad (3.12)$$

Adım 4: Ağırlıklı Normalizasyon Matrisinin Oluşturulması

Bu çalışmada ağırlıklı normalizasyon matrisi W ile simgelenmiştir.

$$W = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & \dots & w_j r_{1j} & \dots & w_n r_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ w_q r_{i1} & \dots & w_j r_{ij} & \dots & w_n r_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ w_1 r_{m1} & \dots & w_j r_{mj} & \dots & w_n r_{mn} \end{bmatrix}_{m \times n} \quad \begin{matrix} i = 1, \dots, m \\ j = 1, \dots, n \end{matrix} \quad (3.13)$$

Adım 5: Her alternatif için S_i ve R_i indekslerinin hesaplanması

$$S_i = \sum_{j=1}^n w_j r_{ij} = \sum_{j=1}^n w_j \frac{f_j^* - x_{ij}}{f_j^* - f_i^-}; \quad i = 1, \dots, m. \quad (3.14)$$

$$R_i = \max_j [\sum_{j=1}^n w_j r_{ij}] = \max_j \left[w_j \frac{f_j^* - x_{ij}}{f_j^* - f_i^-} \right] \quad \begin{matrix} i = 1, \dots, m \\ j = 1, \dots, n \end{matrix} \quad (3.15)$$

Adım 6: Her alternatif için VIKOR indekslerinin hesaplanması

$$\left\{ Q_i = v \left[\frac{S_i - S^*}{S^- - S^*} \right] + (1 - v) \left[\frac{R_i - R^*}{R^- - R^*} \right] \right. \\ \left. S^* = \min_i S_i, \quad S^- = \max_i S_i, \quad R^* = \min_i R_i, \quad R^- = \max_i R_i \right\} \quad (3.16)$$

Yukarıdaki eşitlikte Q_i indeks değerleri hesaplanırken v ile simgelenen maksimum fayda ağırlığı ile $1 - v$ ile gösterilen karşı görüştekilerinin minimum pişmanlığını ifade eden ağırlıklar kullanılmaktadır. Bir karar probleminde v ile gösterilen ağırlık değeri olarak çoğunluk oyu ile alınacaksa $v > 0.5$, uzlaşa ile alınacaksa $v = 0.5$ veya veto oyu ile alınacaksa $v < 0.5$ ağırlıkları kullanılmalıdır.

Adım 7: Alternatiflerin sıralanması

Önceki aşamalarda hesaplanan S_i , R_i ve Q_i değerleri küçükten büyüğe doğru sıralanır. Elde edilen bu üç sıralama alternatiflerin sıralamasında kullanılır.

Adım 8: VIKOR koşullarının kontrolü

Eğer Q ölçüsüne göre küçükten büyüğe doğru yapılan sıralamada ilk sırada yer alan (minimum Q değerine sahip) $A^{(1)}$ alternatifi aşağıdaki iki koşulu da sağlıyorsa, uzlaşılmış ortak en iyi çözüm olarak önerilir.

Koşul 1: Kabul Edilebilir Avantaj: $A^{(2)}$, Q ile yapılan sıralamada ikinci sırada yer alan alternatif olduğunda, kabul edilebilir avantaj $Q(A^{(2)}) - Q(A^{(1)}) \geq DQ$ koşulunun sağlanması gerekir. Burada DQ değeri, m alternatif sayısı olmak üzere Eş.9’de verilen denklemden yararlanılarak hesaplanır.

$$DQ = \frac{1}{m - 1}$$

Koşul 2: Karar Vermede Kabul Edilebilir Denge (İstikrar): Bir uzlaşılmış çözümün dengede olması için alternatif $A^{(1)}$ ’in S ve/veya R ile en iyi sıralanan alternatif olması gerekir. Eğer bu iki koşuldan biri sağlanamazsa, o zaman uzlaşılmış ortak en iyi çözüm kümesi aşağıdaki gibi önerilir:

Eğer sadece Koşul 2 sağlanamazsa, birinci sıradaki $A^{(1)}$ ve ikinci sıradaki $A^{(2)}$ alternatiflerinin ikisi de en iyi uzlaşılmış ortak çözüm olarak belirlenir.

Eğer Koşul 1 sağlanamazsa, küçükten büyüğe doğru sıralanan (sıralama numaraları 1, 2, ..., M) alternatiflerin hepsi ($A^{(1)}, A^{(2)}, \dots, A^{(M)}$) uzlaşılmış en iyi ortak çözüm kümesinde yer alır; $A^{(M)}$, maksimum M için $Q(A^{(M)}) - Q(A^{(1)}) < DQ$ ilişkisi ile belirlenir.

Bu koşullara bağlı olarak VIKOR yönteminin sonuçları elde edilir. Bu sonuçlar S, R ve Q değerleri ile yapılan sıralamalar ve uzlaşılmış ortak çözümdür (Opricovic, ve Tzeng, 2004: 445–455).

3.2.3. Electre I Yöntemi

Electre, Fransızca, ELimination Et Choix Traduisant la Realité, İngilizce, Elimination And Choice Expressing The Reality, kavranlarının kısaltması olarak “Gerçeği İfade Edecek Eleme ve Secim” anlamında kullanılmaktadır. Electre yöntemi her kriter açısından alternatifler arasındaki ikili üstünlük karşılaştırma dayanmaktadır. Yöntemin çözüme ulaştırılması 8 adımda gerçekleştirilmektedir. Bu adımlar aşağıda sırasıyla değerlendirilmektedir (Benayoun vd., 1966).

Adım 1: Karar Vericinin Karar Matrisini Oluşturması

Karar vericinin Karar matrisini oluşturması TOPSIS yönteminin 1. adımında anlatıldığı gibidir. Bu çalışmada, Electre yöntemi için karar matrisi D ile simgelenmiştir.

$$D = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (3.17)$$

Adım 2: Karar Matrisine Normalizasyon İşleminin Uygulanması

Bu adımda aşağıdaki formülü kullanılarak karar matrisi normalize edilir

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m x_{kj}^2}} \quad (3.18)$$

Bu çalışmada normalizasyon işlemi yapılan matris R ile simgelenmiştir

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix} \quad (3.19)$$

Adım 3: Ağırlıklı Normalizasyon Matrisinin Oluşturulması

Bu çalışmada ağırlıklı normalizasyon matrisi V ile simgelenmiştir.

$$V = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \dots & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \dots & w_n r_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \dots & w_n r_{mn} \end{bmatrix} \quad (3.20)$$

Burada belirtilmesi gereken husus oransal olarak kriterler verilen ağırlıklar toplamının 1'e eşit olmasıdır ($\sum w_i = 1$). V matrisinin elemanları aşağıdaki formül ile elde edilmiştir.

$$v_{ij} = w_j \cdot r_{ij} \quad (3.21)$$

Adım 4: Uyum ve Uyumsuzluk Kümelerinin Belirlenmesi

Uyum ve Uyumsuzluk kümeleri alternatiflerin ikili olarak her bir kriterden aldığı skorların büyüklüğü bakımından karşılaştırılması ile belirlenir. Her uyum kümesini aynı zamanda bir uyumsuzluk kümesi karşı gelir.

A_k ve A_l gibi iki alternatif için $m \geq k, l \geq 1$ olmak üzere C_{kl} ile simgelenen uyum kümesi maksimizasyon yönlü kriterler için

$$C_{kl} = \{j, v_{kj} \geq v_{lj}\}, \quad j = 1, 2, 3, \dots, n$$

minimizasyon yönlü kriterler için

$$C_{kl} = \{j, v_{kj} < v_{lj}\}, \quad j = 1, 2, 3, \dots, n$$

formülleri ile belirlenir.

D_{kl} ile simgelenen uyumsuzluk kümesi maksimizasyon yönlü kriterler için

$$D_{kl} = \{j, v_{kj} < v_{lj}\}, \quad j = 1, 2, 3, \dots, n$$

minimizasyon yönlü kriterler için

$$D_{kl} = \{j, v_{kj} \geq v_{lj}\}, \quad j = 1, 2, 3, \dots, n$$

formülleri ile belirlenir.

Adım 5: Uyum ve Uyumsuzluk Matrislerinin Oluşturulması

C ile simgelenen uyum matrisini elemanlarının görelî değerleri uyum indeksi ile belirlenir. c_{kl} ile simgelenen uyum indeksi uyum kümesi içinde yer alan kriterlerin ağırlıkları toplamıdır.

$$c_{kl} = \sum_{j \in C_{kl}} w_j, \quad j = 1, 2, 3, \dots, n \quad (3.22)$$

Uyum indeksi A_k alternatifinin A_l alternatifine göre görelî baskınlığını gösterir. c_{kl} değerleri 0 ile 1 arasında değerler alır. Elde edilen C ile simgelenen uyum matrisi aşağıdaki gibi ifade edilir.

$$C = \begin{bmatrix} - & c_{12} & \dots & c_{1n} \\ c_{21} & - & \dots & c_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ c_{m1} & c_{m2} & \dots & - \end{bmatrix} \quad (3.23)$$

D ile simgelenen uyumsuzluk matrisi A_k alternatifinin A_l alternatifine göre zayıflık derecesini gösterir. Uyumsuzluk matrisinin d_{kl} elemanları aşağıdaki formül ile belirlenir

$$d_{kl} = \frac{\max_{j \in D_{kl}} |v_{kj} - v_{lj}|}{\max_j |v_{kj} - v_{lj}|} \quad (3.24)$$

Elde edilen D ile simgelenen uyumsuzluk matrisi aşağıdaki gibi ifade edilir.

$$D = \begin{bmatrix} - & d_{12} & \dots & d_{1n} \\ d_{21} & - & \dots & d_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ d_{m1} & d_{m2} & \dots & - \end{bmatrix} \quad (3.25)$$

Adım 6: Uyum Üstünlük ve Uyumsuzluk Üstünlük Matrislerinin Oluşturulması

Sırası ile $F = (f_{kl})$ ve $G = (g_{kl})$ ile simgelenen uyum üstünlük ve uyumsuzluk üstünlük matrisleri hesaplanan eşik değerler uyum ve uyumsuzluk matrisleri ile karşılaştırılmasından elde edilir. Uyum eşik değeri $\underline{c}$ ve uyumsuzluk eşik değeri $\underline{d}$ aşağıdaki formüller kullanılarak hesaplanır.

$$\underline{c} = \frac{1}{m(m-1)} \sum_{k=1}^m \sum_{l=1}^m c_{kl} \quad (3.26)$$

$$\underline{d} = \frac{1}{m(m-1)} \sum_{k=1}^m \sum_{l=1}^m d_{kl} \quad (3.27)$$

Uyum üstünlük matrisi F 'nin elemanları eşik değerlere göre aşağıdaki kural uygulanarak belirlenir.

$$f_{kl} = 1, \quad \text{eğer } c_{kl} \geq \underline{c}$$

$$f_{kl} = 0, \quad \text{eğer } c_{kl} < \underline{c}$$

Benzer şekilde, Uyumsuzluk üstünlük matrisi G 'nin elemanları eşik değerlere göre aşağıdaki kural uygulanarak belirlenir.

$$g_{kl} = 1, \quad \text{eğer } d_{kl} \geq \underline{d}$$

$$g_{kl} = 0, \quad \text{eğer } d_{kl} < \underline{d}$$

Adım 7: Bütünleşik Baskınlık Matrisinin Belirlenmesi

Bütünleşik baskınlık matrisi E 'nin elemanları aşağıdaki formül ile hesaplanır

$$e_{kl} = f_{kl} \times g_{kl} \quad (3.28)$$

Adım 8: Net Uyum ve Net Uyumsuzluk Üstünlük Değerlerinin Hesaplanması

Her alternatif için üstünlük sıralaması yapılırken C uyum ve D uyumsuzluk matrislerinden yararlanarak net uyum üstünlük ve net uyumsuzluk üstünlük değerleri hesaplanmalıdır. Net uyum üstünlük değeri, işlem yapılan alternatifin bulunduğu satırdaki tüm değerler toplamı, bulunduğu sütundaki değerler toplamından çıkartılır. Net uyumsuzluk üstünlük değeri uyumsuzluk matrisinden aynı uygulama ile elde edilir. Net uyum üstünlük değerleri büyükten küçüğe net uyumsuzluk üstünlük değerleri ise küçükten büyüğe doğru sıralanarak ve ardından ortalamaları alınarak karara esas sıralama elde edilir.

3.2.4. ENTROPİ Yöntemi

Veri seti içinde belirsizliği ölçmeyi amaçlayan Entropi kavrama Shannon ve Weaver tarafından geliştirmiştir (1949). Entropi kavramı olasılık kavramından yararlanır. Entropi kavramının odak noktası belirsizliği azaltmak ve önemli bilgiyi ortaya çıkarmaktır (Asl vd., 2012:518).

Çok kriterli karar verme probleminde en önemli konu kriter ağırlıklarının belirlenmesidir. Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde Entropi den yararlanma ilk olarak Zeleny (1982) tarafından önerilmiştir. Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde Entropi ile ağırlıkların belirlenme yöntemi objektif bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır nitekim yüksek Entropi değeri ilgili kriterin sıralama veya seçim karar probleminde daha büyük bir önem düzeyini sahip olduğunu göstermektedir (Ghorbani vd., 2012; Wu & Lin, 2012).

Entropi yöntem ile kriter ağırlıklarının belirlenmesi prosedürü aşağıdaki adımlardan oluşur:

Adım 1: Karar Matrisinin oluşturulması

m sayıda alternatif ve n sayıda kriterden oluşan karar matrisini X ile gösterelim.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{1j} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} ; i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n \quad (3.29)$$

Adım 2: Karar Matrisine Normalizasyon İşleminin Uygulanması

Entropi ile kriter ağırlıklarını belirlemede normalizasyon uygulamasında kullanılan formül aşağıda verilmiştir.

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad (3.30)$$

Adım 3: Entropi değerlerinin hesaplanması

Her kritere ilişkin Entropi değerleri e_j aşağıdaki formül kullanarak elde edilir.

$$e_j = -k \sum_{i=1}^m p_{ij} \cdot \ln(p_{ij}) \quad (3.31)$$

Formüldeki k sabiti, m alternatif sayısını göstermek üzere $k = 1/\ln(m)$ olarak hesaplanmaktadır.

Adım 4: Farklılık derecelerinin belirlenmesi

Her kriter için değişkenlikteki farklılığı gösteren d_j değerleri şu şekilde hesaplanmaktadır.

$$d_j = 1 - e_j \quad (3.32)$$

Kriterin önem düzeyi ne kadar fazla ise d_j değerleri o derece yüksek olmaktadır.

Adım 5: Ağırlıkların Hesaplanması

Kriterlerin ağırlıklarını w_j ile simgelersek, her kriterin ağırlığı aşağıdaki formül ile hesaplanmaktadır.

$$w_j = d_j / \sum_{j=1}^n d_j \quad (3.33)$$

3.2. Akdeniz Havzası İslam Coğrafyası İçin Uygulama

3.2.1 Uygulamanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, Akdeniz havzasındaki yedi ülkenin (Türkiye, Suriye, Lübnan, Mısır, Libya, Cezayir ve İsrail) dış ticaret performanslarını çok kriterli karar verme yöntemleri (TOPSIS, VIKOR ve ELECTRE I) kullanarak karşılaştırmaktır. Analizde kullanılacak kriterler; ithalat, ihracat, kişi başına GSYİH, Lojistik Performans Endeksi (LPI), Rekabetçilik Endeksi (CIP), ihracat piyasasına nüfuz endeksi, 2018–2022 arasındaki enflasyon oranları ve İş Yapma Kolaylığı Endeksi'dir.

İsrail'in de dahil edilmesiyle bu ülkelerin birlikte ele alınmasının nedeni, bölgesel bir analiz yapmaktır. Çalışmada, söz konusu göstergeler dikkate alınarak her ülke bir "alternatif", göstergeler ise "kriter" olarak değerlendirilmiş, böylece ekonomik performans ve ticari rekabetçilik açısından bir sıralama oluşturulmuştur. Bu sıralamanın, bölgedeki ekonomik dinamiklerin anlaşılmasına katkı sağlaması, politika

yapıcılar ve yatırımcılara yol göstermesi hedeflenmektedir. Ayrıca Ortadoğu’ya ilişkin siyasi tartışmalara ekonomik veriler üzerinden farklı bir bakış açısı sunmak amaçlanmaktadır.

Tezin giriş ve literatür bölümlerinde vurgulandığı üzere, Ortadoğu siyasi istikrarsızlıkların sık yaşandığı bir bölgedir. Bu istikrarsızlıklar, ekonomik ve ticari düzeni de olumsuz etkilemektedir. Çalışmada savunulan temel görüş, bölge ülkelerinin siyasi sorunlardan çıkış yolunun güçlü ekonomiler inşa etmekten ve aralarındaki ticari ilişkileri geliştirmekten geçtiğidir. Ekonomik güçlenme sağlandığında siyasi barışın tesis edilmesinin de önü açılacaktır.

Uygulama çalışmasında ülkeler bazında derlenen kriterler Tablo 13’te gösterilmiştir.

Tablo 13: Uygulama Kriterleri

Ülkeler	İhracat (Milyar\$)	İthalat (Milyar\$)	Kişi Başına GSYİH (\$)	LPI	CIP	İhracat piyasasına nüfuz endeksi	Arası Enflasyon Yüzdesi	İş Yapma İndeksi
Türkiye	262	299	13235,882	3,4	0,12	28,65	29,22	76,8
Mısır	53.9	95.7	3743,608	3,1	0,03	7,4	9,6	60,1
İsrail	76.9	104	52643,451	3,6	0,11	9,99	1,78	76,8
Suriye	0.771	4.7	744.67	2,3	0,01	4,11	108,8	41,6
Lübya	36	19.3	6422,118	1,9	0,01	1,42	7,24	34,5
Lübnan	4.41	20.5	4486,987	2,5	0,01	5,04	83,98	54,3
Cezayir	58.6	34.2	5221,813	2,6	0,01	1,93	5,4	49,2

Tablo 13’te kullanılan İhracat kriteri en genel aktarımı ile ülkelerin, kişilerin ya da kurumların ürettikleri ürün ve hizmetler, yurtdışına satması olarak tanımlanmaktadır (Dünya Ticaret Örgütü, t.y.).

Tablo 13'te kullanılan İthalat kriteri ise yurtdışından alım olarak ifade edilmektedir. Başka ülkelerde üretimi sağlanan her türlü mal ve hizmetin, yurt içine getirilmesi işlemi olarak ifade edilmektedir. Bir ülkenin dış ticaret başarısı ihracatının mümkün olduğunca ithalatından fazla olması dolayısı ile dış ticaret dengesinde fazla vermesi ile değerlendirilmektedir (Dünya Ticaret Örgütü, t.y.).

Tablo 13'te kullanılan kişi başına Gayrisafi yurt içi hasıla GSYH, bir ülke ya da ülkeler tarafından belirli bir süre içerisinde üretimi sağlanan ve satılan bütün ürünlerin ve hizmetlerin piyasa değerlerinin maddi ölçüsü olarak kabul edilmektedir. Bir ülkenin gayri safi milli hasılası, ülke nüfusuna bölündüğünde, kişi başına düşen GSMH elde edilmektedir. Aynı şekilde, ülkelerin gayri safi yurt içi hasılası, ülkenin nüfusuna bölündüğü zaman, kişi başında düşen GSYİH elde edilmektedir (IMF, t.y.).

Tablo 13'te kullanılan Lojistik Performans Endeksi LPI, ülkelerin ticari lojistiği içerisindeki performanslarında karşı karşıya kaldıkları zorlukları, performans ve fırsatlarını daha iyi hale getirmek adına neler yapabileceklerini belirlemelerine yardımcı olabilmek adına oluşturulan etkileşimli bir kıyaslama aracı olarak kabul edilmektedir. (World Bank, 2023)

Tablo 13'te kullanılan Competitive Industrial Performance Index (CIP), bir ülkenin sanayi sektöründeki rekabet gücünü ve performansını ölçen uluslararası bir endekstir. Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO) tarafından hesaplanan bu endeks; sanayi üretiminin değeri, yüksek ve orta teknoloji ürünlerin ihracattaki payı, kişi başına sanayi katma değeri gibi çeşitli endeks dikkate alır. Böylelikle ülkelerin sanayi sektörlerinin hem iç pazarda hem de dünya pazarda ne kadar güçlü ve rekabetçi olduğu ortaya konur. CIP endeksinin yüksek olması, ülkenin sanayi yapısının daha gelişmiş, çeşitlenmiş ve teknolojik olarak daha ileri olduğunu gösterir (UNIDO, 2022).

Tablo 13'te kullanılan İhracat piyasasına nüfuz endeksi, bir ülkenin ihracatının dünya pazarına ne ölçüde yayılabildiğini ve küresel ticarete ne kadar önemli rol oynadığını gösteren bir kriterdir. Bu endeks, bir ülkenin toplam ihracatının, dünya ithalatı içindeki payını ölçerek hesaplanmaktadır. Böylelikle ülkenin dış pazarlarda ne kadar güçlü bir yerde olduğu, ihracatının ne kadar rekabetçi ve çeşitlenmiş olduğu anlaşılır. Yüksek bir ihracat piyasasına nüfuz endeksi, o ülkenin ürün ve hizmetlerinin

küresel ölçekte daha geniş bir pazara erişebildiğini ve dış ticarete daha etkin bir aktör olduğunu ifade eder (World Bank, 2023).

Tablo 13'te kullanılan Enflasyon genel olarak parasal şişkinlik şeklinde açıklanmaktadır. Ekonomik sistemlerinde hizmetlerin ve malların fiyatlarında genel artışlar yaşanması olarak kabul edilmektedir. Bu durum tüketici fiyat indeksi kullanılarak ölçülmektedir. Genel fiyat seviyesi artış yaptığı zaman, para birimlerinin tamam daha az hizmet ve mal satın almaktadır. Bu bağlamda enflasyon paranın satın alım gücünün düşmesi anlamına gelmektedir (IMF, t.y.).

Tablo 13'te kullanılan İş yapma kolaylığı indeksi, Dünya Bankası Grubu tarafından meydana getirilen bir endeks olarak kabul edilmektedir. Üst sıralarda bulunan ülkeler iş yapma açısından daha kolay, düzenli ve malvarlığı konusunda güçlü korumaların yer aldıkları ülkeler olarak kabul edilmektedir (WorldBank, 2023).

3.2.2 Entropi Yöntemi ile Kriter Ağırlıkları Belirlenmesi

Teorisi 3.2.4 başlığı altında anlatılan Entropi yöntemi ile kriter ağırlıklarının belirlenmesinin uygulama çalışması için nasıl yapıldığı ve hesaplanan sonuçlar aşağıda adım adım gösterilmiştir.

Adım 1: Karar Matrisinin oluşturulması

Tablo 14: Uygulamaya ilişkin karar matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Türkiye	262	299	13235,88	3,4	0,12	28,65	29,22	76,8
Mısır	53.9	95.7	3743,608	3,1	0,03	7,4	9,6	60,1
İsrail	76.9	104	52643,45	3,6	0,11	9,99	1,78	76,8
Suriye	0.771	4.7	744,67	2,3	0,01	4,11	108,8	41,6
Libya	36	19.3	6422,118	1,9	0,01	1,42	7,24	34,5
Lübnan	4.41	20.5	4486,987	2,5	0,01	5,04	83,98	54,3
Cezayir	58.6	34.2	5221,813	2,6	0,01	1,93	5,4	49,2

K1: İhracat (Milyar \$), K2: İthalat (Milyar \$), K3: Kişi Başına (\$), K4: LPI, K5: CIP, K6: İhracat piyasasına nüfuz endeksi, K7: 2018-2022 Arası Enflasyon Yüzdesi ve K8: İş Yapma İndeksi

Adım 2: Karar Matrisine Normalizasyon İşleminin Uygulanması

Tablo 15: Normalize edilmiş karar matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Türkiye	0.531892 217	0.517838 587	0.153018 579	0.175257 732	0.4	0.489408 951	0.118770 832	0.195270 786
Mısır	0.109423 628	0.165742 986	0.043279 441	0.159793 814	0.1	0.126409 293	0.039021 218	0.152809 56
İsrail	0.156116 456	0.180117 769	0.608605 159	0.185567 01	0.366666 667	0.170652 545	0.007235 184	0.195270 786
Suriye	0.001565 225	0.008139 938	0.008609 048	0.118556 701	0.033333 333	0.070208 405	0.442240 468	0.105771 676
Libya	0.073084 427	0.033425 701	0.074245 401	0.097938 144	0.033333 333	0.024256 918	0.029428 502	0.087719 298
Lübnan	0.008952 842	0.035503 983	0.051873 564	0.128865 979	0.033333 333	0.086094 978	0.341354 361	0.138062 548
Cezayir	0.118965 206	0.059231 036	0.060368 807	0.134020 619	0.033333 333	0.032968 91	0.021949 435	0.125095 347

Adım 3: Entropi değerlerinin hesaplanması

Tablo 16: $p_{ij} \cdot \ln(p_{ij})$ değerleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Türkiye	- 0.335791 221	- 0.340785 273	- 0.287245 854	- 0.305210 926	- 0.366516 293	- 0.349710 513	- 0.253048 315	- 0.318949 06
Mısır	- 0.242102 888	- 0.297892 681	- 0.135900 802	- 0.293041 235	- 0.230258 509	- 0.261443 527	- 0.126571 163	- 0.287062 361
İsrail	- 0.289932 15	- 0.308747 86	- 0.302224 537	- 0.312557 794	- 0.367877 44	- 0.301735 149	- 0.035660 772	- 0.318949 06
Suriye	- 0.010110 923	- 0.039161 018	- 0.040935 52	- 0.252806 034	- 0.113373 246	- 0.186493 69	- 0.360824 661	- 0.237613 162
Libya	- 0.191199 09	- 0.113594 912	- 0.193066 215	- 0.227551 363	- 0.113373 246	- 0.090212 775	- 0.103758 765	- 0.213474 856
Lübnan	- 0.042219 672	- 0.118516 215	- 0.153491 074	- 0.264044 115	- 0.113373 246	- 0.211131 076	- 0.366899 328	- 0.273370 534

Ceza yir	- 0.253267 908	- 0.167405 246	- 0.169472 31	- 0.269349 496	- 0.113373 246	- 0.112496 195	- 0.083825 197	- 0.260033 078
-------------	----------------------	----------------------	---------------------	----------------------	----------------------	----------------------	----------------------	----------------------

$m = 7$ ülke (alternatif) için $k = 1/LN(7)$: 0.513898342

Tablo 17: Hesaplanan Entropi e_j değerleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
e_j	0.7012779 36	0.712316 14	0.6589905 06	0.9890286 88	0.7287824 81	0.7776427 52	0.683787 07	0.9812642 75

Adım 4: Farklılık derecelerinin belirlenmesi

Tablo 18: Farklılık derecelerinin $d_j = 1 - e_j$ hesaplanması

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
d_j	0.2987220 64	0.287683 86	0.3410094 94	0.0109713 12	0.2712175 19	0.2223572 48	0.316212 93	0.0187357 25

Adım 5: Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Tablo 19: $w_j = d_j / \sum_{j=1}^n d_j$ formülü ile hesaplanan kriter ağırlıkları

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
w_j	0.1691	0.1628	0.193	0.0062	0.1535	0.1258	0.179	0.0106

K1: İhracat (Milyar \$), K2: İthalat (Milyar \$), K3: Kişi Başına (\$), K4: LPI, K5: CIP, K6: İhracat piyasasına nüfuz endeksi, K7: 2018-2022 Arası Enflasyon Yüzdesi ve K8: İş Yapma İndeksi

Yukarıda yedi kriter için Entropi yöntemi kullanılarak bulunan kriter ağırlıkları TOPSIS, Vikor ve ELECTRE I uygulamalarında kullanılmıştır.

TOPSIS Uygulaması ve Sonuçları

Teorisi 3.2.1 başlığı altında anlatılan TOPSIS yönteminin Akdeniz havzası İslam ülkeleri coğrafyası ülkelerinin dış ticaret performans sıralaması uygulamasına uyarlanması ve elde edilen hesaplama sonuçları aşağıda adımlar halinde sunulmuştur.

Adım 1: Karar Vericinin Karar Matrisini Oluşturması

Tablo 20: Uygulamaya ilişkin karar matrisi

Kriter Yönü	Maks	Min	Maks	Maks	Maks	Maks	Min	Maks
Ağırlıklar	0.1691	0.1628	0.193	0.0062	0.1535	0.1258	0.179	0.0106
Ülkeler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Türkiye	262	299	13235,88	3,4	0,12	28,65	29,22	76,8
Mısır	53.9	95.7	3743,608	3,1	0,03	7,4	9,6	60,1
İsrail	76.9	104	52643,45	3,6	0,11	9,99	1,78	76,8
Suriye	0.771	4.7	744,67	2,3	0,01	4,11	108,8	41,6
Libya	36	19.3	6422,118	1,9	0,01	1,42	7,24	34,5
Lübnan	4.41	20.5	4486,987	2,5	0,01	5,04	83,98	54,3
Cezayir	58.6	34.2	5221,813	2,6	0,01	1,93	5,4	49,2

K1: İhracat (Milyar \$), K2: İthalat (Milyar \$), K3: Kişi Başına (\$), K4: LPI, K5: CIP, K6: İhracat piyasasına nüfuz endeksi, K7: 2018-2022 Arası Enflasyon Yüzdesi, ve K8: İş Yapma İndeksi

Adım 2: Karar Matrisine Normalizasyon İşleminin Uygulanması

Tablo 21: $r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{j=1}^m a_{ij}^2}}$ formülü ile Normalize edilmiş karar matrisi

Ülkeler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Türkiye	0.9138	0.8960	0.2397	0.4542	0.7197	0.8956	0.2070	0.4989
Mısır	0.1880	0.2868	0.0678	0.4141	0.1799	0.2313	0.0680	0.3904
İsrail	0.2682	0.3117	0.9533	0.4809	0.6597	0.3123	0.0126	0.4989
Suriye	0.0027	0.0141	0.0135	0.3072	0.0600	0.1285	0.7709	0.2702
Libya	0.1256	0.0578	0.1163	0.2538	0.0600	0.0444	0.0513	0.2241

Lübnan	0.0154	0.0614	0.0813	0.3340	0.0600	0.1575	0.5950	0.3527
Cezayir	0.2044	0.1025	0.0946	0.3473	0.0600	0.0603	0.0383	0.3196

Adım 3: Ağırlıklı Normalizasyon Matrisinin Oluşturulması

Tablo 22: Ağırlıklı normalizasyon edilmiş matrisi

Ülkeler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Türkiye	0.1545	0.1459	0.0463	0.0028	0.1105	0.1127	0.0371	0.0053
Mısır	0.0318	0.0467	0.0131	0.0026	0.0276	0.0291	0.0122	0.0041
İsrail	0.0454	0.0507	0.1840	0.0030	0.1013	0.0393	0.0023	0.0053
Suriye	0.0005	0.0023	0.0026	0.0019	0.0092	0.0162	0.1380	0.0029
Libya	0.0212	0.0094	0.0224	0.0016	0.0092	0.0056	0.0092	0.0024
Lübnan	0.0026	0.0100	0.0157	0.0021	0.0092	0.0198	0.1065	0.0037
Cezayir	0.0346	0.0167	0.0182	0.0022	0.0092	0.0076	0.0068	0.0034

Adım 4: Pozitif İdeal A^+ ve Negatif İdeal A^- çözümlerin oluşturması

Tablo 23: Pozitif ideal ve Negatif ideal çözümlerin hesaplanması

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Pozitif ideal	0.154517	0.002293	0.18398	0.002982	0.110476	0.112662	0.002257	0.005288193
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Negatif ideal	0.000455	0.145868	0.002602	0.001574	0.009206	0.005584	0.137984	0.002375555

Adım 5: Alternatifler Arasındaki Mesafelerin Hesaplanması

Tablo 24: $S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^N (v_{ij} - v_j^+)^2}$ $i = 1, 2, \dots, m$, $S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^N (v_{ij} - v_j^-)^2}$ $i = 1, 2, \dots, m$

formülleri kullanarak pozitif ve negatif ideal çözüme uzaklık mesafe hesaplanması

Pozitif İdeal Çözüm Uzaklık Mesafesi		Negatif İdeal Çözüm Uzaklık Mesafesi	
Türkiye	0.201972	Türkiye	0.239913
Mısır	0.24533	Mısır	0.16629
İsrail	0.140473	İsrail	0.268341
Suriye	0.307619	Suriye	0.143966
Libya	0.256299	Libya	0.189828
Lübnan	0.284971	Lübnan	0.140823
Cezayir	0.251763	Cezayir	0.187878

Adım 6: İdeal Çözüm Görelî Yakınlığın Hesaplanması

Tablo 25: $C_i^* = \frac{s_i^-}{s_i^- + s_i^+}$ formülü kullanarak ideal çözüme görelî yakınlığı hesaplanması

Türkiye	0.542931
Mısır	0.403989
İsrail	0.656389
Suriye	0.318801
Libya	0.425502
Lübnan	0.33073
Cezayir	0.427345

Tablo 26: TOPSIS yönteminde analiz sonuçlara aşağıdaki gibi sıralanmıştır

1. Sıra	İsrail	:0.656389
2. Sıra	Türkiye	:0.542931
3. Sıra	Cezayir	:0.427345
4. Sıra	Libya	:0.425502
5. Sıra	Mısır	:0.403989
6. Sıra	Lübnan	:0.33073
7. Sıra	Suriye	:0.318801

İsrail, 0.656389 puan olarak hesaplanmış ve analizde öne çıkan ülke olmuştur. Bu durum, özellikle yüksek kişi başına GSYİH düzeyi, güçlü lojistik altyapısı ve iş yapma kolaylığı göstergelerindeki performansı ile ilişkili olabilir. Ayrıca, ihracat çeşitliliği ve rekabetçilik endeksindeki avantajları da bu sıralamada belirleyici rol oynamış görünmektedir.

Türkiye, 0.542931 puan olarak hesaplanmış ve geniş ihracat ile ithalat hacmiyle dikkati çekmiştir. Bunun yanında, lojistik performans endeksinde sahip olduğu görece güçlü konum, Türkiye'nin bölgesel ticarete öne çıkmasına katkı sağlamaktadır. Ancak enflasyon ve yapısal ekonomik sorunlar, daha üst sıralara çıkmasını sınırlamış olabilir.

Cezayir, 0.427345 puan olarak hesaplanmış ve bu konumu büyük ölçüde enerji ihracatına dayalı ekonomik yapısıyla açıklanabilir. Enerji gelirleri dış ticarete avantaj sağlasa da, kişi başına GSYİH ve iş yapma kolaylığı gibi alanlarda sınırlılıklar sıralamayı aşağı çekmektedir.

Libya, 0.425502 puan olarak hesaplanmış ve Cezayir'e oldukça yakın bir sonuç elde etmiştir. Ülkenin enerji kaynaklarına dayalı ihracatı ekonomik performansa katkı sağlarken, kurumsal altyapıdaki zayıflık ticari performansını sınırlandırmaktadır.

Mısır, 0.403989 puan olarak hesaplanmış ve ticaret hacmi açısından bölgenin önemli aktörlerinden biri olmasına rağmen, kişi başına GSYİH seviyesinin düşüklüğü ve rekabetçilik endeksinde zayıf kalması nedeniyle orta-alt sıralarda yer almıştır. Bu tablo, Mısır'ın potansiyelini tam anlamıyla ticari performansa yansıtamadığını düşündürmektedir.

Lübnan için 0.33073, Suriye için ise 0.318801 puan hesaplanmıştır. Her iki ülkenin düşük ticaret hacmine, sınırlı ekonomik kapasiteye ve kişi başına GSYİH seviyelerindeki zayıflığa sahip olmaları bu konumlarını açıklayabilir. Ayrıca, enflasyon oranlarının yüksekliği ve rekabetçilik göstergelerindeki yetersizlikler de bu iki ülkenin sıralamada geride kalmasına neden olmuştur.

VIKOR Uygulaması ve Sonuçları

Adım 1: Karar Vericinin Karar Matrisini Oluşturması

Tablo 27: Uygulamaya ilişkin karar matrisi

Kriter Yönü	Maks	Min	Maks	Maks	Maks	Maks	Min	Maks
Ağırlıklar	0.1691	0.1628	0.193	0.0062	0.1535	0.1258	0.179	0.0106
Ülkeler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Türkiye	262	299	13235,88	3,4	0,12	28,65	29,22	76,8
Mısır	53.9	95.7	3743,608	3,1	0,03	7,4	9,6	60,1
İsrail	76.9	104	52643,45	3,6	0,11	9,99	1,78	76,8
Suriye	0.771	4.7	744,67	2,3	0,01	4,11	108,8	41,6
Libya	36	19.3	6422,118	1,9	0,01	1,42	7,24	34,5
Lübnan	4.41	20.5	4486,987	2,5	0,01	5,04	83,98	54,3
Cezayir	58.6	34.2	5221,813	2,6	0,01	1,93	5,4	49,2

K1: İhracat (Milyar \$), K2: İthalat (Milyar \$), K3: Kişi Başına (\$), K4: LPI, K5: CIP, K6: İhracat piyasasına nüfuz endeksi, K7: 2018-2022 Arası Enflasyon Yüzdesi, ve K8: İş Yapma İndeksi

Adım 2: Karar Matrisinde Her kriter için en iyi ve en kötü değerlerin belirlenmesi

Tablo 28: Karar matrisinde en iyi ve en kötü değerler

Ülkeler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Türkiye	262	299	13235,88	3,4	0,12	28,65	29,22	76,8
Mısır	53.9	95.7	3743,608	3,1	0,03	7,4	9,6	60,1
İsrail	76.9	104	52643,45	3,6	0,11	9,99	1,78	76,8
Suriye	0.771	4.7	744,67	2,3	0,01	4,11	108,8	41,6
Libya	36	19.3	6422,118	1,9	0,01	1,42	7,24	34,5
Lübnan	4.41	20.5	4486,987	2,5	0,01	5,04	83,98	54,3
Cezayir	58.6	34.2	5221,813	2,6	0,01	1,93	5,4	49,2
En İyi Değer	262	4.7	52643,45	3,6	0,12	28,65	1,78	76,8
En Kötü Değer	0.771	299	744,67	1,9	0,01	1,42	108,8	34,5

Adım 3: Karar Matrisine Normalizasyon İşleminin Uygulanması

Tablo 29: Normalize edilmiş karar matrisi.

Ülkeler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Türkiye	0	1	0.7593	0.1176	0	0	0.2564	0
Mısır	0.7966	0.3092	0.9422	0.2941	0.8182	0.7804	0.0731	0.3948
İsrail	0.7086	0.3374	0	0	0.0909	0.6853	0	0
Suriye	1	0	1	0.7647	1	0.9012	1	0.8322
Libya	0.8651	0.0496	0.8906	1	1	1	0.0510	1
Lübnan	0.9861	0.0537	0.9279	0.6471	1	0.8671	0.7681	0.5319
Cezayir	0.7786	0.1002	0.9137	0.5882	1	0.9813	0.0338	0.6525

Adım 4: Ağırlıklı Normalizasyon Matrisinin Oluşturulması

Tablo 30: Ağırlıklı normalize karar matrisi

Ülkeler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Türkiye	0	0.1628	0.1465	0.0007	0	0	0.0459	0
Mısır	0.1347	0.0503	0.1818	0.0018	0.1256	0.0982	0.0131	0.0042
İsrail	0.1198	0.0549	0	0	0.0140	0.0862	0	0
Suriye	0.1691	0	0.193	0.0047	0.1535	0.1134	0.179	0.0088
Libya	0.1463	0.0081	0.1719	0.0062	0.1535	0.1258	0.0091	0.0106
Lübnan	0.1667	0.0087	0.1791	0.0040	0.1535	0.1091	0.1375	0.0056
Cezayir	0.1317	0.0163	0.1764	0.0036	0.1535	0.1234	0.0061	0.0069

Adım 5: Her alternatif için S_i ve R_i indekslerinin hesaplanması

Tablo 31: Ülkelere göre hesaplanan S_i ve R_i indeksleri

Ülkeler	S_i	Ülkeler	R_i
Türkiye	0.35597	Türkiye	0.16280
Mısır	0.60975	Mısır	0.18185
İsrail	0.27491	İsrail	0.11982

Suriye	0.82153	Suriye	0.19300
Libya	0.63149	Libya	0.17189
Lübnan	0.76428	Lübnan	0.17908
Cezayir	0.61790	Cezayir	0.17635

Adım 6: Her alternatif için VIKOR indekslerinin hesaplanması

$v = 0.95$ için grup faydası eşik değeri için hesaplanan Q_i değerleri Tablo 30'da verilmiştir.

Tablo 32: $v = 0.95$ için hesaplanan Q_i değerleri.

Ülkeler	Q_i
Türkiye	0.1702
Mısır	0.6243
İsrail	0
Suriye	1
Libya	0.6553
Lübnan	0.8910
Cezayir	0.6347

Tablo 33: Hesaplanan Vikor indeksleri.

S^*	0.2749
S^-	0.8215
R^*	0.1198
R^-	0.1930

Adım 7: Alternatiflerin sıralanması

Tablo 34: $v = 0.95$ için elde edilen ülke sıralamaları.

Ülkeler	Q_i
İsrail	0
Türkiye	0.170245
Mısır	0.624305
Cezayir	0.634713
Libya	0.655289
Lübnan	0.890987
Suriye	1

Yapılan analize $v = 0$ dan $v = 0.95$ e kadar tüm v değerleri için bir sonraki Adım 8’de uygulanan en iyi ülkenin belirlenmesi için iki koşulun sağlanması ilkesi gerçekleştiğinden sadece $v = 0.95$ için hesaplanan Q_i değerlerinin verilmesi uygun görülmüştür.

Adım 8: VIKOR koşullarının kontrolü

Koşul 1: $Q(A^2) - Q(A^1) \geq DQ$ koşulunun sağlanması

$$DQ = \frac{1}{m-1} = \frac{1}{7-1} = 0,1667$$

Tablo 35: Koşul 1’in kontrolü

Ülkeler	Q_i
İsrail	0
Türkiye	0.170245
Mısır	0.624305
Cezayir	0.634713
Libya	0.655289
Lübnan	0.890987
Suriye	1
$Q(A^2) - Q(A^1)$	$0.170245 \geq 0,1667$

	(koşul 1 sağlandı)
--	--------------------

Koşul 2: $A^{(l)}$ 'in S_i ve/veya R_i ile en iyi sıralanan alternatif olması

Tablo 36: Koşul 2'nin kontrolü

Ülkeler	S_i	Ülkeler	R_i
İsrail	0.2749	İsrail	0.1198
Türkiye	0.3560	Türkiye	0.1628
Mısır	0.6097	Libya	0.1719
Cezayir	0.6179	Cezayir	0.1764
Libya	0.6315	Lübnan	0.1791
Lübnan	0.7643	Mısır	0.1818
Suriye	0.8215	Suriye	0.1930

$v = 0.95$ için hesaplanan Q_i değerlerine göre birinci sırada çıkan İsrail gerek S_i ve gerekse R_i değerleri için birinci sırada olduğundan koşulunki sağlanmıştır

VIKOR yöntemi ile yapılan analiz sonucunda İsrail ve Türkiye, görece dengeli ve güçlü ekonomik göstergeleriyle ilk iki sırada yer almıştır. İsrail'in kişi başına GSYİH'sının yüksekliği, enflasyon oranlarının görece düşük seyretmesi ve lojistik altyapısındaki güçlü performansının bu sonucu etkilediği söylenebilir. Türkiye ise yüksek ihracat hacmi ve stratejik konumuyla ikinci sırada hesaplanmış, ancak enflasyon oranlarının görece yüksekliği bu avantajı sınırlamış olabilir.

Mısır, düşük kişi başına GSYİH ve sınırlı lojistik performansına rağmen orta düzeyde bir sıralamada yer almıştır. Cezayir ve Libya, sanayi rekabetçiliği ve lojistik altyapı göstergelerinde bazı kısıtlılıklara sahip olmakla birlikte, görece olarak daha düşük enflasyon oranlarının olumlu katkısından yararlanmış görünmektedir.

Lübnan ve Suriye ise düşük ekonomik kapasite, yüksek enflasyon oranları ve sınırlı ticaret hacimleri nedeniyle son sıralarda hesaplanmıştır. Suriye'nin özellikle ihracat hacmindeki düşüklüğü ve ekonomik göstergelerindeki zayıflık, listenin sonunda yer almasına neden olmuştur.

Elde edilen sonuçlar, bölgesel ticaret performansını artırmada siyasi ve ekonomik istikrarın, düşük enflasyonun ve gelişmiş lojistik altyapının kritik öneme sahip olabileceğini göstermektedir.

ELECTRE I Uygulaması ve Sonuçları:

Teorisi 3.1.3 başlığı altında anlatılan ELECTRE I yönteminin uygulanması ve sonuçları aşağıda adım adım gösterilmiştir

Adım 1: Karar Vericinin Karar Matrisini Oluşturması

Tablo 37: Uygulamaya ilişkin karar matrisi

Kriter Yönü	Maks	Min	Maks	Maks	Maks	Maks	Min	Maks
Ağırlıklar	0.1691	0.1628	0.193	0.0062	0.1535	0.1258	0.179	0.0106
Ülkeler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Türkiye	262	299	13235,88	3,4	0,12	28,65	29,22	76,8
Mısır	53.9	95.7	3743,608	3,1	0,03	7,4	9,6	60,1
İsrail	76.9	104	52643,45	3,6	0,11	9,99	1,78	76,8
Suriye	0.771	4.7	744,67	2,3	0,01	4,11	108,8	41,6
Libya	36	19.3	6422,118	1,9	0,01	1,42	7,24	34,5
Lübnan	4.41	20.5	4486,987	2,5	0,01	5,04	83,98	54,3
Cezayir	58.6	34.2	5221,813	2,6	0,01	1,93	5,4	49,2

K1: İhracat (Milyar \$), K2: İthalat (Milyar \$), K3: Kişi Başına (\$), K4: LPI, K5: CIP, K6: İhracat piyasasına nüfuz endeksi, K7: 2018-2022 Arası Enflasyon Yüzdesi ve K8: İş Yapma İndeksi

Adım 2: Karar Matrisine Normalizasyon İşleminin Uygulanması

Tablo 38: $r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m x_{kj}^2}}$ formül ile normalize edilmiş karar matrisi

Ülkeler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Türkiye	0,913759	0,895997	0,239675	0,454182	0,719712	0,895567	0,207027	0,498886
Mısır	0,187983	0,286779	0,067789	0,414107	0,179928	0,231316	0,068017	0,390404
İsrail	0,268199	0,311651	0,953264	0,480899	0,659736	0,312276	0,012611	0,498886
Suriye	0,002689	0,014084	0,013484	0,307241	0,059976	0,128474	0,77086	0,27023
Libya	0,125555	0,057835	0,116291	0,253808	0,059976	0,044388	0,051296	0,224109
Lübnan	0,01538	0,061431	0,08125	0,333957	0,059976	0,157545	0,595008	0,352728
Cezayir	0,204375	0,102485	0,094556	0,347316	0,059976	0,06033	0,03826	0,319599

Adım 3: Ağırlıklı Normalizasyon Oluşturulması

Tablo 39: Ağırlıklı normalizasyon edilmiş matrisi

Ülkeler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Türkiye	0,154517	0,145868	0,046257	0,002816	0,110476	0,112662	0,037058	0,005288
Mısır	0,031788	0,046688	0,013083	0,002567	0,027619	0,0291	0,012175	0,004138
İsrail	0,045352	0,050737	0,18398	0,002982	0,10127	0,039284	0,002257	0,005288
Suriye	0,000455	0,002293	0,002602	0,001905	0,009206	0,016162	0,137984	0,002864
Libya	0,021231	0,009416	0,022444	0,001574	0,009206	0,005584	0,009182	0,002376
Lübnan	0,002601	0,010001	0,015681	0,002071	0,009206	0,019819	0,106506	0,003739
Cezayir	0,03456	0,016685	0,018249	0,002153	0,009206	0,007589	0,006848	0,003388

Adım 4: Uyum ve Uyumsuzluk Kümelerinin Belirlenmesi

Uyum Kümeleri

$$C_{12} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8\}$$

$$C_{13} = \{1, 2, 5, 6, 7, 8\}$$

$$C_{14} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 8\}$$

$$C_{15} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8\}$$

Uyumsuzluk Kümeleri

$$D_{12} = \{ \}$$

$$D_{13} = \{3, 4\}$$

$$D_{14} = \{7\}$$

$$D_{15} = \{ \}$$

$C_{16} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 8\}$	$D_{16} = \{7\}$
$C_{17} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8\}$	$D_{17} = \{ \}$
$C_{21} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8\}$	$D_{21} = \{ \}$
$C_{23} = \{7\}$	$D_{23} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 8\}$
$C_{24} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 8\}$	$D_{24} = \{7\}$
$C_{25} = \{1, 2, 4, 5, 6, 7, 8\}$	$D_{25} = \{3\}$
$C_{26} = \{1, 2, 4, 5, 6, 8\}$	$D_{26} = \{3, 7\}$
$C_{27} = \{2, 4, 5, 6, 7, 8\}$	$D_{27} = \{1, 3\}$
$C_{31} = \{3, 4, 8\}$	$D_{31} = \{1, 2, 5, 6, 7\}$
$C_{32} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 8\}$	$D_{32} = \{7\}$
$C_{34} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 8\}$	$D_{34} = \{7\}$
$C_{35} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 8\}$	$D_{35} = \{7\}$
$C_{36} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 8\}$	$D_{36} = \{7\}$
$C_{37} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 8\}$	$D_{37} = \{7\}$
$C_{41} = \{7\}$	$D_{41} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 8\}$
$C_{42} = \{7\}$	$D_{42} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 8\}$
$C_{43} = \{7\}$	$D_{43} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 8\}$
$C_{45} = \{4, 5, 6, 7, 8\}$	$D_{45} = \{1, 2, 3\}$
$C_{46} = \{5, 7\}$	$D_{46} = \{1, 2, 3, 4, 6, 8\}$
$C_{47} = \{5, 6, 7\}$	$D_{47} = \{1, 2, 3, 4, 8\}$
$C_{51} = \{ \}$	$D_{51} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8\}$
$C_{52} = \{3\}$	$D_{52} = \{1, 2, 4, 5, 6, 7, 8\}$
$C_{53} = \{7\}$	$D_{53} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 8\}$
$C_{54} = \{1, 2, 3, 5\}$	$D_{54} = \{4, 6, 7, 8\}$
$C_{56} = \{1, 3, 5\}$	$D_{56} = \{2, 4, 6, 7, 8\}$

$$C_{57} = \{3,5,7\}$$

$$D_{57} = \{1,2,4,6,8\}$$

$$C_{61} = \{7\}$$

$$D_{61} = \{1,2,3,4,5,6,8\}$$

$$C_{62} = \{3,7\}$$

$$D_{62} = \{1,2,4,5,6,8\}$$

$$C_{63} = \{7\}$$

$$D_{63} = \{1,2,3,4,5,6,8\}$$

$$C_{64} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 8\}$$

$$D_{64} = \{7\}$$

$$C_{65} = \{2,4,5,6,7,8\}$$

$$D_{65} = \{1,3\}$$

$$C_{67} = \{5, 6, 7, 8\}$$

$$D_{67} = \{1,2,3,4\}$$

$$C_{71} = \{ \}$$

$$D_{71} = \{1,2,3,4,5,6,7,8\}$$

$$C_{72} = \{1,3\}$$

$$D_{72} = \{2,4,5,6,7,8\}$$

$$C_{73} = \{7\}$$

$$D_{73} = \{1,2,3,4,5,6,8\}$$

$$C_{74} = \{1, 2, 3, 4, 5, 8\}$$

$$D_{74} = \{6,7\}$$

$$C_{75} = \{1,2,4,5,6,8\}$$

$$D_{75} = \{3,7\}$$

$$C_{76} = \{1, 2, 3, 4, 5\}$$

$$D_{76} = \{6,7,8\}$$

Adım 5: Uyum ve Uyumsuzluk Matrislerinin Oluşturulması

Tablo 40: $c_{kl} = \sum_{j \in C_{kl}} w_j$ formül ile uyum matrisinin hesaplanması

Ülkeler	Türkiye	Mısır	İsrail	Suriye	Libya	Lübnan	Cezayir
Türkiye	0	0,6582	0,459	0,8372	0,6582	0,8372	0,6582
Mısır	0,3418	0	0,1628	0,8372	0,4652	0,6442	0,2961
İsrail	0,5516	0,8372	0	0,8372	0,8372	0,8372	0,8372
Suriye	0,1628	0,1628	0,1628	0	0,4589	0,3163	0,4421
Libya	0,3418	0,5348	0,1628	0,6946	0	0,8574	0,5093
Lübnan	0,1628	0,3558	0,1628	0,8372	0,2961	0	0,4527
Cezayir	0,3418	0,7039	0,1628	0,7114	0,6442	0,7008	0

Tablo 41: $d_{kl} = \frac{\max_{j \in D_{kl}} |v_{kj} - v_{lj}|}{\max_{j \in D_{kl}} |v_{kj} - v_{lj}|}$ formül ile uyumsuzluk matrisinin hesaplanması

Ülkeler	Türkiye	Mısır	İsrail	Suriye	Libya	Lübnan	Cezayir
Türkiye	0	0,80813	1	0,931933	1	0,89436	1
Mısır	1	0	1	0,352874	1	0,388912	1
İsrail	0,792637	0,023694	0	0,267089	0,255802	0,242045	0,205467
Suriye	1	1	1	0	1	1	1
Libya	0,976787	0,630917	1	0,082127	0	0,146265	1
Lübnan	1	1	1	0,244876	1	0	1
Cezayir	0,928575	0,71693	1	0,109747	0,545373	0,122716	0

Adım 6: Uyum Üstünlük ve Uyumsuzluk Üstünlük Matrislerinin Oluşturulması

Tablo 42: $\underline{c} = \frac{1}{m(m-1)} \sum_{k=1}^m \sum_{l=1}^m c_{kl}$ formül ile uyum üstünlük matrisinin hesaplanması

Ülkeler	Türkiye	Mısır	İsrail	Suriye	Libya	Lübnan	Cezayir
Türkiye	0	1	0	1	1	1	1
Mısır	0	0	0	1	0	1	0
İsrail	1	1	0	1	1	1	1
Suriye	0	0	0	1	0	0	0
Libya	0	1	0	1	0	1	0
Lübnan	0	0	0	1	0	0	0
Cezayir	0	1	0	1	1	1	0

Tablo 43: $\underline{d} = \frac{1}{m(m-1)} \sum_{k=1}^m \sum_{l=1}^m d_{kl}$ formül ile uyumsuzluk üstünlük matrisinin hesaplanması

Ülkeler	Türkiye	Mısır	İsrail	Suriye	Libya	Lübnan	Cezayir
Türkiye	0	1	1	1	1	1	1
Mısır	1	0	1	0	1	0	1
İsrail	1	0	0	0	0	0	0
Suriye	1	1	1	0	1	1	1

Libya	1	0	1	0	0	0	1
Lübnan	1	1	1	0	1	0	1
Cezayir	1	0	1	0	0	0	0

Adım 7: Bütünleşik Baskınlık Matrisinin Belirlenmesi

Tablo 44: $e_{kl} = f_{kl} \times g_{kl}$ formül ile bütünleşik baskınlık matrisi hesaplanması

Ülkeler	Türkiye	Mısır	İsrail	Suriye	Libya	Lübnan	Cezayir
Türkiye	0	1	0	1	1	1	1
Mısır	0	0	0	0	0	0	0
İsrail	1	0	0	0	0	0	0
Suriye	0	0	0	0	0	0	0
Libya	0	0	0	0	0	0	0
Lübnan	0	0	0	0	0	0	0
Cezayir	0	0	0	0	0	0	0

Adım 8: Net Uyum ve Net Uyumsuzluk Üstünlük Değerlerinin Hesaplanması

Tablo 45: Net uyum üstünlük hesaplanması

Ülkeler	Türkiye	Mısır	İsrail	Suriye	Libya	Lübnan	Cezayir
Net Uyum Üstünlük	2.20540	-0.50540	3.46460	-3.04910	-0.25910	-1.92570	0.06930

Tablo 46: Net uyumsuzluk üstünlük hesaplanması

Ülkeler	Türkiye	Mısır	İsrail	Suriye	Libya	Lübnan	Cezayir
Net Uyumsuzluk Üstünlük	-0.06358	0.56212	-4.21327	4.01135	-0.96508	2.45058	-1.78213

Tablo 47: Net uyum ve net uyumsuzluk üstünlük değerlerine göre sıralama

Net Uyum Analizi Sıralaması		Net Uyumsuzluk Analizi Sıralaması	
1. İsrail	3.4646	1. İsrail	-4.21327
2. Türkiye	2.2054	2. Cezayir	-1.78213
3. Cezayir	0.0693	3. Libya	-0.96508
4. Libya	-0.2591	4. Türkiye	-0.0635756
5. Mısır	-0.5054	5. Mısır	0.562116
6. Lübnan	-1.9257	6. Lübnan	2.45058
7. Suriye	-3.0491	7. Suriye	4.01135

Tablo 48: Ülkelerin rank değerlerine göre sıralaması

Ülkelerin Rank Ortalamaları		
CI için Ülkelerin Sıralaması	DI için Ülkelerin Sıralaması	Rank
İsrail	İsrail	1
Türkiye	Cezayir	3
Cezayir	Libya	2.5
Libya	Türkiye	3.5
Mısır	Mısır	5
Lübnan	Lübnan	6
Suriye	Suriye	7

ELECTRE I yönteminde analiz sonuçlara aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

Tablo 48’de ELECTRE yöntemi ile elde edilen sonuçlara göre ülkeler arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Listenin başında yer alan İsrail, hem CI hem de DI değerlerinde üstün performans göstermiş ve 1. sırada hesaplanmıştır. Bu durum, yüksek kişi başına GSYİH, düşük enflasyon oranları ve lojistik altyapıdaki güçlü göstergelerle açıklanabilir.

Orta-üst sıralarda Türkiye, Libya ve Cezayir birbirine yakın değerler elde etmiştir. Türkiye, 3.5 puan ortalamasıyla ticaret hacmi ve stratejik konumu sayesinde avantaj sağlarken, makroekonomik dengesizlikler sıralamasını sınırlamıştır. Libya ise 2.5 ortalama ile Cezayir'e yakın bir performans sergilemiştir. Her iki ülke de enerji ihracatına dayalı ekonomileriyle avantaj elde etmiş, ancak lojistik ve sanayi rekabetçiliğindeki sınırlılıklar nedeniyle üst sıralara çıkamamışlardır.

Mısır 5. sırada yer almış ve geniş ticaret hacmine rağmen düşük kişi başına GSYİH ve rekabetçilik göstergelerindeki yetersizlikler nedeniyle orta sıralarda kalmıştır.

Son sıralarda ise Lübnan ve Suriye bulunmaktadır. Lübnan 6. sırada, Suriye ise 7. sırada hesaplanmıştır. Her iki ülke de sınırlı ekonomik kapasite, düşük dış ticaret hacmi ve yüksek enflasyon oranları nedeniyle listenin sonunda yer almıştır.

Genel olarak sonuçlar, güçlü ekonomik kapasite ve lojistik altyapıya sahip ülkelerin üst sıralarda; ekonomik göstergeleri zayıf olan ülkelerin ise alt sıralarda konumlandığını ortaya koymaktadır.

TOPSIS, VIKOR ve ELECTRE yöntemleri ile elde edilen analizler ülkeler arasında genel bir tutarlılık göstermektedir.

TOPSIS sonuçlarına göre İsrail ilk sırada, Türkiye ikinci sırada yer almış; Cezayir, Libya ve Mısır orta sıralarda, Lübnan ve Suriye ise listenin sonunda konumlanmıştır. VIKOR sonuçlarında da İsrail ve Türkiye üst sıraları paylaşırken, Cezayir ve Libya sınırlı rekabetçiliklerine rağmen avantajlı bir konumda bulunmuş, Mısır orta düzeyde, Lübnan ve Suriye ise yine alt sıralarda hesaplanmıştır. ELECTRE yöntemi de benzer şekilde İsrail'i ilk sırada, Türkiye, Libya ve Cezayir'i orta-üst sıralarda, Mısır'ı beşinci, Lübnan ve Suriye'yi ise son sıralarda göstermiştir.

Genel olarak İsrail ve Türkiye'nin üst, Lübnan ve Suriye'nin alt sıralarda yer aldığı; diğer ülkelerin ise orta sıralarda toplandığı görülmektedir. Bu bulgular, farklı yöntemlerin sonuçlarının birbirini desteklediğini ve güvenilirliği artırdığını göstermektedir. Ayrıca literatürde de lojistik performansın ticaret maliyetlerini azaltarak rekabeti ve büyümeyi artırdığı (Ofloğlu ve diğ., 2018) ve OECD ülkelerinde ticaret üzerinde istatistikî olarak anlamlı etkiler yarattığı (Bayraktar ve Şeker, 2024) ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra hükümet politikalarının ve ekonomik yönetim

anlayışının da performans üzerinde belirleyici olduğu; farklı dönemlerde uygulanan politikaların ekonomik göstergelere doğrudan yansıdığı tespit edilmiştir (Işık, 2018).

3.3. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu çalışmada, Akdeniz havzasında yer alan Türkiye, İsrail, Mısır, Suriye, Lübnan, Libya ve Cezayir'in dış ticaret performansları, çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSIS, VIKOR ve ELECTRE I kullanılarak karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Uygulamada; ihracat, ithalat, kişi başına düşen GSYİH, lojistik performans endeksi (LPI), rekabetçilik endeksi (CIP), ihracat piyasasına nüfuz endeksi, 2018–2022 dönemi enflasyon oranı ve iş yapma kolaylığı endeksi gibi sekiz temel kriter dikkate alınmıştır.

3.3.1. Analiz Sonuçları

TOPSIS analizine göre:

- 1- İsrail
- 2- Türkiye
- 3- Cezayir
- 4- Libya
- 5- Mısır
- 6- Lübnan
- 7- Suriye

Bu sıralamaya göre İsrail'in üst sırada yer alması, yüksek kişi başına GSYİH, lojistik altyapıdaki güçlü göstergeler ve iş yapma kolaylığı endeksindeki performansı ile ilişkili olabilir. Türkiye'nin ikinci sırada bulunması ise geniş ihracat ve ithalat hacmi ile görece yüksek lojistik performansının etkisiyle açıklanabilir. Cezayir ve Libya, enerji ihracatına dayalı ekonomilerinin sağladığı avantajlarla orta sıralarda konumlanmıştır. Mısır ise Cezayir ve Libya'ya kıyasla daha yüksek ticaret hacmine sahip olmasına rağmen, kişi başına GSYİH'nin görece düşük seviyede olması ve rekabetçilik endeksindeki sınırlı performansı nedeniyle beşinci sırada yer almıştır.

Lübnan ve Suriye'nin ise düşük ticaret hacmi, sınırlı ekonomik kapasite ve yüksek enflasyon oranları nedeniyle listenin alt sıralarında kaldığı görülmektedir.

VIKOR yöntemi sonuçlarına göre ise

- 1-İsrail
- 2-Türkiye
- 3-Mısır
- 4-Cezayir
- 5-Libya
- 6-Lübnan
- 7-Suriye

Bu sonuçlarda dikkat çeken husus, Mısır'ın Cezayir ve Libya'nın önünde üçüncü sırada yer almasıdır. Bu farklılık, VIKOR yönteminin kullandığı S_i ve R_i indekslerine verdiği ağırlıklarla ilişkili olabilir. İsrail, her iki indekste de en iyi değerlere sahip olduğu için birinci sırada kalmıştır. Türkiye ise benzer şekilde güçlü performans göstererek ikinci sıradaki yerini korumuştur.

ELECTRE I yöntemiyle yapılan analizde ise,

- 1 - İsrail
- 2 - Türkiye
- 3 - Cezayir
- 4 - Libya
- 5 - Mısır
- 6 - Lübnan
- 7 - Suriye

ELECTRE I yöntemi, TOPSIS sonuçlarıyla büyük ölçüde benzerlik göstermiştir. İsrail yine ilk sırada, Türkiye ise ikinci sırada konumlanmıştır. Orta sıralarda enerji ihracatına dayalı ekonomik yapılarıyla Cezayir ve Libya yer alırken, Mısır daha yüksek ticaret hacmine sahip olmasına rağmen beşinci sırada kalmıştır. Listenin sonunda ise Lübnan ve Suriye'nin sıralamalarında herhangi bir değişiklik görülmemiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkilerin kökenleri çok eski tarihlere dayanmaktadır. Bu tarihi ilişkinin temelinde güçlü imparatorluklar, önemli ticaret rotaları ve dini bölgelere olan yakınlık yatmaktadır. Osmanlı öncesinden itibaren Türk toplulukları ile Mısır halkı arasında sıcak bağlar kurulmuş, ancak Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından iki ülke arasındaki ilişkilerde kırılmalar yaşanmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'nin Batı yanlısı ve laik çizgisi, Arap dünyası ile mesafeli bir ilişkiye sebep olmuştur. 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'nin İslam ülkelerine açılımı ile yeniden yakınlaşma sağlanmış, bu sürecin en somut adımı 2005 yılında imzalanan ve 2007'de yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması (STA) olmuştur.

Her ne kadar iki ülke arasındaki ilişkiler köklü bir geçmişe dayansa da Doğu Akdeniz'deki dini ve siyasi krizler, sıcak temasların istenen düzeye ulaşmasını engellemiştir. Bununla birlikte, ticari ilişkiler siyasi gerilimlerden daha az etkilenmiş, tarafların karşılıklı ekonomik çıkarları ticaretin sürekliliğini sağlamıştır. Türkiye, Arap dünyasının Batı'ya açılan kapısı olarak; Mısır ise askeri gücü ve Süveyş Kanalı sayesinde bölgenin önemli aktörlerinden biri olarak stratejik konumlarını korumuşlardır. 2013 darbesiyle yaşanan siyasi kriz ticari ilişkileri sınırlı ölçüde etkilese de ekonomik bağların tamamen kopmaması, iki ülkenin çıkarlarının ticarete kesiştiğini göstermiştir.

Bu çalışma kapsamında Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden TOPSIS, VIKOR ve ELECTRE kullanılarak Akdeniz havzasındaki İslam coğrafyası ülkelerinin ticari performansları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bulgular, İsrail'in yüksek kişi başına GSYİH'sı, düşük enflasyon oranı ve güçlü lojistik altyapısı sayesinde tüm yöntemlerde ilk sırada yer aldığını göstermektedir. Türkiye ise yüksek ihracat-ithalat hacmi, stratejik coğrafi konumu ve görece güçlü lojistik performansı ile ikinci sırada konumlanmıştır. Cezayir ve Libya enerji ihracatına dayalı ekonomileriyle orta sıralarda yer alırken; Mısır, daha yüksek ticaret hacmine sahip olmasına rağmen düşük kişi başına GSYİH ve rekabetçilik endeksindeki zayıflıkları sebebiyle bu ülkelerin gerisinde kalmıştır. Lübnan ve Suriye ise düşük ticaret hacmi, sınırlı ekonomik kapasite ve yüksek enflasyon nedeniyle tüm yöntemlerde son sıralarda konumlanmıştır.

Analizler, siyasi istikrar, düşük enflasyon ve gelişmiş lojistik altyapısının ticari performansın temel belirleyicileri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda literatür bulguları da çalışmanın sonuçlarını desteklemektedir. Ofluoğlu ve diğerleri (2018), lojistik performansındaki gelişmelerin ticaret maliyetlerini azaltarak rekabet ve ekonomik büyümeyi artırdığını, gümrükler, altyapı, uluslararası taşımacılık ve lojistik kalitesinin ticari performansta belirleyici olduğunu göstermiştir. Bayraktar ve Şeker (2024) ise OECD ülkeleri üzerine yaptıkları çalışmada lojistik performans endeksinin uzun dönemde uluslararası ticaret üzerinde pozitif ve anlamlı etkilere sahip olduğunu ve lojistik–ticaret arasında çift yönlü nedensellik bulunduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde, Efeoğlu ve Azgün (2025) G20 ülkelerinde yaptıkları panel veri analizinde lojistik performans endeksinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Akkartal (2025) ise kümeleme analiziyle Türkiye’nin MENA ülkeleri arasında lojistik performansı en yüksek ülkelerden biri olduğunu, ancak Libya, Suriye, Irak ve İran gibi ülkelerin oldukça düşük seviyelerde kaldığını göstermiştir. Pelit (2023), Türkiye’nin lojistik performansında ilerlemeler kaydetmesine rağmen dünya sıralamasında kayda değer bir yükseliş sağlayamadığını ve hukuki–teknik düzenlemelerin hızlandırılması gerektiğini vurgulamıştır.

Rekabetçilik boyutunda Manavgat ve Kaya (2016), Türkiye’nin imalat sanayi ihracatında fiyat faktörlerinin rekabet gücünü artırmada etkili olduğunu; ancak ticaret ortağı ülkelerin talep yapısına uyum sağlamada yetersiz kaldığını ortaya koymuştur. Enflasyon boyutunda Gedik (2020), Türkiye’de 2008–2016 dönemi için yaptığı analizde enflasyon ile dış ticaret kalemleri arasında tek ve çift yönlü nedensellik ilişkileri bulmuş, ithalatın ihracat ve enflasyon üzerinde belirleyici olduğunu göstermiştir. Lojistik performansın MCDM yöntemleriyle ölçülmesine dair bir örnekte Kale ve Tilki (2024), Entropi Ağırlıklandırılmalı TOPSIS yöntemiyle elde edilen lojistik performans sıralaması ile Dünya Bankası LPI sıralaması arasında %99,8 korelasyon tespit ederek yöntemlerin güvenilirliğini ortaya koymuştur. Uluslararası literatürde de benzer bulgular mevcuttur. Gani (2018), lojistik performansın ihracat ve ithalat üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkiler yarattığını göstermiştir. Sezer ve Abasız (2017) ise OECD ülkeleri üzerinde yaptığı çalışmada ulaştırma ve iletişim sektörlerini kapsayan lojistik değişkenlerinin kişi başına gelir artışı üzerinde anlamlı etkiler sağladığını vurgulamıştır.

Çalışmada Akdeniz havzası İslam coğrafyası ülkelerinin ticari performansını karşılaştırmalı olarak değerlendirmiş ve lojistik performans, rekabetçilik, iş yapma kolaylığı, enflasyon ve makroekonomik göstergelerin sıralamaları şekillendirdiğini ortaya koymuştur. Bulgular, lojistik altyapıya yatırım yapılması, ticaret maliyetlerinin düşürülmesi, enflasyonun kontrol altına alınması ve siyasi istikrarın sağlanmasının bölgesel ticari performansı artırmada kritik rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca, ÇKKV yöntemlerinin sadece sayısal sıralama değil; aynı zamanda ekonomik, sosyal ve siyasi bağlamları dikkate alarak bütüncül bir değerlendirme sunduğu görülmektedir. Bu yönüyle araştırma, politika yapıcılar için yol gösterici nitelikte olduğu kadar akademik literatüre de katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmada, Akdeniz havzasındaki İslam coğrafyası ülkeleri belirli kriterler (ithalat, ihracat, kişi başına GSYİH, LPI, CIP, enflasyon, iş yapma kolaylığı ve ihracat piyasasına nüfuz endeksi) üzerinden ÇKKV yöntemleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Ancak ileride yapılacak çalışmalarda farklı yöntemlerin (PROMETHEE, MOORA, DEMATEL vb.) dahil edilmesi, sonuçların daha geniş bir metodolojik çerçevede test edilmesine olanak sağlayabilir. Ayrıca, bu çalışmada kullanılan veriler belirli bir dönemi kapsamaktadır; gelecekteki araştırmalarda daha güncel veriler ve daha uzun zaman serileri kullanılarak STA gibi ikili veya bölgesel anlaşmaların doğrudan etkileri incelenebilir. Bunun yanında, çalışmaya sosyal göstergeler (istihdam, gelir dağılımı, beşeri sermaye, inovasyon vb.) eklenerek ticari performansın daha kapsayıcı bir şekilde değerlendirilmesi mümkündür. Son olarak, Türkiye ve Mısır özelinde STA'nın etkisinin ekonometrik yöntemlerle (çekim modeli, fark-öncesi fark-sonrası analizleri) incelenmesi, bu çalışmanın sağladığı karşılaştırmalı analizleri tamamlayıcı nitelikte katkılar sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdelghaffar A., M., H., (2020). 2000’Lİ Yıllarda Türkiye Mısır Ekonomik İlişkileri Üzerine Analitik Bir Çalışma. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Bölgesel Kalkınma İktisadı Bilim Dalı *Yüksek Lisans Tezi*
- Adam, A., & Moutos, T. (2008). The trade effects of the EU–Turkey customs union. *The World Economy*, 31(5), 685–700. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2008.01104.x>
- Akalın D., Parlaz, S., (2015). *XIX. Yüzyılda Doğu Afrika’da Osmanlılar ve İtalyanlar*. Kesit Yayınları
- Akkartal, G. R. (2025). Türkiye, Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) Ülkelerinin Lojistik Performans Endekslerinin Kümeleme Analizi Yöntemi ile İncelenmesine Yönelik Bir Çalışma. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(1), 98-119. <https://doi.org/10.17336/igusbd.1406509>
- Altun, D. (2025). Ranking Economic Fragility in the Fragile Five Countries: A Multi-Criteria Analysis Using TOPSIS and VIKOR. *Journal of Sustainable Economics and Management Studies*, 4(2), 26-41.
- Altunışık, M., (2009). ‘Turkey-EU relations: Creating New Synergies in the Middle East’ in Michele Comelli&Atila Eralp&Çigdem Üstün, eds. The European Neighbourhood Policy and the Southern Mediterranean. Ankara: Middle East Technical University Press
- Altunışık, M., Tür Ö., (2006). ‘From Distant Neighbours to Partners? Changing SyrianTurkish Relations’ *Security Dialogue* 37(2).
- Anderson, M. S. (2001). *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev.: İdil Eser, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Asl, M. B., Khalilzadeh, A., Youshanlouei, H. R. & Mood, M. M. (2012). Identifying and Ranking the Effective Factors on Selecting Enterprise Resource Planning (Erp) System Using the Combined Delphi and Shannon Entropy Approach. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 41, 513 – 520.

- Atacan, F., (2004). “Otoriteryanizm Kısılcacında Mısır.” İçinde Değişen Toplamlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu. Ed. Fulya Atacan, 17–52. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Ateş, E. (2017), “Türkiye’nin İmzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA): Dış Ticaret Etkileri İki Yanlı Sektörel Bir Analiz”, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Baier, S. L., & Bergstrand, J. H. (2007). Do free trade agreements actually increase members' international trade? *Journal of International Economics*, 71(1), 72–95. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2006.02.005>
- Baier, S. L., Yotov, Y. V., & Zylkin, T. (2019). On the widely differing effects of free trade agreements: Lessons from twenty years of trade integration. *Journal of International Economics*, 116, 206–226. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2018.11.002>
- Bakeer, A. H. (2013, 17 Aralık). *Future of Turkish-Egyptian Ties After Military Coup*. Al-Jazeera. Erişim Adresi: <http://studies.aljazeera.net/en/reports/2013/12/20131217113236236557.htm>
- Barlın, A. (2000). Türkiye’nin Serbest Ticaret Anlaşmaları Ve Otonom Rejimleri. *TÜSİAD Yayınları* 1-4
- Bayraktar, N., & Şeker, A. (2024). OECD ülkelerinde lojistik performansın uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Panel zaman serileri analizi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 363-386.
- Borghi, E., Helg, R., & Tajoli, L. (2024). How deep is the impact of deep trade agreements? An empirical analysis on a large sample. *Rivista Italiana di Economia Demografia e Statistica*, 207–218.
- Cihan, A., K., ve Sandalcılar, A.,R., (2021) Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türk Dış Ticaretine Etkileri, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*. (33), 37-52
- Cleveland, L. W. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev.: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı.

- Çakmak, C., Yetim, M. ve Çolak, F. G. (2014). "Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye", Ed.: Atilla Sandıklı ve Erdem Kaya, *Ortadoğu'da Değişim ve Türkiye*, içinde, Bilgesam Yay., İstanbul.
- Çakmak, C., Yetim, M. ve Çolak, F. G. (2014). "Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye", Ed.: Atilla Sandıklı ve Erdem Kaya, *Ortadoğu'da Değişim ve Türkiye*, içinde, Bilgesam Yay., İstanbul
- Çitil, M. (2021). Ticaret partnerlerinin önemi: Türkiye'nin ticaret partnerleri üzerine bir panel veri analizi. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri*, 7(14), 257–290.
- Davutoğlu, A., (2014). Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu. 100. Baskı. İstanbul: Küre Yayınları.
- Dayıoğlu, G. (2015). *Mısır'a Yolculuk*, 21. bs., Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- DEİK, 10 Soruda YKTK Anlaşmaları, 2012.
- Deviren, V. N. (2004). Yeni dış ticaret teorileri. *Mevzuat Dergisi*, 81(7), 3.
- DFDS. (2013, Haziran 21). <http://www.dfds.com.tr/iskenderun-misir-suudi-arabistan-oro-hatti-operasyonel-bilgiler/tr/411>. Temmuz 1, 2019 tarihinde <http://www.dfds.com.tr> adresinden alındı
- Dünya Ticaret Örgütü (t.y.) DTÖ Anlaşmaları, <https://www.trade.gov/wto-agreements>
- Efeoglu, R., & Azgün, S. (2025). Lojistik Performans Endeksinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: G20 Ülkeleri Örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21(1), 71-82.
- Eren, M. (2013). Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarının Dış Ticaretine Etkileri Ve Sorunlar. *Maliye Finans Yazıları*, 27(98), 28-47
- Eren, T. (2013), "Türkiye'nin Serbest Ticaret Antlaşmaları'nın Dış Ticaretine Etkileri ve Sorunlar", *Maliye Finans Yazıları*, 28-47.
- Erkekoğlu, H., & Koçer, E. (2022). Türkiye ile Mısır serbest ticaret anlaşmasının Türkiye'nin dış ticaretine etkileri: İhracatta uzmanlaşma (ES) endeksi uygulaması. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 938–950. <https://doi.org/10.11616/asbi.1103587>

- Erol, Hande, “Türkiye-Ortadoğu İlişkileri (1983-1993)”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 2008.
- European Commission (2021). Negotiations And Agreements. https://Ec.Europa.Eu/Trade/Policy/Countries-And-Regions/Negotiations-And-Agreements/#_Under-Adoption Erişim Tarihi:17.06.2021
- Gani, A. (2017). The logistics performance effect in international trade. *The Asian journal of shipping and logistics*, 33(4), 279-288.
- Gedik, A. (2020). Türkiye de İthalat İhracat İle Enflasyon Arasında Nedensellik Analizi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*(19), 323-333. <https://doi.org/10.31590/ejosat.734408>
- Ghorbani, M., Bahrami, M. & Arabzad, S. M. (2012). An Integrated Model For Supplier Selection and Order Allocation; Using Shannon Entropy, SWOT and Linear Programming. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 41, 521 – 527.
- Goldschmidt A., Davidson, L., (2007). *Kısa Ortadoğu Tarihi*, (Çev: A. Güler), İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Gönlübol, M. ve Cem S. (1977). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara.
- Hwang, C.L. and Yoon, K. (1981) Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications, A State-of-the-Art Survey. Springer-Verlag, New York.
- International Monetary Fund (t.y.) Measuring GDP, <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/Series/Back-to-Basics/gross-domestic-product-GDP>
- Işık, S. F. (2018). *Çok kriterli karar verme teknikleri ile Türk hükümetlerinin ekonomik performanslarının karşılaştırılması* (Tez No. 509358) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- İnat, K., Muhittin A. ve Burhanettin D. (2009). *Ortadoğu Yıllığı 2008*, Küre Yay., İstanbul, Ekim

- İsmail, Mohanad, A., I., (2019), Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleri ile Dış Ticaretinin Analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı *Yüksek Lisans Tezi*.
- İyibozyurt, E. (2001). *Uluslararası iktisat*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- İzmir Ticaret Odası. (2016). *Mısır Ülke Profili*. İzmir
- Jayant, A., & Sharma, J. (2018). A comprehensive literature review of MCDM techniques ELECTRE, PROMETHEE, VIKOR and TOPSIS applications in business competitive environment. *International Journal of Current Research*, 10(2), 65461-65477.
- Kale, M. V., & Tilki, İ. (2024). Dünya ülkelerinin lojistik performanslarının çok kriterli karar verme yöntemi ile değerlendirilmesi: 2023 Yılı dünya bankası raporu ile karşılaştırmalı analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (80), 13-30.
- Karluk, R. (2018). *Uluslararası ekonomi*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.
- Kitchen, K. A. (1991). The Chronology of Ancient Egypt. *World Archaeology*, 23/2, 201-208.
- Kong, X. (2021). The trade effects of the EU–Turkey customs union: Based on gravity model.
- Köse, E. (2017). Türkiye-Mısır İlişkileri (2002-2016), (*Master's thesis, Kırıkkale Üniversitesi*).
- Köse, T., Mesut Ö., ve Karakoç, E. (2013). "Türkiye'nin Arap Baharı Sonrası Yumuşak Gücünün Etkisi ve Boyutları", *Avrasya Türk Kültürü Stratejik Araştırmalar Vakfı (ASAV)*, Sayı 2, İstanbul, Eylül.
- Krugman, P. (1979). Increasing returns, monopolistic competition and international trade. *Journal of International Economics*, 9(4), 469–479.
- Krugman, P. (1980). Scale economies, product differentiation, and the pattern of trade. *American Economic Review*, 70(5), 950–959.
- Krugman, P. (1991). Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*, 99(3), 483–499.

- ve MENA Ülkeleri Örneği. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(24), 92-109.
- Öztürk Ofluoğlu, N., Kalaycı, C., Artan, S., Bal, H. Ç. (2018). Lojistik Performansındaki Gelişmelerin Uluslararası Ticaret Üzerindeki Etkileri: AB ve MENA Ülkeleri Örneği. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(24), 92-109.
- Pelit, İ. (2023). Türkiye'nin Lojistik Performans Endeksinin İncelenmesi. Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 9(1), 37-49.
<https://doi.org/10.20979/ueyd.1185216>
- R. Benayoun, B. Roy, and B. Sussman. ELECTRE : Une m'ethode pour guider le choix en pr'esence de points de vue multiples. Note de travail 49, SEMA METRA International, Direction Scientifique, 1966
- Rane, N., Achari, A., & Choudhary, S. (2023). Multi-Criteria Decision-Making (MCDM) as a powerful tool for sustainable development: Effective applications of AHP, FAHP, TOPSIS, ELECTRE, and VIKOR in sustainability. *Int. Res. J. Mod. Eng. Technol. Sci*, 5(4), 2654-2670.
- Saad, M. K. A. O. (2024). *Egyptian-Turkish Relations Between 2013 and 2024: A Multi-Level Analysis of Foreign Policy Change* (Master's thesis, Middle East Technical University (Turkey)).
- Samal, S., & Dash, R. (2022). An empirical comparison of TOPSIS and VIKOR for ranking decision-making models. In *Intelligent and Cloud Computing: Proceedings of ICICC 2021* (pp. 429-437). Singapore: Springer Nature Singapore.
- Santos Silva, J. M. C., & Tenreiro, S. (2006). The log of gravity. *The Review of Economics and Statistics*, 88(4), 641-658.
<https://doi.org/10.1162/rest.88.4.641>
- Sarıaslan, F., (2019). Türkiye-Mısır İlişkilerinde Ekonomik Dinamiklerin Etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (53). 526-559
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası iktisat* (18. baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.

- Sezer, S., & Abasiz, T. (2017). The impact of logistics industry on economic growth: An application in OECD countries. *Eurasian Journal of Social Sciences*, 5(1), 11-23.
- Shannon, C. E., & Weaver, W. (1949). *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana, IL: The University of Illinois Press, 1-117.
- Sözbir, M. (2023). The effect of Turkey's free trade agreements (FTAs) on its external trade: Counterfactual impact analysis. *Fiscaoeconomia*, 7(2), 1474–1485.
- Şeker, A. (2019). Türkiye'nin D-8 ülkelerine ihracat potansiyelinin analizi: Panel çekim modeli yaklaşımı. *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 2(3), 236–255. Bursa Teknik Üniversitesi.
- Şimşir, B. N., (1984). "Fes Olayı Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1923-1933)", *Belleten*, Cilt 48, Sayı 189-190, (Ocak-Nisan 1984), ss. 1-54.
- T.C. İskenderiye Başkonsolosluğu. (2018). *Türkiye- Mısır Dış Ticaret Rakamları*.
- Takım, A., vd. (2018). *Dış ticaret işlemleri*. Bursa: Ekin Basım Yayın Evi.
- Tayfur, M. Fatih, 1999. 'Turkish Foreign Policy towards the Euro-Mediterranean Partnership and the Black Sea Economic Cooperation', *Foreign Policy*, Issue 1-4.
- Telci, İ. N. (2019). *Türkiye'nin Mısır Politikası 2018*. B. Duran, K. İnat ve M. Caner (Eds.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2018 içinde* (s. 113-130). İstanbul: SETA Yayınları.
- Terzi, Ö. G. (2012). "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Mısır: Modern Mısır'ın Oluşumu ve Dönüşümün Yapı Taşları", Yay. Haz.: Ulvi Keser, *Dünyanın Kaynayan Kazanı Ortadoğu*, içinde, Atılım Kıbrıs Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (AKAUM), Ankara.
- Ticaret Bakanlığı (2024) <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar>
- Ticaret Bakanlığı, "İsrail, Gkili Anlaşmalar, Serbest Ticaret Anlaşması", <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/israil/ikilianlasmalar/serbest-ticaret-anlasmasi>, (26.11.2018).

- Ticaret Bakanlığı, “İsrail, İkili Anlaşmalar”,
<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisiteskilati/orta-dogu-ve-korfez/israil/ikili-anlasmalar>, (26.11.2018).
- Ticaret Bakanlığı, “İsrail, Türkiye ile Ticaret”,
<https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/%C4%B0srail/html-viewer-ulkeler>, (26.11.2018).
- Ticaret Bakanlığı, “Lübnan, İkili Anlaşmalar”,
<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisiteskilati/orta-dogu-ve-korfez/lubnan/ikili-anlasmalar>, (26.11.2018)
- Ticaret Bakanlığı, “Lübnan, Türkiye-Lübnan İkili Ticareti”,
<https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/L%C3%BCbnan/html-viewer-ulkeler>, (26.11.2018).
- Ticaret Bakanlığı, “Suriye, İkili Anlaşmalar, Serbest Ticaret Anlaşması”
<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/suriye/ikilianlasmalar/serbest-ticaret-anlasmasi>, (26.11.2018).
- Ticaret Bakanlığı, “Suriye, İkili Anlaşmalar”,
<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisiteskilati/orta-dogu-ve-korfez/suriye/ikili-anlasmalar>, (26.11.2018).
- Ticaret Bakanlığı, “Suriye, Türkiye ile Ticaret, Genel Durum”,
<https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/Suriye/html-viewer-ulkeler>, (26.11.2018).
- Ticaret Bakanlığı, “Türkiye – Mısır Dış Ticareti”,
<https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/M%C4%B1s%C4%B1r/html-viewer-ulkeler>, (18.11.2018).
- Ticaret Bakanlığı, “Türkiye ile Ticaret”,
<https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/SuudiArabistan/html-viewer-ulkeler>, (19.11.2018).
- Ticaret Bakanlığı, “Yürürlükte Bulunan STA'lar Genel Bilgi”,
<https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/SerbestTic/SerbestTicYururlukteBulunanSTA>, (26.11.2018).

- Tiryakioğlu, İ. E. (1979). "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", *Stratejik Etüdler Bülteni*, Cilt 13, Sayı 65, ss. 68-100.
- TTO. (2018). *Mısır Ülke Raporu*, <https://tireto.org.tr/wp-content/uploads/2019/02/2018-M%C4%B1s%C4%B1r-%C3%9Clke-Raporu-%C4%B0%C3%A7in-T%C4%B1klay%C4%B1n%C4%B1z.pdf>
- Turkishtime. (2017, Mayıs 15). <http://www.turkishtimedergi.com/sponsorlu/qnbfinansbank/misirdan-turk-yatirimcilara-davet/>. Ağustos 22, 2019 tarihinde <http://www.turkishtimedergi.com>. adresinden alındı
- TÜİK (2018), Türkiye-Mısır Dış Ticaret Rakamları, <https://iskenderiye-bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/340192>
- TÜİK (2021). Türkiye İstatistik Kurumu, *Dış Ticaret İstatistikleri* (Özel Ticaret Sistemi) (<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>)
- TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, BEC Sınıflamasına Göre Dış Ticaret(BEC-Ülke), <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=1¶m2=4&siter ev=0&isicrev=0&sayac=5803>,
- United Nations Industrial Development Organization (UNIDO). (2022). *Competitive Industrial Performance Report 2022: Country Profiles and Global Trends*. UNIDO. <https://www.unido.org/sites/default/files/unido-publications/2023-03/IDR-2022-en.pdf>
- Uysal, A. (2011). *Ortadoğu'da Türkiye Algısı: Mısır Örneği*, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara.
- World Bank. (2023). *Connecting to Compete 2023: Trade Logistics in an Uncertain Global Economy*. The World Bank Group. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099042123145531599/p17146804a6a570ac0a4f80895e320dda1e>
- Wu, H. Y. & Lin, H. Y. (2012). A Hybrid Approach to Develop an Analytical Model for Enhancing the Service Quality of E-learning. *Computers & Education*, 58, 1318–1338.

Zeleny, M. (1982) Multiple Criteria Decision Making. McGraw Hill, New York.

Zeng, H., Chen, S., Zhang, H., & Xu, J. (2025). The effects and mechanisms of deep free trade agreements on agricultural global value chains. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 8. <https://doi.org/10.3389/fsufs.2024.1523091>

